

Landsbykommissionen delbetænkning I den hidtidige udvikling

Det administrative bibliotek

Slotsholmsgade 12
1216 København K
Tlf. (01)122517

Betænkning nr. 910 . November 1980

30.14 / 2 ex 3

Landsbykommissionens delbetænkning 1
den hidtidige udvikling.

- Fotos: Side 6 1b Andersen og E. Juul Møller A/S.
Side 12 Geodætisk Institut. (A 400/76). Copyright.
Side 26 1b Andersen og E. Juul Møller A/S.
Side 50 Geodætisk Institut. (A 400/76). Copyright.
Side 65 Foto C.
Side 83 Fra "Fire Landsbyer" ved Palle Ove
Christiansen.
Side 116 Fra "Landsbladet" Landsbyforeningernes
ugeblad.

Trykt af visoprint as i 3000 eksemplarer.
København 1980 . ISBN 87-503-3567-7.
Betænkning nr. 910.

Indholdsfortegnelse

Forord	5
1. Landsbykommissionens nedsættelse	6
Kommissoriet	7
Kommissionens sammensætning	8
Kommissionens arbejde	8
Undersøgelser	9
Kommissionens betækning	11
2. Landsbyernes historie	12
Landsbyernes oprindelse	14
1780'erne til 1870	14
1870- 1900	17
1900- 1945	19
1945- 1970	19
1970'erne	21
3. 1970'ernes udviklingstendenser	26
Befolkning	27
Erhverv	31
Privat service	35
Offentlig service	39
Trafikbetjening	45
Energiforsyning	46
4. Problemer ved definition af landsbyer og landsbytyper	50
Landsbyer og lokalsamfund	52
Definition af landsbyer	54
Landsbytyper	57
Den administrative inddeling	60
Landsbyen og oplandet	61
Sammenfatning	62

5. Kort beskrivelse af nogle nyere danske undersøgelser af betydning for landsbykommissionens arbejde	64
6. Et sammendrag af "Fire landsbyer, en etnologisk rapport om nutidige livsformer".	82
Udvælgelsen af de fire landsbyer.	83
Formål og begreber.	85
Beskrivelse af livet i de fire landsbyer.	88
En arbejdsmodel	111
Udvalgte kilder.	113
Bilag 1	
Skrivelse af 3. marts 1978 fra miljøministeren til de fremtidige medlemmer af kommissionen (kommissoriet) ...	117
Bilag 2	
Fortegnelse over tidligere og nuværende medlemmer af kommissionen.	121
Bilag 3	
Fortegnelse over arbejdsmateriale udsendt til kommissionens medlemmer.	125

Forord

Hermed udsender Landsbykommissionen den første af en række delbetænkninger.

Den første delbetænkning indeholder materiale, som blandt andet har dannet baggrund for kommissionens formulering af de problemer, der knytter sig til landsbyernes situation. Delbetænkningen er derfor hovedsagelig af alment beskrivende art, hvor senere delbetænkninger vil beskæftige sig med emner og sektorer, som kommissionen har fundet af særlig betydning for landsbyernes fremtid. De kommende delbetænkninger vil således også indeholde kommissionens forslag til og anbefaling af virkemidler.

Kommissionen udsender sin endelige betænkning i løbet af foråret 1981.

Aalborg, november 1980

Henning Madsen
Formand for Landsbykommissionen.

1. Landsbykommissionens nedsættelse

I marts 1978 nedsatte regeringen Landsbykommissionen, der fik til opgave at undersøge de særlige problemer, der knytter sig til vore mindste bysamfund.

Baggrunden for Landsbykommissionens nedsættelse var den stigende interesse for og debat om landsbyernes fremtid - en debat som ikke mindst tog fart i forbindelse med miljøministerens årligt tilbagevendende landsplanredegørelse.

Kommissoriet

Bilag 1

Landsbykommissionens opgave og kommissorium blev af ministeren formuleret således:

"Kommissionen skal analysere den hidtidige befolkningsmæssige og erhvervsmæssige udvikling for landsbyerne. I den forbindelse må kommissionen undersøge, hvordan private og offentlige dispositioner har påvirket udviklingen. Kommissionen skal herunder gennemgå udformningen og administrationen af den lovgivning, der har betydning for landsbyernes udvikling.

Kommissionen skal redegøre for den sandsynlige udvikling for landsbyerne frem til år 2000 under hensyn til den forventede befolknings- og erhvervsudvikling.

Kommissionen skal i fortsættelse heraf overveje, på hvilke måder den forventede udvikling for landsbyerne vil kunne påvirkes. Herunder må kommissionen belyse de samfundsøkonomiske og andre konsekvenser af forskellige alternativer for landsbyernes udvikling.

Kommissionens redegørelse skal dels kunne være et grundlag for den videre debat om landsbyerne, dels til sin tid indgå som grundlag i kommunernes, amtskommunernes og statens fysiske og økonomiske planlægning. Det igangværende fysiske planlægningsarbejde i kommuner og amtskommuner forudsættes såle-

des fortsat efter reglerne i lovgivningen og de mellem myndighederne indgåede aftaler".

Kommissionens sammensætning

I erkendelse af at landsbyproblematikken inddrager mange sider af samfundslivet, er Landsbykommissionen bredt sammensat. Foruden repræsentanter for ministerier og styrelser, amter og kommuner er repræsentanter for brancheorganisationer og andre interessegrupper medlemmer af kommissionen, ligesom et antal enkeltpersoner er særligt udpegede af ministeren.

Landsbykommissionens formand er amtskommunaldirektør Henning Madsen, Aalborg.

Bilag 2 og 3

En fuldstændig liste over tidligere og nuværende medlemmer af kommissionen findes som bilag 2 til denne betænkning. Bilag 3 indeholder en fortegnelse over arbejdsmateriale udsendt til kommissionen.

Kommissionens sekretariatsfunktioner varetages af planstyrelsen.

Kommissionens arbejde

Den 2. maj 1978 holdtes det første møde i kommissionen.

Som følge af kommissionens størrelse og det meget sammensatte emne for dens arbejde har kommissionsmøderne i hovedsagen formet sig som bredt anlagte diskussioner, både af generel natur og om specifikke emner.

Sideløbende hermed har kommissionen nøje fulgt parallelle overvejelser i både statsligt og andet regie, som måtte vedrøre landsbyernes fremtid.

Underudvalg

På baggrund af den særlige problematik, der knytter sig til dagligvareforsyningen i landområder og småbyer, har kommissionen nedsat en detailhandelsgruppe, der primært fungerer som styringsgruppe for undersøgelsesarbejder inden for emneområdet.

Kommissionen har tillige nedsat en undergruppe til behandling af landsbyernes kulturelle aktiviteter i bred forstand. Til belys-

ning heraf afholdt undergruppen i juni 1980 en konference over temaet "kultur en livsform" om landsbyens kulturelle liv og dets fremtidsmuligheder. Der er i denne forbindelse udsendt en rapport "Om Landsbyens kulturelle liv".

Undersøgelser

Landsbykommissionen har i udstrakt grad interesseret sig for den lange række forskningsarbejder og undersøgelser, der har foreligget gennem de senere år, og som har relevans til landsbyerne, ligesom mange af de senere års debatskrifter er indgået i kommissionens overvejelser.

Kommissionen har iværksat en række undersøgelser. Disse har hovedsageligt været iværksat på områder, hvor allerede tilgængelige undersøgelser ikke har været tilstrækkelige til kommissionens formål. Undersøgelsesresultater udsendes som en række arbejdsrapporter.

Af Landsbykommissionens 5 undersøgelser er én afsluttet, mens de øvrige fire afsluttes i løbet af 1980. Til alle undersøgelser er der anvendt konsulentbistand.

Etnologisk undersøgelse

Den første undersøgelse, der iværksattes i september 1978, og som er udgivet særskilt, er "Fire landsbyer. En etnologisk undersøgelse af nutidige livsformer".

Undersøgelsens formål var at undersøge de livsbetingelser, landsbybeboerne er underlagt, hvad der foregår på det lokale niveau i landsbyerne, og hvordan samfundsudviklingen i øvrigt har påvirket levevilkårene her.

Kapitel 6 i denne delbetænkning indeholder et sammendrag af undersøgelsens resultater.

Småbyernes erhvervsstruktur

Den eksisterende statistik om erhvervs- og serviceudvikling er baseret på hele kommuner. Det er ikke muligt uden videre at belyse udviklingen i landsbyerne med denne statistik.

Danmarks Statistik har derfor udarbejdet et nyt materiale om "Småbyernes erhvervsstruktur" til brug for Landsbykommissionen. Materialet er fremkommet ved en særlig bearbejdning af momsindberetninger for ialt 93 småbyer i 11 udvalgte kommuner. Oplysningerne dækker årene 1973 og 1978.

Landsbyers dagligvareforsyning Kommissionens detailhandelsgruppe har iværksat en undersøgelse af udviklingen i landsbyers butiksstruktur. Undersøgelsen er inddelt i fire faser:

- analyse af den hidtidige udvikling
- analyse af den nuværende butiksforsyning og beboernes indkøbsvaner
- fremskrivning af situationen til år 1992 baseret på de nuværende udviklingstendenser og under forudsætning af, at der ikke foretages indgreb
- udpegning af virkemidler, der kan ændre en uønsket udvikling samt vurdering af de samfundsøkonomiske og andre konsekvenser heraf.

Materialet er samlet i tre arbejdsrapporter:

Analyse af Landsbybutikker, Landsbybeboeres indkøbsadfærd og holdninger samt Dagligvareforsyningen i landsbyer.

Prisundersøgelsen I tilslutning til ovenstående er iværksat en sammenlignende undersøgelse af priser i landsbyer og større byer.

Undersøgelsens formål er at efterprøve den almindelige antagelse, at dagligvarer i landsbyernes små butikker er dyrere end tilsvarende varer i større byer.

Der undersøges ialt otte typer landsbyer udvalgt efter størrelse og afstand til nærmeste provinsby.

Erhvervsundersøgelsen Med baggrund i udbredte ønsker om, at landsbyerne ikke udvikler sig til alene at være boligområder, har kommissionen endelig iværksat en undersøgelse af erhvervslokaliseringsmuligheder og -problemer.

I denne undersøgelse indgår bl.a. en vurdering af, hvilke typer virksomheder der med deres krav til f.eks. infrastruktur og arbejdsmarked lige så godt kan fungere i landsbyer som andre steder.

Endelig vil undersøgelsen vurdere konsekvenserne af en ændret erhvervslokalisering for bymønstret som helhed.

Anden forskning Ud over de foran nævnte undersøgelser gennemføres af Landsbykommissionen en undersøgelse af udbud og efterspørg-

sel af kollektiv trafik. Den er offentliggjort i arbejdsrapporten: Kollektiv trafik i landdistrikter. Endelig har kommissionen løbende haft lejlighed til at inddrage forsknings- og undersøgelsesresultater fra forskellig side gennem kommissionens medlemmer. En række af de væsentligste nyere undersøgelser er kort beskrevet i kapitel 5.

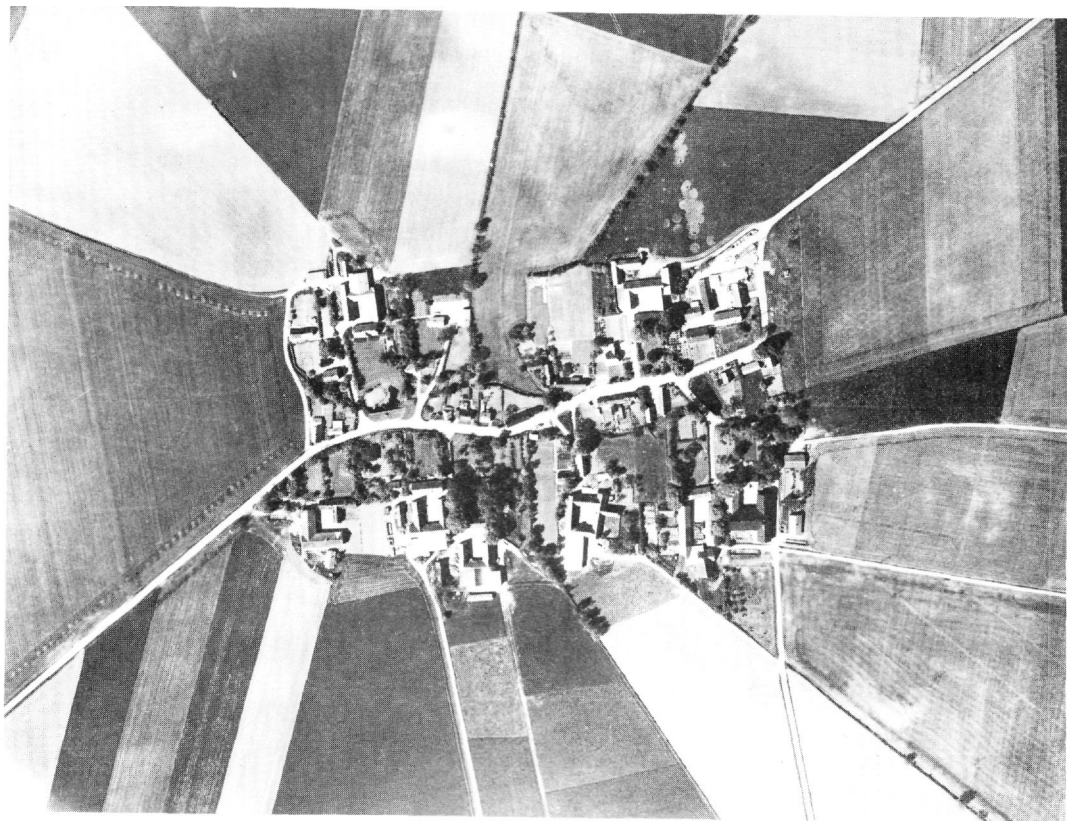
Kommissionens betænkning

Landsbykommissionens betænkning udsendes som en række delbetænkninger.

Betænkningerne behandler landsbyernes beskæftigelse og erhvervsstruktur, den offentlige og private service, trafikbetjnings- og energiforsyningsspørgsmål, de kulturelle aspekter og immaterielle levevilkår, de fysiske forhold, herunder bebyggelses- og fredningsmæssige forhold, forholdet til planlægningen og forholdet til lovgivningen inden for alle relevante sektorer.

Den sidste delbetænkning indeholder en sammenfatning og vil konkludere i Landsbykommissionens forslag og anbefalinger.

2. Landsbyernes historie

Hvis man vil forklare landsbyernes situation idag, er det nødvendigt at forstå dem som et historisk element, der er nøje knyttet til samfundsudviklingen, til industrialiseringen og den blandt andet heraf afledte urbanisering.

I denne oversigtlige gennemgang vil hovedvægten blive lagt på tiden efter de store landbrugsreformer sidst i 1700-tallet - og i særdeleshed på den nyere tid.

Historisk var landsbyen umiddelbart knyttet til landbrugsproduktionen. Landsbyen var den fysiske ramme om en organisatorisk og økonomisk enhed. Landsbybeboerne var - direkte eller indirekte - alle medvirkende i landbrugsproduktionen. Alle påvirkninger, både udefra og indefra, der berørte landbruget, berørte også beboernes økonomiske og sociale liv på godt og ondt, ligesom landsbyernes fysiske udtryk ændrede sig i takt med disse påvirkninger.

I almindelighed har udviklingen været den samme for alle landsbyer og landområder. Dette billede forstyrres ikke af, at udviklingen kan fremtræde forskelligt fra egn til egn på grund af lokale geografiske eller historiske forhold. Det generelle udviklingsbillede er det samme overalt i landet.

Landsbyen opfattes ofte som en klart defineret fysisk enhed med en relativ uafhængighed eller selvstændighed i forhold til omgivelserne. Men landsbyen har altid været en del af en mangfoldig helhed, hvis udvikling og eksistens den ikke kan løsrides fra. Det kan f.eks. være de omgivende jorder, der historisk betinger landsbyens eksistens, overdrevsbebyggelse for husmændene, købstæderne, som kommer til at spille en rolle ved udvekslingen af varer og andre ydelser, eller det opland med fritliggende gårde, hvis beboere man deler f.eks. skole eller butik med. Men også den inden- og udenrigspolitiske virkelighed har gennem historien været en del af den helhed, hvori landsbyen indgår, og har haft stor direkte indflydelse på landbrugs- erhvervet - og dermed på landsbyerne og deres beboere.

Landsbyernes oprindelse

Bosættelsen i stationære småsamfund eller landsbyer hænger nøje sammen med, at man begynder at opdyrke jorden. Beliggenheden af mange landsbyer afspejler omgivelsernes opdyrkelighed eller egnethed til anden landbrugsmæssig udnyttelse.

De fleste landsbyer blev til allerede i jernalderen og den ældre middelalder og var ofte af en størrelse som de mindre købstæder helt op til udskiftningen sidst i 1700-tallet. I 1300 - 1400-tallet indtraf en alvorlig landbrugskrise, som reducerede antallet af landsbyer. Det gik især ud over de mindre konsoliderede landsbyer. Hertil kom krige og epidemier, der også bidrog til at lægge landsbyer øde.

Men også i godssamlings- og stordriftsperioden fra ca. 1550 blev en del landsbyer nedlagt. Det var især de mindste landsbyer, der måtte holde for.

1780'erne til 1870

Hoveriet

De største belastninger for bønderne var hoveriet og afgifterne. Hoveriet, der var en pligt for bønderne til at anvende en del af deres arbejdskraft på godset, kunne tage form af avlingshoveri på hovmarken, bygningshoveri på selve herregården og småhoveri i herregårdens køkken og bryggers. Forholdet mellem en bondes pligtige hoveri og arbejdet på egen jord varierede stærkt, blandt andet afhængigt af afstanden fra hovedgården. Tidligere "frigårde" kunne blive fæstegårde med fritagelse for hoveri, og hoveriet kunne afløses af særlige afgifter.

Disse forhold var hæmmende for en udvikling af produktiviteten og medvirkede desuden til at skabe en klasse af jordløse bønder, husmænd, som var bosatte i landsbyen eller i dens umiddelbare nærhed. Husmændene ernærede sig ved daglejeri og ofte ved håndværk - af og til under protest fra købstædernes håndværkslaug, der havde eneret på at udføre de fleste former for håndværk, også i landsbyerne.

Af øvrighedspersoner fandtes som oftest kun præsten, hvis der da boede en sådan i landsbyen. Den regulerende og mæglende virksomhed mellem landsbyens bønder blev varetaget af bønder, der valgtes af landsbyens egne, mens hoveriarbejdet blev tilset af herremandens fogeder.

Fællesskabet

Det var først og fremmest dyrkningsmæssige forhold, der betingede den regulerende virksomhed. Men de medførte et fællesskab - fællesvirke - på mange andre områder af landsbyens liv.

Fællesskabet var baseret på vedtægter, der fastsatte både rettigheder og pligter. Det var både et arbejdsmæssigt og socialt fællesskab, som planlagde årets arbejder, afgjorde lokale stridigheder gennem bystævnet, ydede gensidig "socialhjælp" i nødsituationer, og som tillod landsbyboerne at optræde samlet overfor konge og herremænd.

Landsbyfællesskabet var således en vigtig forudsætning for senere reformer, og det har spillet en rolle for både højskole- og andelsbevægelse.

Under godsejervældet var hovedparten af landets befolkning beskæftiget i landbruget, og byernes vækst var meget behersket. Fæstesystemet indebar en meget lav produktivitet. Da priserne på landbrugsprodukter steg i midten af 1700-tallet, blev dette en tilskyndelse til at øge produktiviteten i landbruget. Prisstigningerne skyldtes især det marked, som det hastigt industrialiserende England frembød.

Da konge og regering samtidig fik visioner om en national industri og indledte en centralt styret manufakturpolitik, måtte godsejervældet med dets fæstesystem og stavnsbånd brydes.

Landboreformerne

Konsekvensen blev et sæt radikale landboreformer i slutningen af 1700-tallet, som brød den traditionelle fælles drift af jorden, og som grundlæggende ændrede landsbyernes udseende og liv.

Ophævelsen af jordfællesskabet førte til udskiftning og samling af de enkelte gårdes jorder, og medførte, at mange gårde blev flyttet udenfor landsbyerne. Ophævelse af fæstevæsenet fulgte efter, selvejernes antal steg, og i 1850 ophævedes hoveriet endeligt ved lov.

De landsbyer, som blev stjerneudskiftede - hvor landsbyens jorder opdeltes i trekantede udsnit ved hjælp af radiære skillelinier, som udgik fra gårdene - er formentlig de, der i udseende og bebyggelsesplan kommer nærmest det oprindelige udseende, fordi denne udskiftningsform ikke forudsatte flytning af så mange gårde. Ved andre udskiftningsformer, f.eks. blokudskiftning, ændrede landsbyerne radikalt udseende.

Udskiftningen vakte modstand hos nogle bønder, fordi den betød en ophævelse af væsentlige dele af det gamle landsbyfællesskab. Til de udflyttede ydedes dog hjælp, blandt andet i form af nogle års skattefritagelse.

Reformerne medførte, at de fleste af landbrugerne blev små, selvstændige bønder, men sammen med det stigende folketal skabte de også et landboproletariat af husmænd og jordløse, der var tvunget til enten at søge mod byerne - stavnsbåndet var ophævet i 1788 - eller til at tage arbejde hos godsejere og storbønder.

Økonomiske konsekvenser

For bønderne blev selvejet en tilskyndelse til at forbedre dyrkningsmetoderne og fremme produktiviteten. Man skulle betale sin gæld i gården, og samtidig var der gode afsætningsmuligheder for korn. Tidligere tiders naturalieøkonomi afløstes af en blanding af naturalie- og pengeøkonomi, hvad der var medvirkende til at styrke ikke alene byerhvervene og den begyndende industri, men også mulighederne for vækst i handel og håndværk i landsbyerne selv. Hertil bidrog næringsloven i 1857, der stort set fratog købstæderne deres privilegier.

Skoleforholdene udvikledes gennem 1700-tallet. Således blev ryttergodsskolerne oprettet fra 1720. Skoleloven af 1814 kom til at betyde meget for landsbyerne og førte til, at der oprettedes skoler i landsbyerne. Disse skoler fik stor betydning for udbredelsen af den almene oplysning og som samlingssteder.

Landskabet

Landboreformerne medførte en radikal ændring af landskabets udseende. Udflytningen af gårde og opdyrkning af overdrev skabte det opdelte landskab med spredte gårde og beskyttede trægrupper og hegn, som endnu ses, og som er meget karakteristisk for Danmark. Til dette landskabsbillede har også skovforordningen og landbrugslovgivningens krav til opretholdelse af landbrugsejendomme medvirket.

Reformerne gennemførtes med forskellig hastighed i landets egne. Først i 1850 afskaffes, som nævnt, hoveriet endeligt ved lov, og fæstevæsenets sidste rester ophæves endda ikke før 1919.

På trods heraf og på trods af op- og nedgange i markedsforhold og konjunkturer - statsbankerotten i 1813, tabet af Norge, som var et vigtigt landbrugsmarked i 1814, den engelske kornlov

o.s.v. - blev den nydannede struktur i landbruget langsomt konsolideret.

Befolkningstallet i Danmark antages fra ca. 1050 til ca. 1250 at være steget fra 0,5 million til 1 million for derefter at være nogenlunde konstant helt til slutningen af 1700-tallet. Men fra ca. 1800 til 1870 steg befolkningstallet til 1,7 million - ikke mindst betinget af landbrugsreformerne.

Indtil ca. 1870 var landbruget rygraden i Danmarks nationaløkonomi. Liberalismen var trængt ind, men industrialiseringen var endnu meget begrænset.

1870- 1900

I begyndelsen af 1870'erne løb landbruget - og dermed landsbyerne - ind i sin hidtil største krise, en krise, der også mærkedes i andre lande.

Landbrugskrisen

Konkurrencen udefra steg, og priserne på korn, der var landbrugets vigtigste eksportafgrøde, faldt katastrofalt.

Konsekvensen blev en produktionsomlægning fra vegetabilsk til animalsk produktion, som var mere konkurrencedygtig på udenlandske markeder. Landbrugskrisen og omlægningen skabte arbejdsløshed i landbefolkningen, og mange blev tvunget til at søge mod byerne eller emigrerede. I øvrigt medførte afvandringen mod krisens slutning, at der blev mangel på arbejdskraft i landbruget, og for at modvirke dette gennemførtes i 1899 "Lov om tilvejebringelse af jordlodder for landarbejdere" - eller som den også kaldtes "Lov om tilvejebringelse af arbejdskraft til jorddrotter". Dens formål var nemlig udstykning af husmandslodder, der var så store, at de fristede nogle til at blive på landet, men på den anden side ikke tilstrækkeligt store til, at en familie kunne ernæres ved dem.

Andelsbevægelsen

En af de vigtigste følger af - og forudsætninger for - produktionsomlægningen var oprettelsen af andelsbevægelsen.

Blandt mange årsager hertil skal kun nævnes den engelske korntold og det voksende eksportmarked for animalske landbrugsprodukter, sammenholdt med dansk landbrugs allerede da ret udviklede stade. Desuden var landbrugsproduktionen for-

trinsvis i hænderne på småproducenter, hvis individuelle formåen i eksport- og andet afsætningsøjemed var meget begrænset.

Andelsbevægelsen indeholdt forskellige former for kooperativer: forbrugerkooperation i form af brugsforeninger, der så småt var begyndt i 1860'erne, producentkooperation i form af andelsmejerier og andelsslagterier samt distributionskooperation i form af indkøbs- og eksportforeninger. Selv om størstedelen af landsbyernes materielle virksomhed kom ind under den ny form for fællesskab, fortsatte håndværk og servicefag som individuel foretagsomhed. Bestemmelserne om læbælter omkring købstæderne var en af de få foranstaltninger, der skulle dæmme op for en konkurrence til byerne: Det blev bestemt, at håndværk ikke måtte udøves inden for en mil fra den nærmeste købstad. Disse læbælter blev først ophævet i 1920.

Transportnettet

I samme periode udbyggedes transportnettet, særlig jernbanerne. Der opstod nye småbyer, stationsbyerne, også i nær sammenhæng med andelsforetagenderne. Disse byer kom ofte til at indtage en særstilling i distributionen af landbrugsprodukter, ligesom de blev et led i den arbejdsfordeling, der i stigende grad udvikledes mellem land og by.

Andelsbevægelsen var en af forudsætningerne for at man kunne bevare og udbygge den struktur, der var karakteristisk for dansk landbrug: de mange små producenter. Men bevægelsen bidrog også til oprettelsen af lokale arbejdspladser, som ikke hørte til i den umiddelbare landbrugsproduktion. Umiddelbart før 1. verdenskrig var der næsten 1200 andelsmejerier og næsten 1500 brugsforeninger i landsbyer og landdistrikter. I 1935 var mejeriernes antal steget til 1700.

Det kulturelle liv

Den vigtigste af de immaterielle forudsætninger for andelsbevægelsen var den påvirkning, der kom gennem højskolerne, og som betød meget for det sociale og kulturelle liv i landsbyerne. Men også vækkelserne og andre folkelige bevægelser var med til at skabe samarbejde på tværs af landsbygrænserne. Højskoleeleverne kom tilbage og fik opført forsamlingshuse, dannet foreninger og sat gang i den politiske og kulturelle debat. Også de kraftige indgreb overfor ytringsfriheden i provisorietiden satte gang i opførelsen af forsamlingshuse som folkelige samlingssteder, der således kom til at spille en rolle i gennemførelsen af samfundsmæssige forandringer.

Men disse påvirkninger var - sammen med de ændrede fællesskabsformer og produktionsformer - også medvirkende til at opløse det traditionelle familiesammenhold som et grundelement i landsbylivet.

1900- 1945

Omkring 1900-tallet var landbrugskrisen stort set overvundet, og den efterfølgende højkonjunktur varede lige til begyndelsen af 1920'erne, hvor tilbageslaget begyndte, kulminerende med krisen i 1930'erne.

Landsbyernes og landdistrikternes rolle som spisekammer for og leverandør af arbejdskraft til de voksende byer forstærkedes, bl.a. forårsaget af den stigende mekanisering af landbruget. Fra at have udgjort 20% af landets befolkning i 1800, var bybefolkningen nu oppe på 50%. Ganske vist havde man gennem revision af den før omtalte "husmandslov" oprettet ca. 15.000 nye statshusmandsbrug - nu af en størrelse, så en familie kunne leve af dem - men alligevel var befolkningsforskydningen mod byerne en kendsgerning.

Krisen

Efter krakket i 1929 indførte England, der var landbrugs-eksportens vigtigste marked, importrestriktioner, og kun ved hjælp af kriselove og støtteordninger kom landbruget igennem krisen.

At mekaniseringen af landbruget også begyndte at tage fart, bidrog yderligere til at ændre landbrugets struktur. Resultatet var fortsat vandring mod byerne, der i trediveerne endnu kun delvis kunne opsuge denne arbejdskraftreserve.

Krigen 1940-45 satte store dele af udviklingen i stå. I industrien, som var en forudsætning for den teknologiske udvikling i landbruget, førte manglen på råstoffer og halvfabrikata til en produktionsnedgang.

1945-1970

Efterkrigstiden indebar en teknologisk udvikling af et omfang, man aldrig tidligere havde set. Blandt andet skulle den teknologiske viden, man havde fået gennem udvikling af krigsmateriel, nu tillige rettes mod det civile marked. Resultatet blev en stærk

industriel udvikling, der rakte langt ind i landbrugssektoren, både i landbruget selv og i landbrugets forarbejdningsindustrier.

Den industrielle vækst fandt først og fremmest sted i byerne - især de byer, som i forvejen havde industri. I 1950 var byboernes andel af landets samlede befolkning nået op på 70%. Mange af andelsforetagenderne, mejerier og slagterier, blev slået sammen til større enheder. Især blev mange mejerier, som lå i landsbyer og helt små bysamfund, nedlagt og i stedet overført til større og mere centralt beliggende mejerier.

Det var dog ikke udelukkende nedlæggelse af arbejdspladser, der fandt sted i landområderne, da væksten i den offentlige sektor tilførte disse områder en vis ny beskæftigelse.

Det store arbejdskraftudbud i 1950'erne betød, at virksomheder i et vist omfang kunne placere sig, hvor de ville uden fare for at mangle arbejdskraft. Lokaliseringen fandt i begyndelsen sted i hovedstadsområdet og i de større provinsbyer, som var velforsynede med infrastruktur.

Specialisering

I 1960'erne steg konjunkturerne yderligere, og udbudet af arbejdskraft i byerne vendtes til efterspørgsel, til dels på grund af en stærk vækst i handels- og servicefagene. Resultatet blev en geografisk specialisering, fordi den medførte en forskydning af arealkrævende virksomheder med hovedsageligt lavtlønnede arbejdere mod provinsbyerne, mens de erhverv, der havde et lille arealforbrug og få, højtlønnede arbejdere, især samledes i de større byer.

Den stadige udbygning af infrastrukturen og dermed distributionen var selvfølgelig en væsentlig forudsætning herfor, og resultatet blev en forholdsvis større tilvækst i de mellemstore provinsbyer end i København og i de store byer.

Landsbyen som boligområde

Landområderne og landsbyerne affolkedes stadig mere, selv om en ny tendens begyndte at gøre sig gældende. Foreningen af den stigende levelfod, privatbilismens gennembrud og udbygningen af trafik- og vejnettet betød, at mange mennesker, der ikke længere kunne finde arbejde i landsbyerne, kunne blive boende her, selv om de var nødt til finde arbejde udenfor. Denne rolle som boligområde og den følgende pendling mellem bolig og arbejdssted er karakteristisk for mange landsbyer, og den støtte-

des ved indførelsen af reglerne om befordringsfradrag. Det er også på dette tidspunkt, grænsen mellem land og by for alvor begynder at udviskes, og hvor mange landsbyer og småbyer, der tidligere var selvstændige bebyggelser, får forstadskarakter.

Den beskrevne udvikling, som har nøje sammenhæng med koncentrationstendenserne inden for både den private og den offentlige sektor, var udtryk for den stadigt stigende arbejdsdeling mellem byerne og landdistrikterne, men også for at landdistrikterne - og især landsbyerne - kom i et stadigt større afhængighedsforhold til byerne og det øvrige samfund.

Fordi landsbyerne udsattes for en opbrydning af deres delvise selvforsyning eller uafhængighed i både materiel og åndelig forstand, mindskedes deres historiske rolle som et integreret led i samfundets produktion og reproduktion.

Konsekvenserne for det sociale liv var betydelige. Den stigende adskillelse mellem arbejde, bolig og fritid - der i høj grad også gælder i de større bysamfund - og de eksistentielle problemer, som afledtes heraf, fik måske netop i landsbyerne et klarere udtryk på grund af disse samfunds størrelse og overskuelighed.

Sociale aktiviteter, som var knyttet til det lokale arbejdsfællesskab og de lokale samlingssteder, som f.eks. skolen, opløstes i adskillige tilfælde og fandt, hvis de overlevede, ofte nye geografiske eller institutionelle rammer. At udbredelsen af medierne, især fjernsynet, har medvirket hertil er velkendt.

Planlægningen

Det offentlige arealplanlægning har ofte fået skyld for at hæmme landsbyernes overlevelsesmuligheder. Men uanset om man tænker på vækst- eller afvandingsproblemet eller på serviceforsyningen, er det for snævert at søge årsagerne til udviklingen i lovgivningen. Årsagerne skal snarere findes i den almindelige samfundsøkonomiske udvikling som beskrevet.

1970'erne

Administrative reformer

Årtiet indledtes af to store administrative reformer.

Den ene reform var kommunalreformen, hvis hovedelementer er en inddelingsreform, en styrelsesreform og en byrde- og opgavefordelingsreform. Styrelseslovreformen fjernede sondringen mel-

lem købstads- og sognekommuner. Byrde- og opgavefordelingsreformen ændrede de offentlige opgavers fordeling på administrative niveauer og principperne for tilskudsoverførsler mellem staten, kommunerne og amtskommunerne. Inddelingsreformen formindskede antallet af kommuner fra ca. 1200 til 275 og antallet af amtskommuner fra 23 til 14. For landsbyerne betød kommunesammenlægningerne, at landsbysognet indgik som en del af den ny storkommune omfattende et geografisk og befolkningsmæssigt større område. Derved overflyttedes beslutningskompetencen over landsbysognets kommunale anliggende fra det lokale sogneråd til en kommunalbestyrelse med et mindre lokalt islæt.

Den anden reform var planlovsreformen, hvis hovedbestanddele var by- og landzoneloven, lov om lands- og regionplanlægning og lov om kommuneplanlægning. Senere kom ændringerne af naturfredningsloven og landbrugsloven.

Med denne lovgivning indførtes en aktiv planlægning af de områder, der ligger uden for byerne - og dermed altså for bl.a. landsbyerne. Lovene indebar tillige en udstrakt delegering af beføjelser til de lokale myndigheder, kommunerne, ligesom den lovfæstede borgernes formelle ret til at lade sig høre om planerne.

Både denne og anden lovgivnings forhold til landsbyerne vil blive mere indgående behandlet i senere afsnit.

1970'erne blev også det tiår, hvor man oven på den langvarige højkonjunktur efter anden verdenskrig oplevede kriseagtige udviklinger af et omfang, man sidst havde set i 1930'erne.

"Samfundet" var blevet stort og uoverskueligt. Mange mennesker følte sig fremmedgjorte og uden mulighed for at se sig selv som en del af udviklingen. Man oplevede spontane reaktioner på en udvikling, hvor mange mennesker følte, at beslutninger, som var væsentlige for deres hverdag, blev truffet centralt, og uden at de fik mulighed for at øve direkte indflydelse herpå.

Bosætningsmønstre

I 1976 boede næsten 30% af landets befolkning i landdistrikter og småbyer med under 1.000 indbyggere. Ser man nøjere på befolkningsfordelingen i de foregående år viser det sig, at man for første gang siden århundredskiftet fik en stagnation i afvandringen fra landdistrikterne.

I perioden 1970-76 var altså landdistrikterne og småbyernes andel af den samlede befolkning næsten konstant. Småbyerne der lå i rimelig afstand fra byernes arbejdspladser voksede endda, men også fjernereliggende småbyer, hvor der var lokale beskæftigelsesmuligheder, oplevede en befolkningstilvækst. Det var især landsbyer med mere end 500 beboere, der voksede i perioden.

Årsager til spredningen

Årsagerne til denne - omend svage - spredningstendens er mange, og debatten om disse årsager er ofte af spekulativ art.

Det synes dog åbenbart, at visse generelle konjunkturtræk spillede ind, både direkte og inddirekte. Interessen for lokalsamfundet og de nære omgivelser har ofte været særlig stor i krisetider. Den nævnte fornemmelse af uoverskuelighed og fremmedgjorthed har utvivlsomt forøget interessen for at flytte ud i de mindre samfund. Men også den stigende interesse for og bevidsthed om miljømæssige forhold har nok haft betydning, ikke mindst på baggrund af de større byers miljøproblemer, den utilstrækkelige byfornyelse o.s.v.

Ejendomspriser i småbyerne har været lavere end i de større byer. I et samfund, hvor det alt andet lige indebærer økonomisk fordel at eje sin bolig, har den lettere adgang til at få en ejerbolig utvivlsomt været en tilskyndelse til at bosætte sig på landet.

At transportomkostningerne samtidig faldt i forhold til realindkomsten i første halvdel af 70'erne og dermed forøgede mobiliteten, gjorde bolig-arbejdsstedsrejserne til et mindre problem for mange. Hertil bidrog også beskatningsreglerne, som muliggjorde fradrag i indtægten for de udgifter, man havde til transport mellem bopæl og arbejdssted. De seneste års store stigning i energipriser har dog haft en modererende indflydelse herpå.

Tilsammen har disse forhold medvirket **til**, at nogle landsbyer i de senere år har fået en i forhold til landsbyens størrelse kraftig befolkningstilvækst.

Arbejdspladser

Mens de helt små byer ikke har fået noget egentligt tilskud af arbejdspladser, har der til gengæld været en tilgang af håndværker- og industriarbejdspladser i visse mindre kommuncentre. Det har betydet et større udbud af arbejdspladser i relativ nærhed til landsbyer, hvilket nok har påvirket bosætnings-

mønstret. Hvor stabil denne tendens er, er vanskeligt at sige, og den er med de nuværende styringsmidler under alle omstændighed kun i begrænset grad påvirkelig af den offentlige planlægning.

Service

Både den offentlige og især den private service har været præget af nedlæggelser. På skoleområdet skete et stort antal nedlæggelser af skoler, både af pædagogiske og økonomiske grunde, men også fordi børnetallet i mange landområder er faldet. Den centralisering, der foregik, forsøgte man at afhjælpe med omfattende skolebuskørsel.

På detailhandelsområdet har stigende omkostninger og ændrede indkøbsvaner ført til nedlæggelse af et stort antal butikker, især i visse bykvarterer og i nogen grad i landdistrikterne. Privatbilismen og pendlingen har medført, at en stor del af indkøbene lægges i byerne, hvor vareudvalget er stort. Konsekvensen for landsbybutikkerne har i mange tilfælde været lukning, og mange af de endnu overlevende butikker er karakteriserede ved lav indtjening og ved indehavernes høje gennemsnitsalder.

Transportmuligheder

En af forudsætningerne for ændringerne i bosætningsmønstret har som nævnt været privatbilismens udbredelse. Den store del af befolkningen, der ikke har kørekort eller adgang til at anvende bil, har mange steder være ladt i stikken, selv om der har været lavet særlige kørselsordninger inden for skole og sundhedsvæsenet. Kollektivtrafikken har været underlagt rentabiliteitskrav. Det har i mange tilfælde medført nedlæggelse eller indskrænkning af ruter. Hvad angår jernbanerne, er de mange steder uden betydning for landsbyernes pendlingstrafik.

Biltrafikken har vist tendens til stagnation, og den kollektive trafik har haft stigende passagertal. Dette skal nok ikke alene tilskrives de stigende energipriser, men er sikkert også forårsaget af den organisatoriske og administrative ændring, der er sket med bl.a. oprettelsen af trafikselskaber, ligesom en holdningsændring til fordel for den kollektive trafik synes at finde sted.

Sociale og kulturelle forhold

Den i begyndelsen af dette afsnit omtalte interesse for lokalsamfundet har også sat sit spor i de aktiviteter, der foregår i og omkring landsbyerne. Mange samfundsforskere og skribenter med forskellig baggrund har beskæftiget sig med landsbyerne. Mange har konstateret, at folk i de små bysamfund kender

hinanden og har mere "almenmenneskelig" kontakt end i de større byer. Det er også konstateret, at forskellen i materielle levevilkår mellem byboer og landsbyboere nærmer sig en udjævning.

Hvad der i dette spil er årsag, og hvad der er virkning, er ikke altid nemt at konstatere. Om f.eks. tilflytningen har påvirket interessen for landsbyerne, eller om interessen har påvirket tilflytningen. Men det er en kendsgerning, at mange steder opstod en konkret interesse både for at genoplive gamle fællesaktiviteter og at indføre nye. Både på områder, der har med kulturelle aktiviteter at gøre, og på områder, der drejer sig om f.eks. den lokale, politiske virkelighed.

Man har tillige konstateret, at en befolkningstilvækst i et lille bysamfund ikke altid er problemfri, fordi der kan være forskel på normerne hos de "oprindelige" beboere og tilflytterne, og fordi der er forskel på landsbyens funktion som hjemsted for lokale producenter og som hjemsted for folk, der arbejder andetsteds.

Erkendelsen af og debatten om landsbyproblemerne har ført til oprettelse af foreninger og organisationer, der skal varetage landsbyernes interesser over for de planlæggende og administrerende myndigheder og andre offentlige eller private organer. Og den har ført til nedsættelse af Landsbykommissionen.

3. 1970 'ernes udviklingstendenser

I dette kapitel beskrives de seneste udviklingstendenser for befolkning og erhverv samt nogle af de problemer, det rejser set fra landsbybeboernes side, hvis denne udvikling fortsætter som hidtil.

Også den seneste udvikling i de forskellige private og offentlige servicesektorer omtales, ligesom energi- og trafikbetjeningen set fra landsbyernes side beskrives.

En mere detaljeret gennemgang af de enkelte sektors betydning for landsbyerne følger i en senere delbetænkning.

Ved beskrivelsen er der især lagt vægt på serviceforsyningen og beskæftigelsen. Det medfører, at en række områder som f.eks. T.V., idræt og forsamlingshuse ikke er medtaget her. Disse områder vil ligeledes blive beskrevet i en senere delbetænkning.

Befolkning

Det er velkendt, at landdistrikterne i lang tid har haft tilbagegang i folketallet til fordel for byerne.

Mens det i mange år var de større byer, der voksede, skete der i 1970'erne en markant ændring. Hovedstadsområdets folketal faldt, de store byer stagnerede eller faldt endog svagt, og væksten foregik i de mindre byer.

I perioden 1970-76 fik de små byer med mellem 200 og 5000 indbyggere således tilsammen en tilvækst, som var større end afvandringen fra de rene landdistrikter.

Denne tilvækst var selvfølgelig ikke jævnt fordelt på alle småbyer. Især småbyerne omkring de større bysamfund voksede, mens andre havde tilbagegang.

*Tabel 7.
Befolkningsudviklingen 19 70- 76 for forskellige byk lasser.*

	1970	1976
Hovedstadsområdet ¹⁾	1.380.204	1.292.647
Byer med 5.000 indb. og derover	1.628.567	1.759.536
2.000-4.999 indb.	292.754	405.350
1.000-1.999 indb.	225.622	291.788
500- 999 indb.	202.905	221.379
200- 499 indb.	216.105	219.822
Landdistrikter	991.422	881.994
Hele landet	4.937.579	5.072.516

¹⁾ Omfatter København, Frederiksberg og Gentofte kommuner, kommunerne i Københavns amtsrådskreds undtagen Ledøje-Smørum, Sengeløse og Torslunde Ishøj samt Birkerød, Farum og Hørsholm kommuner i Frederiksborg amt. I 1976 dog incl. Sengeløse.

Kilde: Gunnar Viby Mogensen m.fl.: "Småbyer i landdistrikter". Socialforskningsinstituttet. Registerfolketællingen 1976. Byer Sogne. Statistisk Tabelværk 1978: VII.

Tabel 1 viser befolkningsudviklingen i 6 forskellige bytyper, opdelt efter størrelsen af indbyggertallet, samt i landdistrikterne i perioden 1970-76.

Folketallet har været stigende i hovedstadsområdet op til omkring 1970, hvorefter det er faldet med små 90.000 personer i perioden 1970-76.

Landdistrikterne har haft et faldende folketal i hele perioden 1960-76. Faldet udgjorde ca. 110.000 personer i den sidste delperiode 1970-76.

Landsbyerne, som i denne sammenhæng omfatter byer med mellem 200 og 1000 indbyggere, har haft en stigning i folketal i perioden 1970-76 på ca. 22.000 personer. Blandt landsbyerne er det især byer med 500 indbyggere og derover, der er vokset.

Fald i de små byers befolkningsgrundlag

Faldet i landdistriktbefolkningen har været større end stigningen i befolkningen i byer med 200-1000 indbyggere, så derfor vil det samlede befolkningsunderlag i de fleste små byers oplande være faldende. Herved mindskes efterspørgselsgrundlaget for en række former for såvel privat som offentlig service.

Tabel 2.

Den procentvise årlige vækst i folketallet fordelt på byklasser.

	1960-65	1965-70	1970-76
Hovedstadsområdet	0,4	0,0	÷ 1,2
Byer med 5.000 indb. og derover	1,7	1,5	1,4
2.000-4.999 indb.	4,8	7,8	6,0
1.000-1.999 indb.	3,7	3,2	4,7
500- 999 indb.	1,6	3,2	1,6
200- 499 indb.	1,4	÷ 0,7	0,3
Landdistrikter	÷ 1,5	÷ 1,9	÷ 2,1
Hele landet	0,7	0,7	0,5

Kilde: Som tabel 1.

Det fremgår af tabel 2, der viser den årlige, procentvise vækst i folketallet, at landsbyer med mellem 200 og 500 indbyggere siden 1965 har haft en mindre befolkningstilvækst end landsgenemsnittet. Derfor vil disse byer få en faldende andel af det samlede folketal.

I 1976 var der 686 landsbyer med et folketal på mellem 200 og 500 indbyggere, og det giver en gennemsnitlig størrelse på 320 indbyggere pr. landsby. Tilsvarende var der 323 byer med mellem 500 og 1000 indbyggere, og gennemsnitstørrelsen bliver her 685 indbyggere.

Ved vurderingen af befolkningsudviklingen på byklasser må der huskes på, at antallet af byer i de forskellige byklasser varierer fra år til år. Der er både byer, der rykker op i anden byklasse, og byer der falder i folketal og derfor går ned i en anden byklasse. Det er altså ikke de samme byer, der er i byklasserne de forskellige år. En byklasse kan derfor vokse både som følge af større folketal i de enkelte byer, men også når antallet af byer vokser.

Tabel 3.

Den procentvise fordeling af de enkelte bystørrelsesgrupper på vækstbyer og tilbagegangsbyer målt i forhold til bystørrelsen ved hver enkelt periodes begyndelse.

		1960-65		1965-70	
Bystørrelse ved periodens begyndelse		pct. faldet eller stag- neret	pct. steget	pct. faldet eller stag- neret	pct. steget
Byer 250- 499 indb.		29	71	29	71
Byer 500- 999 indb.		14	86	22	78
Byer 1.000-1.499 indb.		4	96	14	86
Byer 1.500-1.999 indb.		5	95	3	97
Byer 2.000-2.999 indb.		16	84	11	89
Byer 3.000-4.999 indb.		5	95	17	83

Kilde: G. Viby Mogensen m.fl.: Småbyer i landdistrikter (1979)

En anden måde at opgøre befolkningsudviklingen på, er at fastholde byerne i de byklasser, som de lå i ved starten af perioden. Dette er sket i Socialforskningsinstituttets "Småbyer i landdistrikter". Her viser tabel 3, at 71% af de byer, der i 1965 havde mellem 250 og 500 indbyggere, har haft stigende folketal i perioden 1965-70. Det fremgår tillige, at der er procentvis flere byer i vækst i bystørrelsen 500-1000 indbyggere end i gruppen 250-500 indbyggere.

Om befolkningsudviklingen fra 1970-76 kan det sammenfattende siges, at folketallet vokser i alle byklasser på nær hovedstadsområdet og landdistrikterne. Blandt de mindre byer er det især byer med 500-1000 indbyggere, der vokser, mens byer med 200-500 indbyggere har en vækstrate, der ligger under gennemsnittet for landet som helhed. Imidlertid affolkes landdistrikterne hurtigere end byerne vokser, og det giver et faldende folketal i by plus opland tilsammen., Dermed falder efterspørgselgrundlaget for en række private og offentlige serviceaktiviteter, der er lokaliseret i disse byer.

Befolkningens flyttemotiver er vanskelige at afdække. Nogle flytter efter jobbet og andre efter familierelationer. Nogle flytter efter en billig husleje, og andre flytter af miljøhensyn. Skal man derfor pege på årsagen til det ændrede bosætningsmønster, tegner den sig som et samspil af flere faktorer:

- De stigende priser på fast ejendom sammen med de skattemæssige fordele ved at bo i egen bolig har øget efterspørgslen efter enfamiliehuse.
- Den høje arbejdsløshed i de store byer har formentlig betydet en mindre fraflytning fra de små byer.
- Forskellen i løn og indkomst mellem de store og små byer tenderer mod en udjævning - og svækker dermed motivet til at flytte til en større by.
- Priser på såvel byggegrunde som enfamiliehuse har været lavere i de mindre byer end i de store.
- Mobiliteten er øget ved privatbilismens gennembrud.
- I første halvdel af 70'erne skete et relativt fald i transportomkostningerne. De seneste års store stigning i benzinerne har formentlig ændret dette billede. Til gengæld er den kollektive trafikbetjening under udbygning.
- Fradragsreglerne for udgifter til bolig-arbejdsstedbefordring har påvirket flyttemønstret.
- Udviklingen af kommunikationsmidlerne har medvirket til at reducere den relative isolation, landområderne befandt sig i.
- Endelig har den stigende bevidsthed om det fysiske miljø - byernes forureningsgener, adgangen til det åbne land, og om det sociale miljø - overskueligheden i det lille bysamfund, formentlig påvirket nogle menneskers flyttemønster.
- Nedsættelse af arbejdstiden og indførelse af den lange weekend har mindsket transportafstandens betydning.

Erhverv

Antallet af arbejdspladser og variationen i jobtilbud er en væsentlig del af landsbybeboernes levestandard. De er blandt andet afgørende for indtjeningsmuligheden eller for, om der overhovedet er et job at få. På samme måde betyder arbejdspladsernes placering i forhold til bopælen meget. Er det nødvendigt at rejse langt i for at arbejde, eller er der gode, varierede beskæftigelsesmuligheder i selve landsbyen eller dens nære omegn?

Set i historisk perspektiv har landbruget dannet den erhvervsmæssige ramme omkring landsbyerne. Udviklingen i landbrugsbeskæftigelsen og landbrugserhvervet som helhed vil også i fremtiden være en faktor af væsentlig betydning for landsbyerne.

I slutningen af 1979 var der beskæftiget ca. 208.000 personer i landbrug, fiskeri, skovbrug og gartneri, hvilket svarer til knapt 8% af hele arbejdsstyrken. Den egentlige landbrugsbeskæftigelse udgjorde heraf ca. 165.500 personer.

Tabel 4.

Udviklingen i landbrugsbeskæftigelsen 1975-79.

	1975	1979	Årlig ændring
Landbrug, fiskeri m.v.	230.000	208.400	-2,4%
Egentligt landbrug	180.000	165.600	-2,2%

Kilde: Beskæftigelsesundersøgelserne 1975 og 1979.

Den egentlige landbrugsbeskæftigelse er stadig faldende, og den faldt således med 2,3% pr. år i perioden 1976-1979, mens faldet i perioden 1970-76 var 2,2% pr. år.

Ud over beskæftigelsen har landbrugets afsætningsmuligheder og dermed indkomstudviklingen i landbruget stor betydning for udviklingen i landsbyerne. Det drejer sig om frobrugsudviklingen og dermed om landsbybutikkernes afsætningsmuligheder. Men det angår også den afledte beskæftigelse i bygge- og anlægsbranchen og de øvrige leverandørbrancher til landbruget.

Beskæftigelsen i landbruget vil formentlig vise en faldende tendens i de kommende år, men hvad angår indkomstudviklingen er det vanskeligt at vurdere fremtidsudsigterne for landbruget. Opstår der en permanent nedgang her, vil det få væsentlig indflydelse på udviklingen i landsbyerne.

Fremstillings- erhverv

Udviklingen i fremstillingsvirksomhed har stor betydning for landsbyerne.

Der var beskæftiget 625.000 personer ved fremstillingsvirksomhed i 1979, og det svarer til knapt en fjerdedel af hele arbejdsstyrken.

Tabel 5.

Udviklingen i fremstilling, bygge- og anlæg samt transport.

	1975	1979	Årlig ændring
Fremstilling	633.300	625.400	0,3%
Bygge-og anlæg	201.300	206.600	0,7%
Transport	162.300	174.400	1,8%
Ialt	996.900	1.006.400	0,2%

Kilde: Beskæftigelsesundersøgelserne 1975 og 1979.

Industri

Industrien tegner sig for en stor del af arbejdspladserne inden for fremstillingsvirksomhed. Industri omfatter virksomheder, der fremstiller industrivarer og har mindst 6 ansatte. Ifølge industristatistikken var der knapt 420.000 beskæftigede i 1979.

Ofte vil industri være af særlig interesse for et område, fordi den eksporterer til resten af landet og til udlandet. Herved udbetales løn til folk, som bor i lokalområder, og der foretages indkøb af varer og tjenesteydelser fra lokale leverandører. De ansatte og lokale underleverandører skaber omsætning i de lokale serviceerhverv og skaber derved yderligere beskæftigelse.

Der kan dog også være ulemper forbundet med at have en industrivirksomhed i en mindre by, fordi den ofte vil have en tendens til at dominere lokalsamfundet, som herved bliver sårbart over for fald i virksomhedens afsætningsmuligheder.

Oplysninger om industriens lokalisering i byer er yderst sparsomme. En række undersøgelser tyder på, at industrivirksomheder i store træk er ligeligt repræsenteret i byer med over 1000 indbyggere, mens byer med 500-1000 indbyggere indtager en mellemstilling. Der er dog store variationer mellem de forskellige brancher.

En af disse undersøgelser, som er lavet af planstyrelsen, viser for året 1974 hvor stor en andel af byerne på Fyn, der har en eller flere industrivirksomheder.

*Tabel 6.
Andelen af byer i Fyns amtskommune med industrivirksomheden 1974.*

<i>Bystørrelse 1970</i>	<i>Andel med mindst 1 virksomhed</i>
	%
Under 200 indbyggere	9
200- 499 indbyggere	27
500- 999 indbyggere	83
1000-1900 indbyggere	100
2000-4999 indbyggere	100

Kilde: Fynsundersøgelsen, Planstyrelsen.

Der er i 70'erne sket en forskydning af industrivirksomheder fra de store til de små byer. Men det er et spørgsmål, om denne tendens også gælder landsbyerne, eller om der alene er sket en vækst i landkommunernes centerbyer.

I landsbyerne er lokaliseret en del håndværksvirksomheder, der ofte fungere som serviceorgan for beboerne i lokalsamfundet. Herved bliver de i højere grad afhængige af indkomstudviklingen og købekraften lokalt, end det er tilfældet med industrivirksomheder.

Disse erhverv er en alsidigt sammensat gruppe, som har aktiviteter i flere forskellige brancher som fremstilling, bygge- og anlæg samt service- og butiksfag. Den sidste gruppe spænder over blandt andet autoreparation, damefrisør o.s.v.

Der foregår en brancheglidning inden for håndværksfagene, hvor blandt andet bagere og slagtere udsættes for en stærk konkurrence fra supermarkeder m.v., der sælger fabriksfremstillede produkter. Inden for andre håndværksfag sker der en stærk specialisering og samling på færre og større enheder. Eksempelvis overtages de mindre, uspecialiserede automobilværksteders funktion af de mere specialiserede forhandlerværksteder, ligesom reparation og vedligeholdelse af landbrugs- og husholdningsmaskiner ofte foretages af specialister, der dækker et meget stort opland.

Bagere og slagtere findes i de fleste byer med over 500 indbyggere, men en stor del vil formentlig lukke i de kommende år.

Ligeledes findes autoforhandlere og servicestationer i de fleste byer med over 500 indbyggere, men den omtalte specialisering og koncentration vil medføre, at mange må lukke. I samme retning virker det faldende salg af nye biler.

Bygge- og anlægsgene har sædvanligvis et stort opland, hvorfor deres lokalisering ikke spiller den store rolle for serviceforsyningen. Beskæftigelsen har hidtil været faldende, og denne tendens kan forventes fortsat, fordi byggeriet viger i landbrugs- og boligsektoren. Hertil kommer, at det offentlige bygge- og anlægsaktivitet også falder.

De øvrige håndværksvirksomheders lokalisering har næppe direkte betydning for serviceniveauet i landsbyerne, fordi de som nævnt ofte arbejder over et stort geografisk område.

Privat service

Den private service er af betydning for landsbyerne ud fra to synsvinkler. Dels giver den beskæftigelsesmuligheder for landsbyboerne, og dels har dens lokalisering betydning for landsbyboernes afstand til f.eks. butikker.

Med 616.100 ansatte i 1979 var der beskæftiget omtrent det samme antal personer inden for privat service som i fremstillingsvirksomhed. Hovedparten er beskæftiget inden for den lokale serviceforsyning.

Hvad angår den lokale service, er det kun pengeinstitutter m.v., der vokser i beskæftigelse, mens de øvrige falder.

Tabel 7.

Udviklingen i beskæftigelsen ved privat service.

	1975	1979	Årlig ændring
Engroshandel	124.700	126.300	0,3%
Detailhandel	179.000	172.500	÷ 0,9%
Pengeinstitutter og liberale erhverv	153.900	184.500	4,6%
Forskellige ser- vicevirksomheder	139.300	132.800	—1,2%
Privat service i alt	596.900	616.100	0,8%

Kilde: Beskæftigelsesundersøgelserne 1975 og 1979.

Den del af den private service, der umiddelbart har mest betydning for landsbybeboernes dagligdag, er detailhandelen og især dagligvarehandelen. Over 60% af husstandene foretager en tur til indkøbscenter 1 gang eller mere om ugen, og heraf foretager en sjettedel af husstandene indkøbsturen mere end 4 gange om ugen. Knap 80% af husstandene foretager indkøbet ved gang eller cykel, hvilket tyder på, at afstanden til indkøbscenter normalt er lille. Det viser en trafikundersøgelse fra 1975.

Udviklingen i butiksstrukturen inden for dagligvareområdet har været karakteriseret ved et fald i antallet af butiksenheder og en større omsætning pr. enhed. Der er tillige sket en kraftig strukturforandring, dels i form af kædedannelser og indkøbs-samarbejde og dels ved et stigende antal selvbetjeningsbutikker. Hertil kommer en brancheglidning, der viser sig ved ændringer i butikkernes varesortiment. For eksempel handles der nu med mælk og brød i supermarkederne, hvoraf de største tillige har tekstil og beklædning.

Dette detailsalg foregik tidligere udelukkende gennem specialforretninger, men blandt andet liberaliseringen af næringsloven er blevet efterfulgt af en brancheglidning og sortimentsændring, som især selvbetjeningsbutikkerne har fordel af. Standardisere de og let omsættelige varegrupper har således fået stigende betydning i selvbetjeningsbutikkernes sortiment, hvilket har bevirket, at supermarkedsformen har vundet omsætningsandel gennem de sidste 20 år.

Tilbage bliver en række udprægede specialbutikker, der kræver et stort befolkningsunderlag. Oven i dette kommer som tidligere nævnt en udtynding af befolkningsunderlaget i landsbyernes oplande.

I landsbyerne har denne udvikling resulteret i mange butikslukninger og i en række nye butiksformer - ofte med et bredere varesortiment. Det er derfor af stor betydning for landsbyboernes dagligdag, hvordan denne udvikling forløber videre frem.

Dagligvarebutikker findes stadig i de fleste bebyggelser på 200-300 indbyggere (excl. opland). Men ofte har de et begrænset varesortiment og en lille omsætning. Fortjenesten giver ikke grundlag for en aflønning af ejer eller uddeler, der svarer til garantibetalingen på arbejdsmarkedet. I visse tilfælde sker der endog en opspisning af egenkapitalen. Disse butikker vil derfor stå over for generationsskifteproblemer i de kommende år. Til lige er butikken ofte kombineret med en bolig, der er belagt med en lav husleje, hvorfor ejerne ved pensionering ofte vælger at lukke butikken og benytte boligen selv.

Der vil også komme en øget konkurrence fra andre butikker samt fra nye butikstyper i form af lavprisvarehuse og lavprisbutikker, som generelt skærper konkurrencen i dagligvareforsyningen. Hertil kommer, at den generelle økonomiske krise og lavkonjunktur i samfundet fører til stagnation eller direkte til fald i de disponible indkomster og dermed til fald i forbrugsudviklingen sammenholdt med 1960'erne og første halvdel af 1970'erne. Dette kan føre til, at forbrugerne lægger stigende vægt på prisen, og dermed til at prisen bliver et vigtigt konkurrenceelement, som kan få stor betydning for butikkernes overlevelschancer.

Ud over dagligvarehandelen findes der tillige en række lokale, private servicefunktioner, som er af en vis betydning for landsbybeboerne. Det drejer sig foruden håndværk, som er beskrevet tidligere, om pengeinstitutter og en række liberale erhverv.

Pengeinstitutter

Der er gennem de seneste år sket en kraftig vækst i pengeinstitutternes betalingsformidlinger samt i andre serviceydelser, og det har blandt andet vist sig ved en vækst i antallet af pengeinstitutfilialer. Der lå således i midten af 1970'erne en bank- eller sparekassefilial i 2 ud af 3 byer med 300-400 indbyggere.

Blandt de liberale erhverv, som kræver offentlig autorisation, er det især lokaliseringen af læge og apotek der har betydning for landsbyboerne.

Læge

Der findes en lægepraksis i de fleste byer med over 1000 indbyggere, og det gennemsnitlige befolkningsunderlag for en læge svinger mellem 2000 og 3000 personer. Der er dog store variationer fra sted til sted.

Gennem de seneste år har der været tendens til etablering af lægehuse, hvor flere læger går sammen for at give en bedre betjening og derved dækker et større opland. Denne tendens vil formentlig fortsætte i de kommende år.

Apotek

Forsyningen med apotekervarer sker dels direkte fra apotekerne, men også gennem en række håndkøbsudsalg. Gennem håndkøbsudsalget kan der indgives en bestilling på receptpligtige medikamenter, hvorefter disse kan afhentes på et senere tidspunkt.

Der var i 1970 godt 860 håndkøbsudsalg med et gennemsnitligt opland på ca. 4000 personer. Der var variationer fra område til område, dog med den relativt bedste dækning i de tyndt befolkede områder. Uden for de større byers influensområde findes der et håndkøbsudsalg i de fleste byer med over 600 indbyggere. I de fleste tilfælde er håndkøbsudsalget placeret sammen med en dagligvarebutik.

Der er store variationer i, hvor hyppigt de forskellige aldersgrupper besøger læge og apotek. Det er især de ældre, der benytter disse servicetilbud.

Erhvervsservice

Under privat service findes også en række aktiviteter, der primært henvender sig til erhvervsvirksomheder. De betegnes normalt erhvervsservice og omfatter revisorer, landinspektører, rådgivende ingeniører og arkitekter m.v. Disse virksomheder, som kun findes i et fåtal landsbyer, har formentlig ringe betydning for virksomhedernes lokaliseringsvalg.

Engroshandel

Engroshandelens lokalisering har ikke direkte betydning for serviceniveauet i landsbyerne, og de fleste grossister ligger i de største byer. Indirekte har de en vis betydning, idet engroshandelens struktur har betydning for detailhandelen. De kan påvirke bredden i varesortimentet hos detaillisten ved regler om

mindste kollistørrelser. Men også deres leveringsbetingelser i form af kreditter, mærkevarer, kædetilknytning m.v. har betydning for detailhandelen.

I visse tilfælde foregår leverancer direkte fra producent til detaillist. Det kan ikke udelukkes, at der i engrosleddet i de kommende 5-10 år finder en udvikling sted, som på afgørende vis påvirker vareforsyningen til forbrugerne i landsbyerne.

De lokale serviceerhverv viser med visse undtagelser en stagnerende eller faldende beskæftigelse, hvorimod den overordnede private service har voksende beskæftigelse. Da den overordnede service er lokaliseret i større byer end landsbyerne, vil der med en fortsættelse af den hidtidige udvikling formentlig ske en forskydning af beskæftigelsen bort fra landsbyerne til større byer.

Offentlig service

Den offentlige service har på samme måde som den private service en beskæftigelsesmæssig betydning for lokalsamfundet, og den har betydning for det servicetilbud, der gives borgerne.

Beskæftigelsen i den offentlige servicesektor, hvortil der også henregnes en række private og selvejende institutioner som børnehaver, skoler m.v., var i 1979 ca. 747.000 personer. Det svarer til godt en fjerdedel af den samlede arbejdsstyrke.

Fordelingen på de forskellige offentlige formål fremgår af tabellen.

Tabel 8.

Udviklingen i den offentlige beskæftigelse

	1975	1979	Årlig vækst
Offentlig administration, politi, militær	133.000	146.000	2,4%
Undervisning, bibliotek m.v.	182.200	225.300	5,5%
Sundhedsvæsen	161.000	178.600	2,6%
Sociale institutioner	141.900	197.400	8,6%
Offentlig service m.v.	618.100	747.200	4,9%

Kilde: Beskæftigelsesundersøgelserne 1975 og 1979.

Lokaliseringen af den offentlige service kan karakteriseres ved to modsatrettede tendenser. På den ene side er der en række "nye" former for offentlig service, der har fået voksende udbredelse. Det er eksempelvis børneinstitutioner og ældreinstitutioner. Ganske vist har disse institutionstyper i første omgang vundet indpas i byerne, men den efterfølgende udbredelse til de mindre byer og de mindre urbaniserede områder af landet, har givet en tendens til decentralisering af den samlede offentlige service,.

På den anden side er fleste allerede eksisterende og udbyggede servicefunktioner som post- og televæsen, sygehuse, skoler m.v. rationaliseret og koncentreret på færre og større enheder i de større byer.

Set fra landsbyernes side er der som overvejende tendens nedlagt institutioner, og det har resulteret i faldende beskæftigelse og lavere serviceniveau i mange landsbyer.

Hvad angår en række overordnede former for service som for eksempel kommunal og amtskommunal administration, sygehuse og højere uddannelser, er der næppe særlige forhold, der gør sig gældende for landsbyerne sammenlignet med andre byer. Dette hænger til en vis grad sammen med det forhold, at kun en mindre del af befolkningen benytter disse aktiviteter. Disse servicefunktioner vil derfor ikke blive behandlet nærmere af Landsbykommissionen.

De områder, der er af mest umiddelbar betydning for landsbyernes beboere, og som derfor beskrives her, er folkeskole, børneinstitutioner, institutioner for ældre og bibliotek. Hertil kommer postforsyningen.

Skoler

Der er gennem de sidste årtier nedlagt en række små skoler, og eleverne er samlet på færre og større skoler. Det skyldes stigende krav til undervisningslokaler og udstyr. Øget anvendelse af årgangsdeling og et dalende elevtal i landdistrikterne, der ikke samtidig har kunnet opvejes af udvidelsen af undervisningspligten, har også sin del af forklaringen på koncentrationstenden-

Hertil kommer, at små skoler med et lille antal elever i begyndelsen af 1960'erne ikke kunne tilbyde de nye 8. og 9. klasser tilstrækkelige valgmuligheder. Det ville give for små hold.

Tabel 9.

Udviklingen i antallet af skoler i landsogne

	1955	1966	1976
Skoler	3.010	1.747	1.199
Indbyggere pr. skole	562	995	1.616
Indbyggere pr. sogn	1.040	1.070	1.190
Skoler pr. sogn	1,9	1,1	0,7
Km ² pr. skole	12,6	21,8	31,7

Kilde: Undervisningsministeriet

Da forandringerne i antal landsogne i det her behandlede tidsrum er små, er 1976-opgørelsen anvendt for alle 3 år.

Skoler med 1.-7. klasse findes i de fleste byer med over 500 indbyggere, mens det kun er tilfældet for omkring halvdelen af byerne med 300-500 indbyggere.

Undervisningsministeriet har beregnet, at en ikke-årgangsdelt skole med 7 klassetrin kræver et gennemsnitligt befolkningsunderlag på 800-900 indbyggere i skoledistriktet. Etableringen af en skole med fuld årgangsdeling til 10. klasse vil i gennemsnit kræve et befolkningsunderlag på mellem 1.200 og 1.500 personer.

Den koncentrationstendens, der har været gennem de seneste årtier, kan næppe forventes at fortsætte med samme styrke i de kommende år, men der vil dog ske en vis ændring i lokaliseringen af skolekapaciteten som følge af ændringer i elevgrundlagets størrelse og lokalisering. En nuancering af holdningen inden for den pædagogiske udvikling - blandt andet vedrørende skolestørrelsens betydning for især de mindste børn - og en mere bevidst opdeling af elever på tværs af klassetrin kan endvidere påvirke lokaliseringsmonstret. Derudover kan skolerne have betydning som kulturelt samlingssted.

Børneinstitutioner

Kvindernes øgede erhvervsdeltagelse samt en mere positiv opfattelse af børneinstitutionernes rolle som socialpædagogisk tilbud til børnene har bevirket en stigning i antallet af børneinstitutioner.

Der var i 1979 omkring 165.000 institutionspladser ved vuggestuer, børnehaver, fritidshjem og aldersintegrerede institutioner.

Der er tale om en næsten firdobling af kapaciteten sammenlignet med slutningen af 1950'erne. Hertil kommer godt 52.000 dagplejepladser.

De kommunale udbygningsplaner for daginstitutionsområdet viser, at der i de kommende 5 år forventes en kraftig vækst i det samlede antal af institutionspladser og dagplejepladser på knap 20%.

Der er imidlertid store variationer i dækningsprocenten mellem de forskellige dele af landet. Dækningsprocenten er antallet af børn på institutioner i forhold til alle børn i de relevante aldersgrupper. Den varierer fra knapt 20% til godt 50%. Det er derfor vanskeligt at sige, hvilket befolkningsunderlag, der er nødvendigt for oprettelse af en børneinstitution .

Der findes i dag børnehaver i de fleste byer med 800-1000 indbyggere. De findes dog også hyppigt i byer med 500-800 indbyggere.

Boliger for ældre

Også antallet af boligforanstaltninger for ældre er vokset gennem de sidste årtier. Ifølge de sociale udbygningsplaner planlægges den kraftigste vækst i antallet af beskyttede boliger.

I 1960 var der ca. 30.000 plejehjemspladser. For 1980 er tallet godt 88.000 pladser fordelt med små 50.000 plejehjemspladser, 6000 beskyttede boliger, små 4000 kollektivboliger og ca. 29.000 pensionistboliger.

Denne vækst skal ses i lyset af, at der er sket en vækst i antallet af ældre, og specielt er der sket en vækst i antallet af ældre med et særligt pasningsbehov. Endvidere varetager de pårørende ikke de ældres pasningsbehov i samme omfang som tidligere.

Plejehjem

Alders- og plejehjem findes almindeligvis i de fleste byer med 500-1000 indbyggere, hvorimod de forekommer sjældent i mindre byer.

De sociale udbygningsplaner viser, at der i planlægningsperioden 1980-85 påregnes en vækst i antallet af personer beskæftiget med hjemmesygepleje på 12% og hjemmehjælp på 15%.

Set fra landsbyens side er det interessant at få belyst, om en

øget indsats af hjemmehjælpsordningen gør, at de ældre kan blive boende længere i hjemmet, end de ellers kunne.

Biblioteker

Det moderne folkebiblioteks opgave er ikke som tidligere alene at udlåne bøger. Det formidler i stigende omfang andet materiale (grammofonplader, bånd m.v.). Det virker som oplysningscentral og som centrum for gensidig information mellem de offentlige myndigheder og borgerne. Og der afholdes kulturelle arrangementer.

Der findes på biblioteksområdet heltids- og deltidsbiblioteker. I landsbyerne kan deltidsbibliotekerne være enten faste filialer eller bogbusser. En af fordelene ved bogbusserne er, at de kan nå ud til beboerne i områder, der ligger uden for de faste filialers rækkevidde. På den anden side kommer de ofte på tidspunkter, hvor de erhvervsaktive ikke har mulighed for at benytte dem, og de kan ikke fungere som samlingssteder på samme måde som faste afdelinger. For hovedparten af de små filialer gælder, at de ligesom bogbusserne har en begrænset åbningstid.

I 1974 var der heltids- eller deltidsbiblioteker i den overvejende del af byerne med mellem 500-1000 indbyggere, mens der kun fandtes biblioteker i knapt halvdelen af byerne med 200-500 indbyggere. Hertil kommer bogbusserne.

Den seneste udvikling viser en mindre reduktion i de faste afdelinger og en tilsvarende forøgelse i antallet af bogbusstop.

Kirker

Foruden de kirkelige opgaver varetager præsteembedet en række registreringsopgaver. Det drejer sig om udfærdigelse af attester i forbindelse med fødsel, navngivning, vielser og dødsfald.

Hidtil er der sket nedlæggelse af præsteembeder på landet, når folketallet i kirkesognet faldt.

Der var knapt 1800 faste præstestillinger i 1979, og dette tal har været svagt stigende gennem de foregående fem år.

Postfor syning

Stigningen i antallet af motoriserede postruter har påvirket omfanget af det personale, der er beskæftiget med postomdeling på landet. Der er sket en vækst i antallet af motoriserede landpostruter fra godt 1.286 i 1967 til 2.677 i 1978.

Postbetjeningen af landsbyerne har to sider. Dels omdeles postforsendelser (breve, pakker aviser m.v.) til beboerne og dels kan beboerne afgive forsendelser til postbesørgelse enten på et posthus eller til omdeleren.

Der er sket et fald i antallet af posthuse på landet fra 1.061 i 1967 til 787 i 1978. Dette fald dækker over en nedgang i antallet af posthuse med omdeling og stigning i antallet uden omdeling. Det er udtryk for en omlægning og en centralisering af postomdelingen. Ved nedlæggelse af et posthus flyttes posthusets forretninger dels til landpostbudet, der fungerer som mobilt posthus, og dels til naboposthuse.

Post- og Telegrafvæsenet forventer kun et mindre antal nedlæggelser af posthuse på landet i de kommende 5 år.

I debatten om bevarelsen af butiksforsyningen i landsbyerne er det ofte nævnt, at butikshandlende kan drive postindlevering sammen med deres forretning. Herved opnår butiksindehaveren en øget indtjening, som giver butikken større overlevelseshancer. Post- og Telegrafvæsenet har i en række tilfælde indgået kontrakt med private virksomheder og personer, og i 1978 lå 57 posthuse på landet sammen med forretning eller lignende.

Sammenfatning

Sammenfattende kan det siges, at de mindste landsbyer med 200-300 indbyggere almindeligvis har kolonialbutik som eneste funktion. Det er dog et spørgsmål, om kolonialbutikken vil kunne overleve de kommende år. I sjældne tilfælde findes også en skole med 1.-7. klasse.

De mellemstore landsbyer med 300-600 indbyggere har alle kolonialbutik, men derudover har en stor del skole, biblioteksbetjening, bank- eller sparekassefilial samt postindlevering. En del af disse byer vil formentlig miste en eller flere af disse funktioner i de kommende år.

De store landsbyer med 600-800 indbyggere og derover vil næppe få problemer med dagligvareforsyningen i de kommende år. Størsteparten af byerne har tillige skole med 1.-7. klasse, postindlevering og bank- eller sparekassefilial. Endvidere har en væsentlig del af byerne børnehave, plejehjem, bibliotek, apotek eller håndkøbsudsalg.

Trafikbetjening

Der er nøje sammenhæng mellem lokaliseringsmønster og trafikforhold. Det faldende antal arbejdspladser i landbruget, centraliseringen af mange private og offentlige servicefaciliteter og den stigende tendens til spredning af bosætningen har væsentlig indflydelse på rejse- og transportbehovet i landsbyer og landdistrikter.

Vejnettet og privatbilismen

Vejnettet er veludbygget, selv i de mest afsides beliggende landområder og har sammen med privatbilismens gennembrud været en forudsætning for det eksisterende bosætnings- og lokaliseringsmønster.

Fra 1950 til 1975 firedobledes persontransportarbejdet pr. indbygger. Det vil sige, at hvor indbyggerne i 1950 hver rejste 2500 km om året i gennemsnit, var tallet i 1975 steget til 10.000 km om året.

I landdistrikterne og i byer under 1000 indbyggere var transportarbejdet pr. voksen over gennemsnittet og androg 11.100 km pr. år i 1975.

Denne vækst i persontransportarbejdet er først og fremmest kommet til udtryk i privatbilismens vækst. Hvor de kollektive trafikmidler i 1950 udførte 55% af det samlede persontransportarbejde, var denne andel i 1975 faldet til 17%.

Situationen i landdistrikterne understreges af, at mens 65% af Danmarks husstande havde bil, var tallet i landdistrikterne helt oppe på 78%, hvilket i denne forbindelse ikke skal tolkes som en større velstand på landet, men som udtryk for et større tvungent rejsebehov sammen med en dårligere kollektiv trafikbetjening end i byområder.

Bilrådighed

I nyere trafikforskning anvender man begrebet "bilrådighed" i stedet for som tidligere "bilejerskab" som en af de faktorer, der indgår i vurdering af transportbehovet.

Selv med et stort bilejerskab som i landdistrikterne er en meget stor del af befolkningen uden bilrådighed. Det drejer sig om børn og unge, ældre og handicappede, som vil være det uanset bilantallet, fordi de ikke må eller kan få kørekort. Men også andre grupper er uden bilrådighed, f.eks. fordi husstandens bil bruges af et enkelt familiemedlem til at køre på arbejde i.

Gennem undersøgelser har man konstateret betydelige begrænsninger i aktiviteter og i muligheder for aktivitet for grupperne uden bilrådighed. Generelt er der to muligheder for at afhjælpe dette problem, enten gennem en ændret lokaliseringsspolitik, der bringer flere aktiviteter inden for cykel- eller gangafstand eller ved en udbygning af den kollektive trafik.

Kollektiv trafik

En kombination af de to muligheder må også overvejes, men man skal være opmærksom på, at de i visse tilfælde kan tænkes at modvirke hinanden. Eksempelvis kan opretholdelsen af lokalbutikker i landsbyerne mindske passagerunderlaget for kollektivtrafikken, mens modsat en velfungerende busforbindelse til egns- eller kommunecenter kan flytte en del af beboernes indkøb væk fra landsbybutikken.

Det normale rejsebehov kan beskrives som: Boligarbejdsstedsrejser, indkøbsrejser, aftenrejser, skolerejser og weekendture m.v. Specielt ved boligarbejdsstedstrafikken tyder de hidtidige erfaringer på, at det er vanskeligt at give landsbyen en god kollektiv trafikbetjening.

I dag er størstedelen af de kollektivt rejsende i landdistrikterne tvangskunder, hvilket vil sige, at de er uden reel mulighed for at benytte andre transportmidler. Endvidere er omkring halvdelen af passagererne omfattet af de lovbundne transportordninger, især skolekørsel, som andre befolkningsgrupper normalt ikke kan anvende, og en stor del af de normale rejsebehov i landdistrikterne dækkes dårligt eller slet ikke af den kollektive trafik.

Det skal dog understreges, at de nye love om kollektiv trafik, der blev vedtaget i 1978, og som bl.a. pålægger amtsrådene at udarbejde planer for den kollektive trafik i amtskommunerne, rummer mulighed for at integrere de specielle kørselsordninger og den almindelige rutekørsel. Sådanne ordninger er allerede etableret i en række amtskommuner. Hertil kommer, at de foreliggende kollektive trafikplaner, som amtskommunerne har udarbejdet, tyder på, at landdistrikternes betjening med kollektiv trafik vil blive væsentligt forbedret.

Energiforsyning

På baggrund af de meget store stigninger i energipriserne og den usikkerhed, der er forbundet med at få regelmæssige og til-

strækkelige tilførsler af råolie, har staten iværksat en række udredningsarbejder gennem de seneste år, der tager sigte på at mindske afhængigheden af olie og på at etablere en egentlig energiforsyningsplanlægning.

Landets samlede energiforbrug fordeler sig i dag med 18% til transport, 30% til elektricitet, 15% til produktion og de resterende 37% alene til opvarmning.

For landkommunerne, der almindeligvis er fattige på industri, ser tallene anderledes ud. I en undersøgelse af energiforbrugsmønstret i en landkommune, Nysted energiprojekt, anføres det, at energiforbruget til henholdsvis transport og opvarmning ligger på ca. 30% og 56% af det samlede forbrug, mens elforbruget er væsentligt lavere end landsgennemsnittet. Elnettet er veludbygget over hele landet. I relation til landsbyerne er det således især energiforbruget til transport og til opvarmning, der er interessant.

Transport

Det er begrænset, hvad der foreligger af undersøgelser af landsbyboeres transportarbejde. Som nævnt i det foregående afsnit, viser en af disse undersøgelser, at beboere i landdistrikter har et persontransportarbejde, der ligger over landsgennemsnittet, og dermed også et større energiforbrug til transport.

Almindeligvis peges der på to måder, hvorpå dette forbrug kan nedbringes, nemlig ved øget kollektiv trafik og ved et ændret lokaliseringsmønster. Hvad angår en udbygning af kollektivtrafikken, har undersøgelser vist, at energibesparelserne herved er meget begrænsede, hvis man ønsker en rimelig betjening i tyndt befolkede områder, og at langt det væsentligste argument for en udbygning af den kollektive trafikbetjening er af social art.

En ændring af lokaliseringsmønstret, således at det daglige persontransportarbejde i forbindelse med indkøb, skolegang etc. mindskes, kan betyde en energibesparelse på persontransportarbejdet, mens konsekvensen muligvis kan blive et øget energiforbrug til varetransport og øvrig forsyning. Den af kommissionen iværksatte detailhandelsundersøgelse indeholder nogle overvejelser om butiksnedlæggelsers betydning for transportarbejdet.

Opvarmning

Energiforbruget til opvarmning er langt den største del af vort samlede energiforbrug. Varmeplanudvalget under handelsministeriet og senere energiministeriet har i sin 3. delbetænkning be-

handlet de områder, som ikke forventes forsynet med kraftvarme eller naturgas.

Man regner med, at i 1995 kan ca. 70% af landets boliger opvarmes via kollektive forsyningsnet med naturgas, overskudsvarme eller kraftvarme som kilder.

I almindelighed vil de resterende 30%, herunder de fleste landsbyer og landdistrikter, være henvist til traditionel oliefyring, el-varme eller opvarmning baseret på vedvarende energi. Det er dog sandsynligt at landsbyer, der ligger umiddelbart ved det planlagte naturgasfordelingsnet kan blive forsynet herfra.

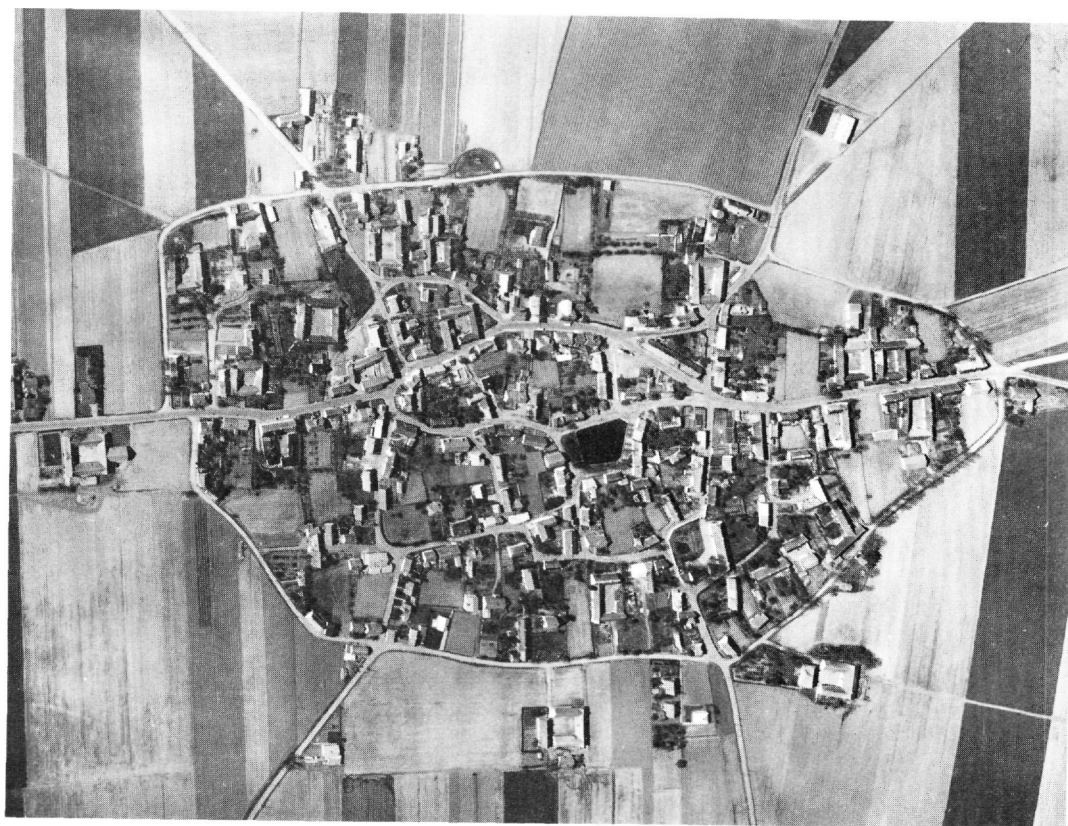
Da det er varmeplanlægningens erklærede hensigt at mindske olieafhængigheden, og da landsbyerne - ud over de egentlige vedvarende energikilder, sol og vind, tillige har energikilder i form af halm, biogas m.v., anbefaler man en intensiveret forskning i disse kilder med henblik på at gøre dem konkurrencedygtige. En udvikling af teknologien inden for udnyttelsen af vedvarende energi kan muligvis også øge beskæftigelsen i landsbyerne.

Varmeplanudvalget har i sin betænkning opstillet fire billeder af den mulige, fremtidige varmeforsyning i de områder, som ikke forventes forsynet med kraftvarme eller naturgas:

1. Fortsat oliebaseret opvarmning
2. Kraftig udbygning med vedvarende energianlæg og udbredt brug af varmepumper,
3. Moderat udbygning med vedvarende energianlæg og brug af akkumulerende/afbrydelig el-varme, og
4. Kraftig udbygning med akkumulerende/afbrydelig el-varme og direkte el-varme.

Udvalget konkluderer som sin opfattelse, at der på både kort og langt sigt vil være en samfundsmæssig gevinst ved at benytte vedvarende energianlæg og akkumulerende/afbrydelig el-varme.

4. Problemer ved definition af landsbyer og landsby typer

Hvad er en landsby På flere af Landsbykommissionens møder har det været drøftet, hvad der forstås ved en landsby, og hvordan landsbyen skulle afgrænses. Disse drøftelser klargjorde, at det ikke var hensigtsmæssigt at opstille en enkelt afgrænsning eller definition til brug for Landsbykommissionens arbejde. Derimod måtte valget af afgrænsning bero på, i hvilken konkret sammenhæng den skulle anvendes. Ved beskrivelsen og vurderingen af det kulturelle liv i landsbyerne måtte man se på andre forhold, end hvor spørgsmålet var at regulere det fysiske miljø gennem planlægningen.

Dette kapitel indeholder et forsøg på at indkredse, hvad der forstås ved en landsby, samt en beskrivelse af forskellige måder, hvorpå landsbyerne kan opdeles i typer.

*Landsbyen som
arbejds-mæssig og
organisatorisk enhed*

Tidligere - i agrarsamfundet - var landsbyen lettere at afgrænse og definere, fordi den dannede en arbejds-mæssig og organisatorisk enhed, hvor beboernes økonomiske og sociale liv udfoldede sig omkring den fysiske afgrænselige enhed, landsbyen.

*Landsbyen som del
af en helhed*

Nu er det vanskeligere at definere og afgrænse en landsby. Den øgede kompleksitet og arbejdsdeling i samfundet har gjort, at blandt andet produktionen af varer og tjenesteydelser er blevet adskilt fra befolkningens øvrige aktiviteter. Arbejde og fritid foregår ikke mere i små sluttede enheder som landsbyerne. Der er i høj grad sket en opsplitning af menneskenes dagligdag. Det er ikke de samme mennesker, man arbejder sammen med, som man omgås uden for arbejdstiden. Samtidig foregår den enkelte persons fritidsaktiviteter ofte på forskellige steder og sammen med andre mennesker end dem, man arbejder sammen med. Dette forhold kan gøre det vanskeligt at forstå og beskrive landsbyens rolle og funktion i det nuværende samfund, ligesom det ikke gør det let at foretage en entydig afgrænsning af landsbyen, som kan anvendes til forskellige analyser og planlægningsformål.

*Landsbyen og
samfundsudviklingen* I det følgende gennemgås nogle forskellige definitioner og opfattelser af landsbyen både som teoretisk og som konkret begreb. Den konkrete afgrænsning belyses senere.

Den teoretiske afgrænsning tager som regel udgangspunkt i samspillet mellem samfundsudviklingen og udviklingen i landsbyens økonomiske, fysiske, sociale, kulturelle og politiske liv. Det antages således, at samfundsudviklingen forstået i bred forstand, som eksempelvis erhvervsudvikling og politisk udvikling, har afgørende betydning for landsbyernes udvikling. En beskrivelse af landsbyen kan altså ikke reduceres til kun at omfatte landsbyen i sig selv, men må inddrage den generelle samfundsudvikling, fordi det først derved bliver muligt at forstå og beskrive livet i landsbyerne.

En konkret landsby Når man arbejder med landsbyer, er der to principielt forskellige synsvinkler, der kan anlægges. Den ene tager udgangspunkt i en bestemt landsby, hvor fremgangsmåden er at beskrive denne bestemte landsby. Formålet vil ofte være at afdekke, om der findes værdifulde sociale, kulturelle eller fysiske miljøer. I visse tilfælde vil det desuden være formålet gennem planlægning, der behandler en konkret landsby, at bevare eller understøtte disse miljøer.

*Landsbyen i
bymønstret* Den anden synsvinkel anlægges ofte, når landsbyen anskues som en del af et større system, for eksempel som en del af et samlet bymønster eller bysystem, hvor de forskellige dele af bysystemet udfylder forskellige funktioner i det samfundsmæssige liv. Denne sidste betragtningsmåde anvendes, hvor formålet er at undersøge landsbyer generelt og at undersøge sammenhænge mellem dem. Den må også anvendes, når formålet er at stille forslag til løsning af nogle af de mere generelle problemer ved landsbyerne gennem planlægningen.

Landsbyer og lokalsamfund

Lokalsamfund Begrebsanvendelsen omkring landsbyer er som nævnt ikke klar. Der tales i flæng om landsbyer, småbyer, lokalsamfund, lokalmiljøer, landsbymiljøer o.s.v. Inden indholdet af de forskellige begreber præciseres nærmere, skal lokalsamfundsbegrebet omtales, blandt andet fordi landsbyer ofte karakteriseres som lokalsamfund.

I den litteratur om lokalsamfund, der blomstrede op i 1960'erne og 1970'erne, er der to indbyrdes modstridende synspunkter. Der er på den ene side det synspunkt, at begrebet må afskaffes - dels fordi det ikke kan forklare noget om samfundsudviklingen i det industrielle samfund, og dels fordi lokalsamfund ikke findes mere.

På den anden side bygges der i en række konkrete studier på lokalsamfundstraditionen, som arbejder med et geografisk afgrænset område, hvor man er fælles om en række funktioner, samtidig med at der hersker en vis form for fælles værdibegreber eller samhørighedsfølelse mellem beboerne. Målet er at belyse, hvorledes lokalsamfundet påvirkes og ændres af det omgivende samfund. Det tages altså for givet, at lokalsamfundet eksisterer som en organisk del af samfundet, som i høj grad åbent i relation til de omgivelser det står i løbende samspil med økonomisk, politisk og kulturelt.

Lokalsamfund og omgivelserne

En væsentlig fælles ingrediens i disse lokalsamfundsanalyser er de politiske relationer mellem lokalsamfundet og omgivelserne. Det drejer sig først og fremmest om relationen mellem lokalsamfundet og staten, men også amtskommunen og kommunen træffer beslutninger af stor betydning for lokalsamfundet. Som eksempel på beslutninger, der har stor indflydelse på landsbyernes udvikling, fremhæves ofte skoleplanlægningen, by- og landzonelovens administration, naturfredningsloven samt administrationen af miljøbeskyttelsesloven i de tilfælde, hvor det drejer sig om miljøkonflikter mellem landbrug og andre beboere i lokalsamfundet.

Lokalsamfundet internt

Det er dog ikke kun relationerne mellem lokalsamfundet og omgivelserne, der er væsentlige for at forstå udviklingen i lokalsamfundet. Det er også de politiske strukturer internt i lokalsamfundet, som kan være såvel de formelle autoritetsstrukturer som de mere uformelle magtstrukturer.

Lokalsamfund og miljø

En anden skillelinje skal kort omtales her, nemlig mellem lokalsamfund og miljø. I Socialforskningsinstituttets publikation "Småbyer i landdistrikter" er lokalsamfundet defineret som det fysisk letafgrænselige fænomen: Småbyen. Der er således valgt at se væk fra byernes omgivende landområder. På den anden side er det valgt at lade miljø være meget vidtfavnende og omfatte en lang række menneskelige forhold, der kan komme inden for begrebet det fysisk-sociale miljø. Derved kommer miljøet

navnlig til at omfatte arbejds- og beskæftigelsesforhold, beboernes økonomiske og sociale forhold, kontaktforhold og politiske forhold. Beskrivelsen af miljøet bliver samtidig en beskrivelse af befolkningens levevilkår i småbyerne. Det skal præciseres, at det fysisk-sociale miljøbegreb, som anvendes, forudsætter et geografisk afgrænset område.

Man kan således sige, at på den ene side defineres et faktisk forekommende, samfundsmæssigt fænomen, landsbyen, og på den anden side defineres et begreb, miljø, der beskriver leveforholdene for alle beboerne i landsbyen.

Definition af landsbyer

Rendyrkede definitioner

I det følgende er der opstillet en række konkrete definitioner på, hvad der forstås ved en landsby. Der er tale om flere forskellige definitioner, som er søgt rendyrket hver for sig. De har været anvendt i konkrete studier af landsbyer, hvor der dog ofte er inddraget flere af de her beskrevne afgrænsningskriterier.

De definitioner, der er beskrevet, gør det muligt at afgrænse den enkelte landsby, eksempelvis til forskel fra en enkelt gård og til forskel fra en købstad.

Landsby og landsbytype

Definitionen af en landsby må ikke forveksles med afgrænsning af landsbytype. Her er det visse karakteristika ved en landsby, som den har til fælles med andre landsbyer, der er afgørende. Det er altså visse fællestræk ved en bestemt gruppe landsbyer, der betegner en landsbytype, for eksempel om der er gårde i landsbyen.

Der er beskrevet fire forskellige landsbydefinitioner, en historisk, en fysisk, en efter antal indbyggere samt en efter forekomst af service.

Historisk definition

I forskellige undersøgelser er der taget udgangspunkt i de landsbyer, der eksisterede umiddelbart før udskiftningen i forbindelse med gennemførelsen af de store landboreformer i begyndelsen af 1800-tallet. Denne definition vil ofte være relevant, når interessen retter sig mod landsbyens bevaringsværdige huse eller områder.

I Hovedstadsrådets "Landsbyer i Hovedstadsregionen 1979" samt i "Landsbymiljø i Århus kommune 1974" indgår som en

del af definitionen, at bebyggelsen er opstået før udskiftningen og ophævelsen af dyrkningsfællesskabet sidst i 1700-tallet.

På tilsvarende måde benyttes denne definition ofte i antropologiske og kultursociologiske analyser. I Palle Christiansens "Fire landsbyer" defineres landsbyen som "et territorielt og byggesmæssigt felt i det åbne land - historisk domineret af selvstændige småproducenter i primærnæring og karakteriseret ved en differentieret befolkningssammensætning - hvor der som oftest findes en stor tidsmæssig kontinuitet i særlige sociale relationsformer og kulturelle institutioner". Den konkrete afgrænsning i undersøgelsen omfatter de mennesker, der bor i den pågældende bosættelse, afgrænset efter byens udstrækning i 1844-matriklen med senere revisioner. Det er altså landsbyer med et par århundreders tradition og historie.

*Definition efter
fysisk størrelse*

Ofte vil det være hensigtsmæssigt at definere landsbyer efter fysisk størrelse, målt ved antal huse eller landbrugsgårde. I en sådan definition vil der typisk indgå to elementer. Det ene er antallet af ejendomme i bebyggelsen, og det andet er afstanden mellem disse ejendomme.

For at en række ejendomme med rimelighed kan siges at danne en samlet bebyggelse, må de ligge i en vis mindste afstand fra hinanden. Her er ofte anvendt kriteriet 50 m. Dette kriterium har naturligvis størst betydning for de mindste landsbyer.

Derudover må der også foreligge et kriterium, der kan bruges til at afgøre om en "fritliggende" ejendom hører til landsbyen eller ej. Danmarks Statistik anvender i sin definition af bymæssig bebyggelse et afstandskriterium på 200 m, medmindre der heri er indbefattet offentlige anlæg eller andre bymæssige funktioner. I 1976-folketællingen er det udmøntet i, at bebyggelsen skal være sammenhængende, hvilket som hovedregel vil sige, "at afstanden mellem husene ikke overstiger 200 m med mindre afbrydelsen skyldes offentlige anlæg, kirkegårde, idrætspladser, erhvervsmæssige anlæg o.l."

Hvad angår antallet af ejendomme har eksempelvis Hovedstadsrådets "Landsbyer i Hovedstadsregionen 1979" anvendt en undergrænse ved 3 gårde eller 6 huse.

*Definition efter
antal indbyggere*

En hyppig anvendt definition i statistisk sammenhæng er en undergrænse på 200 indbyggere. Det hænger sammen med det

forhold, at denne størrelse er en internationalt anerkendt undergrænse for bymæssige bebyggelser, hvorfor den anvendes af de statistiske centralbureauer i mange lande.

Denne definition er også anvendt som undergrænse i Socialforskningsinstituttets "Småbyer i landdistrikter".

Det er klart, at der er tæt sammenhæng mellem en definition, hvor indbyggerantallet indgår, og en hvor antal ejendomme indgår. Sammenhængen er dog ikke helt entydig, hvorfor det kan være nødvendigt at inddrage begge kriterier i en konkret definition.

Tilsvarende undergrænsen for en landsby findes også en overgrænse, hvor landsbyen mister sit præg i forhold til byer. Det vil næppe være hensigtsmæssigt at medtage landsbyer på mere end 1.000 indbyggere i selve byen uden opland, fordi de så mister deres egentlige landsbypræg, fysisk som socialt. Denne overgrænse er anvendt i "Småbyer i landdistrikter", "Landsbyer i Hovedstadsregionen 1979" og "Landsbymiljø i Århus kommune 1974".

Endelig skal det fremhæves, at der må skelnes mellem en størrelsmæssig afgrænsning, hvor indbyggertallet i hele landsbyens opland medregnes, og hvor det kun gælder indbyggertallet i selve den sluttede eller bymæssige bebyggelse. Landsbyen og oplandet vil blive omtalt senere.

Definition efter forekomst af service

Det kan være hensigtsmæssigt i definitionen af en landsby at inddrage kriteriet: Har den f.eks. dagligvarebutik, kirke, for samlingshus og/eller en skole?

Drejer det sig om at beskrive og vurdere udviklingen i landsbyernes detailhandel, kan det eksempelvis være formålstjenligt at skelne mellem landsbyer med og uden dagligvarebutik. Det skal understreges, at man ikke herved ser bort fra de landsbyer, der ikke har en butik. Landsbyer uden dagligvarebutik har i denne sammenhæng blot større lighed med den spredte bebyggelse, landdistrikterne.

Det vil dog næppe være hensigtsmæssigt at benytte forekomst af service som det eneste kriterium, mens det derimod kan være en væsentlig bestanddel i en karakteristik af landsbyer, således at de opdeles i typer med og uden denne serviceforekomst.

Landsbytyper

Når landsbyer ansues som del af et bymønster eller et bysystem, vil det i flere sammenhænge være formålstjenligt at opdele landsbyerne - og for den sags skyld også de øvrige byer - i grupper eller typer, hvortil der er knyttet en eller flere egenskaber. Eksempelvis en opdeling i de byer, der har en dagligvarebutik, og de der ikke har.

Landsbyen over tiden

Der findes såvel landsbytyper, der er stabile, som typer, der ændres med tiden. Hvis formålet med typeinddelingen er at forklare noget om årsagerne til udviklingen i landsbyerne, bør typeinddelingen præges heraf blandt andet gennem valg af nogle variable, der viser noget om de grundlæggende træk i samfundsudviklingen. Er det derimod et forsøg på at beskrive levevilkår, tages et kvalitativt andet udgangspunkt.

I det følgende er beskrevet en række egenskaber eller funktioner, det kan være hensigtsmæssigt at anvende i Landsbykommissionens arbejde.

Landsbyen i regional sammenhæng

Udviklingen i den region, hvori landsbyen er beliggende, kan have stor betydning for udviklingen i landsbyen. Eksempelvis har landsbyer i hovedstadsregionen haft en anderledes udvikling end landsbyer i den øvrige del af landet. På tilsvarende måde vil landsbyer i regioner med befolkningstilvækst og gode beskæftigelsesmuligheder være anderledes stillet end landsbyer i udkantområderne.

I Socialforskningsinstituttets "Småbyer i landdistrikter" ligger 6 af de 10 udvalgte byer i udviklede områder og de resterende 4 i relativt mindre udviklede områder. Undersøgelsen viser blandt andet, at regionerne med lille vækst har flest småbyer med befolkningstilbagegang i forhold til småbyer med fremgang. Derimod er der ikke betydelig forskel på regioner med stor og mindre vækst.

På tilsvarende måde kan urbaniseringsgraden - d.v.s. den andel af befolkningen, der bor i byer - benyttes som mål for, hvor udviklet området er.

Landsbyen i bymønster

Afstanden til nærmeste større by kan ligeledes benyttes til at forklare udviklingen i landsbyerne. Med bilismens udbredelse og et relativt fald i transportomkostninger vil afstanden til stør-

re byer, som har et overskud af arbejdspladser og serviceforekomster, få stigende betydning for landsbyernes udvikling.

Socialforskningsinstituttets "Småbyer i landdistrikter" viser således, at inden for "storbyområder" har 55% af småbyerne i perioden 1965-70 været i befolkningsfremgang, mens det kun var tilfældet for 25% af småbyerne uden for "storbyområder".

På tilsvarende måde vil udbygningen af den kollektive busdrift gennem de regionale trafikselskaber sandsynligvis favorisere visse landsbyer frem for andre.

Landsbyen og arbejdsmarkedet

I visse sammenhænge kan det være frugtbart at opdele landsbyerne i typer efter arbejdsmarkeds- og beskæftigelsesforhold.

Som et kriterium kan landsbyen opdeles efter, hvilke arbejdspladser, der præger den. Det kan eksempelvis være arbejdspladser med tilknytning til landbruget og håndværket.

En anden måde at afgrænse på er efter de fastboendes stillingsstruktur og indkomst. I "Landsbymiljøer i Århus kommune 1974" defineres fire typer:

- præget af landbrugserhverv
- præget af "høj status" stillinger
- præget af gruppen "andre funktionærer"
- præget af gruppen arbejdere.

Landsbyerne kan også typeinddeles efter forholdet mellem antallet af erhvervsaktive, der arbejder i landsbyen, og antallet af erhvervsaktive, der bor i landsbyen. Herved får man et mål for pendlingen ud af landsbyen. Denne typeinddeling er anvendt i planstyrelsens "Rapport om det fremtidige bymønster" fra 1979, dog således at det er hele kommunen og dermed alle byerne i en kommune, der klassificeres efter denne egenskab.

Landsbyen og service

Når man skal beskrive levevilkårene i en landsby kan det være formålstjenligt at bruge en typeinddeling, der tager hensyn til, om der findes forskellige former for service. Er der f.eks. en skole, et forsamlingshus og en privat serviceenhed? Eller findes den ikke? Det er dog et ustabilt inddelingskriterium, der forandres en del med tiden.

Landsbyerne kan ligeledes klassificeres efter, om de betjenes med kollektiv trafikforsyning eller ej.

Hovedstadsrådets undersøgelse "Landsbyer i Hovedstadsregionen 1979" viser, at ca. 40% af landsbyerne indeholder mindst én dagligvarebutik. Det er især landsbyerne i yderområderne af regionen samt de større landsbyer, der har en bedre dækning med dagligvarebutikker, end det er tilfældet i storbyens nærhed.

Landsbyen og byzone

I den sammenfattende fysiske planlægning skelnes der mellem landsbyer i byzone og landzone. Fordelingen på de to typer varierer meget fra egn til egn blandt andet begrundet i den byplanmæssige praksis, der hidtil har været gældende.

Disse to typer er i en række henseender stillet forskelligt f.eks. ejendomsbeskatningsmæssigt, mens de på andre punkter behandles ens. Således blev det med den nye kommuneplanlov også muligt at udarbejde lokalplaner for landzonebyer, uden at de derved overgår til byzone.

Kombinerede landsbytyper

I en række sammenhænge er der anvendt typer, der er fastlagt ud fra flere forskellige kriterier eller funktioner.

I "Landsbyer i Hovedstadsregionen 1979" arbejdes der med fire landsbytyper:

1. Landbrugsbyerne, som er de mindste byer og ikke indeholder andre funktioner end landbrug.
2. Servicebyerne, som på grund af deres funktionelle indhold (f.eks. en kirke) eller specielle beliggenhed, har fungeret som servicebyer for et velafgrænset opland.
3. Hovedbyerne i den tidligere sognekommunale struktur.
4. Vejbyerne, der er en række af landsbysamfund, som er bedst beliggende i forhold til det overordnede vejnet.

Palle O. Christiansens "Fire landsbyer" opstiller også fire landsbytyper:

1. Den sluttede agrare landsby med mange lokale institutioner (f.eks. skoler, mejeri, brugsforening, idrætsaktivitet, foredragsforening, vandværk, mejeri/købmand el. lign.).
2. Den sluttede agrare landsby, hvor de formelle lokale institutioner ikke findes mere eller aldrig har været etableret.

3. Landsbyen, som er tydeligt præget af en større industri, eller hvor en stor del af beboerne hver dag pendler til en arbejdsplads uden for landsbyens område.
4. Landsbyen, som er præget af enkeltgårdsbebyggelse.

Disse fire landsbytyper dækker dog ikke alle landsbyer.

Den administrative inddeling

Landsbyen har gennem mange århundreder været grundstenen i den administrative inddeling på landet.

Som tidligere nævnt var landsbyen allerede i middelalderen den dominerende bebyggelsestype og leveform de fleste steder i Danmark. Bylaget, der bestod af de jordbesiddende og samarbejdende gårdmænd, dannede den styrende, organisatoriske ramme om driftsfællesskabet i landsbyen. Dens område var selve byen og de dyrkede marker samt ofte fjernere liggende områder som f.eks. overdrev, eng, mose og skove.

Som led i en omlægning af beskattningen indførtes ved matrikelreformerne i 1664 og 1688 landsbyen (ejerlaget) og sognet som matrikulær enhed.

Sognet blev på et tidligt tidspunkt indført som den organisatoriske enhed i den kirkelige inddeling af landet. Et kirkesogn bestod af en eller flere landsbyer med kirken som samlingspunkt. Kirken varetog en række opgaver, som det offentlige fra slutningen af 1700-tallet påtog sig, først fattigvæsen og senere almueskole med 1814-loven. Disse opgaver, der ofte oversteg de enkelte landsbyfællesskabers kræfter, øgede behovet for en bæredygtig administrationsenhed.

Her fik sogneinddelingen betydning ud over den kirkelige, men samtidig opstod der en arbejdsdeling mellem landsbyerne, hvor visse byer fik karakter af servicebyer for hele sognet med funktioner af såvel handelsmæssig og administrativ som kulturel karakter.

Fra midten af 1900-tallet begyndte flere sognelandsbyer imidlertid at miste deres betydning som servicebyer. Dette skyldes flere forhold, men her skal blot nævnes, at kirken spillede en mindre rolle end tidligere, samt at det offentlige - herunder ikke mindst kommunerne - overtog en række samfundsopgaver, som kræve-

de nogle økonomisk bæredygtige, administrative enheder af en vis befolkningsmæssig størrelse.

Hermed var grundlaget etableret for de nye kommuner, som blev dannet ved kommunalreformen i 1970. Samtidig hermed mistede en række sognebyer deres administrative servicefunktioner.

Kommunalreformen, som reducerede små 1400 sogne- og købstadskommuner til 275 primærkommuner, gav på den ene side længere afstand til rådhuset. På den anden side blev flere opgaver overført fra staten til de nye kommuner, der altså fik flere og større beføjelser. Herved kom borgerne tættere på en række opgaver. Dannelsen af de nye kommuner i 1970 er således udtryk for både en centralisering og en decentralisering.

I debatten om landsbyer og nærdemokrati er det fremført at landsbyboerne bør have større indflydelse på de kommunale beslutninger, hvad angår udviklingen i deres eget nærmiljø.

Eksempelvis har man debatteret oprettelse af lokalråd, der dækker et mindre område af en kommune. Her har genetableringen af sognerådet været fremme i debatten.

Landsbyen og oplandet

Før landboreformerne og udskiftningen i slutningen af 1700-tallet var der ikke så stort et behov for at skelne mellem landsbyen og oplandet, fordi der stort set var sammenfald mellem landsbyen og ejerlauget. Dette gælder de fleste steder i Danmark.

Men siden udskiftningen og udflytningen af gårdene har der været et behov for at skelne mellem en definition af landsbyen, der kun omfatter den sluttede velafgrænsede fysiske bebyggelse, og én der også medtager oplandet hertil.

Oplandet og indkøbsvaner

Afhængig af anvendelsesformålet kan begge afgrænsninger være hensigtsmæssige. For eksempel vil folketallet i hele oplandet være af interesse, når formålet er at vurdere dagligvarebutikernes overlevelsesmuligheder, eller når der skal planlægges for skolebuskørsel.

En undersøgelse udført af Institut for Centerplanlægning for Landsbykommissionen om de faktiske indkøbsvaner i tre landsbyer viser, at oplandet er ret snævert. Hovedparten af kundebesøgene kommer i alle tre tilfælde fra selve byen. En måling viser, at Flade ved Nykøbing Mors tager ca. 60%, Øster Ulslev på Lolland tager ca. 70% og Haldrup ved Horsens tager ca. 82% af kundebesøgene fra selve byen. I alle tre byer gælder det, at omkring 90% af kundebesøgene kommer inden for en afstand af højst 1,5 km fra butikken.

Disse tal overvurderer dog den faktiske koncentration, fordi de omfatter antallet af kundebesøg i en vis periode. Kunder, der bor tæt på butikken, vil formentlig foretage flere, men mindre indkøb, sammenlignet med kunder der bor længere væk.

Det teoretiske opland

Det teoretiske opland for en landsbybutik er større end det faktiske kundeopland. Det teoretiske opland omfatter de personer, der har kortere afstand til den pågældende by end til andre byer. Hertil kommer, at ikke alle husstande i det faktiske kundeopland benytter den nærmeste butik.

Som en grov tommelfingerregel kan man regne med, at omkring en tredjedel af husstandene i det teoretiske opland bor i selve kernebyen. Dette tal varierer naturligvis efter de lokale forhold.

Skoleopland

Skoleoplande er mere velafgrænsede end dagligvareoplande, idet de enkelte kommuner opdeler kommunen i skoledistrikter, hvor hver enkelt husstand henføres til et bestemt distrikt.

Sammenfatning

Der er i det foregående beskrevet dels en række forskellige definitioner på en landsby, dels en række landsbytyper.

Ikke én definition, men flere

I Landsbykommissionens arbejde vil der ikke bliver anvendt én gennemgående definition, men en række forskellige, som varierer efter anvendelsesformålet. De forskellige definitioner og afgrænsninger af landsbyer, der bruges af Landsbykommissionen, vil ikke blive beskrevet her, men vil blive omtalt nærmere de steder, hvor de anvendes.

Her skal blot nævnes, at beskrivelsen af landsbyernes befolkningsforhold m.v. i hovedsagen vil omfatte byer med mellem

200 og 1.000 indbyggere, fordi denne afgrænsning stemmer overens med de statistiske opgørelser fra Danmarks Statistik.

Det skal også nævnes, at den historiske definition vil blive anvendt i beskrivelsen af det kulturelle liv i landsbyerne, som det er beskrevet blandt andet i Palle O. Christiansens "Fire landsbyer".

5. Kort beskrivelse af nogle nyere danske undersøgelser af betydning for landsbykommissionens arbejde

I kapitel 1 omtales de 5 undersøgelser, der er iværksat af Landsbykommissionen. I dette kapitel gives en kort beskrivelse af nogle af de væsentligere danske undersøgelser, der har ligget til grund for Landsbykommissionens arbejde. Ved udvælgelsen og beskrivelsen er der lagt vægt på at vise, hvor mange forskellige svar, der kan gives på årsagerne til landsbyernes udvikling og hvor mange forslag til løsninger, der er givet. Der er således ikke tale om en udtømmende gennemgang hverken af de landsbyundersøgelser, der findes eller af de undersøgelser, der har været benyttet i kommissionens arbejde.

Inger Andersen:

Levevilkår Vestsjællands amtskommune 1979

Formål og problemstilling

Rapporten er lavet i forbindelse med og til regionplanarbejdet i Vestsjællands amtskommune. Rapporten søger at belyse, hvorledes de indirekte retningslinier for arealanvendelse påvirker befolkningens levevilkår på forskellig måde. Selve undersøgelsen er foretaget i fire forskellige byer i Vestsjælland, en mindre landsby, et lokalcenter, et kommunecenter og et egnscenter. Hovedsigtet er at vise befolkningens relationer til de fysiske og sociale omgivelser under forskellige forhold, eksempelvis om man bor og arbejder i samme område, om man er tilflytter, om man er pendler o.s.v.

I denne forbindelse skelnes der mellem gode og dårlige levevilkår, idet tætte relationer til de sociale og fysiske omgivelser betragtes som et trivselsmæssigt gode.

Metode og indhold

Rapporten er lavet på baggrund af en interviewundersøgelse, hvor man, fremfor at registrere gennem et standardiseret spørgeskema, har søgt at indleve sig i det undersøgte samfund gennem intensive interviews, og således har søgt at få en samlet forståelse af de forskellige befolkningsgruppers eller enkeltpersoners placering i samfundet. Rapporten er opdelt i tre hoveddele. Først en beskrivelse af de fire forskellige byer på bag-

grund af interviewene, dernæst en sammenfattende og mere analyserende del, og til sidst konklusioner og forslag til en forbedring af levevilkårene.

Resultater og konklusioner

Undersøgelsen viste, at man i de mindste bysamfund havde de tætteste relationer til de fysiske og sociale omgivelser. Gennemgående viste det sig, at man havde den største lokaltilknytning, når man boede og arbejdede lokalt. Rapporten konkluderer på baggrund af interviewundersøgelsen, at en forbedring af befolkningens trivsel må være en planlægning, der sigter mod, at befolkningen arbejds-, bolig- og fritidsmæssigt indgår i mindre overskuelige enheder.

O. Danneskiold-Samsøe

17 kommuners skolevæsen. En kortfattet analyse.

Undervisningsministeriet 1980

Formål og problemstilling

Undersøgelsen har først og fremmest til formål at detaljeret belyse nogle af de forhold, som omfattes af udbygningsplanerne for folkeskolen og fritidsundervisningen, og som er generelt sammenfattede i en landsredegørelse, udgivet af Undervisningsministeriet juli 1980. Et af formålene har været at belyse forskelle i undervisningsvilkår ved skoler af forskellig størrelse og klassestruktur.

Metoder og indhold

Da udbygningsplanernes oplysninger på mange områder har været utilstrækkelige for en systematisk bearbejdelse på lokalt niveau, er undersøgelsen med hensyn til fortid og nutid (1978/79) overvejende baseret på ministeriets egne oplysninger (den økonomisk-statistiske konsulent).

Der gøres rede for skolernes geografiske beliggenhed, deres strukturelle opbygning, elev- og klassetal, lønskematimeforbrug, lokalemængde og lokalemangel m.m., såvel som for de af kommunerne forudsatte ændringer. Dertil er føjet oplysninger om forventet elevtalsudvikling, byggeri samt anslået investeringsbehov.

Resultater og konklusioner

Da de 17 kommuner ikke er repræsentative for landets kommuner som helhed - og de store bykommuner og kommunerne i hovedstadsregionen bl.a. er undtagne - men repræsenterer forskellig grad af koncentration, kan der ikke drages generelle konklusioner. Undersøgelsen har dog bl.a. vist, at de små

skoler er mindre økonomiske end de store, at mange af dem for en række fag har undervisnings vilkår, som stærkt adskiller sig fra de vilkår, som bydes i de større skoler. Inden for de analyserede kommuner er der kun et lille overskud af normalrum, og for de små skolars vedkommende overvejende ved skoler, som har mindre end 6 normalrum. Endelig er der ved de mindre skoler - i modsætning til de større - en ret anelig del af eleverne, som modtager fagundervisning i lokaler, som ikke er indrettet dertil.

En konklusion af undersøgelsen er den, at anvendelse af kommunegennemsnit for skolevæsenet viser sig at være af stærkt begrænset værdi, ikke mindst med hensyn til bedømmelsen af ressourceforbrug.

Carsten Ulstrup Johansen,
Flemming Krogh, Poul Ove Pedersen: Planlægning af
kollektiv trafik i tyndt befolkede områder, Esbjerg
1979

*Formål og
problemstilling*

Bogen indeholder hovedresultaterne fra et projekt, der er gennemført i en treårsperiode mellem 1975 og 1978. Resultaterne fra projektet er løbende blevet publiceret i 13 delrapporter. En samlet detaljeret redegørelse er offentliggjort i Carsten Ulstrup Johansen, Flemming Krogh og Poul Ove Pedersen: "Kollektiv trafik i tyndt befolkede områder - udvikling, struktur og planlægning", Esbjerg 1979.

Formålet med undersøgelsen var, at analysere mulighederne for og konsekvenserne af at udbygge den kollektive trafik i de tyndt befolkede områder, og bl.a. derved skabe et forbedret grundlag for den amtskommunale planlægning af den kollektive trafik i amterne, som der stilles krav om i loven om den kollektive trafik uden for hovedstadsområdet fra 1978.

*Metode og
indhold*

Undersøgelsen har beskæftiget sig med den kollektive lokal- og regionaltrafik udenfor byerne i Ribe amt. De empiriske undersøgelser omfatter bl.a. interviews med ejere af rutebilvirksomheder og hyrevognmænd, passagerinterviewanalyser vedrørende hyrevogne, rutebiler og tog samt husstandsinterviews.

Undersøgelsen omfatter for det første en analyse af den kollektive persontrafiks udvikling siden 1920'erne, da grundlaget for

den nuværende kollektive trafik etableredes. For det andet omfatter den en analyse af den kollektive trafiks organisation, drift og økonomi inklusive hyrevogne, skolebusser og sociale kørselsordninger, og for det tredje en beskrivelse fra forskellige indfaldsvinkler af efterspørgsel og behov for transport og især kollektiv transport. Endvidere indeholder den en diskussion af forskellige principper for planlægning og samordning af den kollektive trafik, og endelig for det femte konsekvensberegninger af nogle alternative planer for udbygning af den kollektive trafik i Ribe amt.

Resultater og konklusioner

Det konkluderedes i undersøgelsen, at det i de tyndt befolkede områder i lige så høj grad er et spørgsmål om at samordne den eksisterende kollektive trafik indbyrdes og med de rejsemål, den skal betjene, så ressourcerne bliver bedre udnyttet, som et spørgsmål om mere kollektiv trafik. Denne samordning og planlægning må indeholde en diskussion af rutenettets struktur, de enkelte ruters linieføring og drift, valg af busstørrelse, samordning af køreplaner og takstsystemer og af den kollektive trafiks samordning med skoler, læger, sygehuse og andre rejsemål.

Beregningerne viser, at et integreret rutenet, der forbinder alle nabokommunecentre med hinanden ikke vil have større omkostninger, men yde en væsentlig bedre service, end det hierarkisk opbyggede rutenet, der i dag findes i de tyndt befolkede områder, og hvor de mindre kommunecentre kun er forbundet til egns- eller regionscentrene.

Blandt de tre regionplaner, Ribe amt har opstillet, nemlig en småbyskitse, en trafikbåndskitse og en centervækstskitse, er det småbyskitzen, der vil give den største befolkningstilvækst i rutenes opland og derfor det største passagertal. Da omkostningerne antages at være uafhængige af trafikomfang og regionplanalternativ er småbyskitzen samtidig det alternativ, hvor driftsunderskuddet er mindst.

Poul Houe og Hans Linding Andersen:
Landsbyudbygning - på lokale betingelser. Århus
1979

Formål og problemstilling

Bogen er et afgangsprøjsjekt fra Arkitektskolen i Århus, og projektets sigte er at vise, hvorledes man ved at tage udgangspunkt i de enkelte landsbyers aktuelle situation kan fremme en

planlægning, som netop tilgodeser de ønsker, beboerne i de pågældende landsbyer har for deres landsby.

*Metode og
indhold*

Forfatterne forsøger at kombinere et udgangspunkt i landsbybefolkningens ønsker med nogle overvejelser over mere generelle udviklingstræk, f.eks. indenfor skolesektoren. Analysens empiriske udgangspunkt er landsbyer i Langå kommune, og de anviste udviklingslinier bygger på et forsøg på at redde landsbyerne som funktionsdygtige bysamfund. Udover den konkrete undersøgelse af Langå kommunes landsbystruktur rummer bogen også generelle betragtninger over udbygning af landsbyer.

*Resultater og
konklusioner*

Forfatterne konkluderer, at der opstår problemer i landsbyerne med såvel affolkning og funktionstømning som med vækst i boliger og arbejdspladser. Det må være målet, at der på den ene side sker en så tilpas udbygning af landsbyen, at den sikres de mest basale servicefunktioner som skoler og dagligvareinstitutioner, samtidig med at udbygningen ikke bliver så stor, at den kommer til at true landsbyens sociale liv. Forfatterne mener, at en sådan udvikling vil skabe en balanceret vækst og vil svare til landsbybefolkningens ønsker til udviklingen.

Frantz Longi og Niels Jepsen Jensen:
3 brikker i spillet om boligspredning. 1980

*Formål og
problemstilling*

Rapporten er resultatet af et afgangsprøve fra Arkitektskolen i Århus. Sigtet med projektet har været en afklaring af boligfordelingens konsekvenser for samfundets udgifter til dagligvareforsyning, skolevæsen og varmeforsyning.

*Metode og
indhold*

Undersøgelsen omfatter en beregning af konsekvenserne for varmeforsyning, dagligvareforsyning og skolevæsen af henholdsvis en decentraliseret og en koncentreret boligfordelingsplan i en enkelt kommune (Odder). Planerne er opstillet med udgangspunkt i Århus amtskommunes forslag til regionplan. I koncentrationsplanen forudsættes en fortsættelse af den hidtidige fordeling af boligbyggeriet. I decentraliseringsplanen forudsættes halvdelen af alt boligbyggeri i kommunen (ca. 70 boliger om året) opført i Odder by. Hver af de øvrige 6 byer med skole tildeles ca. 6 nye boliger om året, og de 11 mindre bysamfund med eksisterende dagligvarebutik tildeles 2-3 boliger pr. år.

For varmemforsyningens vedkommende når undersøgelsen frem til en merudgift på i alt 5 mio. kr. til anlæg og drift i decentraliseringsmodellen ved anvendelse af olie i den kommende 20-års periode. Dette svarer for de 60 boliger, det drejer sig om, til en merudgift på 20%. Merudgiften skyldes, at bygningerne i decentraliseringsmodellen ikke kan forsynes med fjernvarme. Under forudsætning af, at alle kommunens mindre byer forsynes med naturgas, konstaterer forfatterne, at decentraliseringsbyggeriet bliver lige så billigt som koncentration.

For skolernes vedkommende når beregningerne frem til, at decentraliseringsplanen kan blive billigere end koncentrationsmodellerne. Resultatet er baseret på en konstatering af, at kommunens landskoler i dag har ledig kapacitet, mens skolerne i Odder by er fuldt belagt, således at landskolerne kan optage yderligere elever uden at udløse nye klassehold. Ved koncentration af bebyggelsen i Odder by udløses behovet for anlæg af en ny skole i Odder.

Boligbyggeri har en stor rolle at spille i spørgsmålet om dagligvareforsyning i de mindre bysamfund. Det præciseres dog, at der er butikker, der under alle omstændigheder må lukke, hvorfor det er væsentligt, at de byer, der skal have boligbyggeri, udvælges med omhu.

Svend Lundtorp:

De små byers tilvækstproblemer. Besvarelse af en prisopgave udskrevet af Dansk Byplanlaboratorium, 1971

Der tages udgangspunkt i byer med 500-2000 indbyggere som ikke er eller kan tænkes blive forstæder til større byer.

I en beskrivelse af befolknings- og erhvervsstrukturen lægges vægt på, at færre er beskæftigede i administration og liberale erhverv i de små byer og at færre er erhvervsaktive overhovedet.

Med hensyn til vækst sonderer Lundtorp mellem:

1. vækst som følge af øget beskæftigelse i de ikke kundeorienterede erhverv
2. vækst som boligby
3. vækst baseret på tilskud udefra.

Resultater og konklusioner

Lundtorp konkluderer at småbyernes problemer har mange oversete samfundsmæssige konsekvenser. Han anbefaler en mild decentraliseringsløsning, hvor målet er at holde et nogenlunde konstant befolkningstal i småbyerne (over 600 indb.), hvilket på grund af den eksisterende kapacitet i forskellige anlæg regnes at kunne ske ret billigt. Indgreb i erhvervs- eller servicelokaliseringsbehandles ikke.

Formål og problemstilling

Gunnar Viby Mogensen m.fl.:
Småbyer i landdistrikter. SFI nr. 86, 1978

Bogen er resultatet af et forskningsarbejde på Socialforskningsinstituttet, der omhandler de sociale og miljømæssige problemer i de små bysamfund i de danske landdistrikter. Foreliggende bog indeholder hovedundersøgelsen, og dens formål har været at analysere for det første "det samspil af økonomiske, demografiske, sociale og miljømæssige forhold som afgør, hvorvidt lokalsamfundenes folketal stiger, stagnerer eller falder" og for det andet "hvilke konsekvenser denne udvikling i folketallet har for lokalsamfundenes sociale og miljømæssige situation".

Metode og indhold

Undersøgelsens største og væsentligste materiale bygger på en interviewundersøgelse med et standardiseret spørgeskema i 10 forskellige byer. De udvalgte byer ligger parvis i 5 forskellige kommuner. Seks af byerne ligger i udviklede regioner og fire i mindre udviklede regioner. Et af udvælgelseskriterierne har været, at småbyerne i perioden 1965-75 skulle have en forskellig udvikling i folketallet, samtidig med at de skulle ligge i samme afstand fra en større by.

I den første del af bogen beskæftiger man sig primært med årsager til forskellene i de små byers befolkningsudvikling, man ser på småbyernes befolkningsudvikling i Danmark som helhed i de senere år, og man ser på befolkningsudviklingen i de udvalgte småbyer.

I anden del af bogen behandles konsekvenserne heraf for småbyernes miljø. Der ses på arbejdsmæssige, økonomiske og sociale forhold, ligesom der ses på de sociale kontakter og lokalpolitik i småbyerne.

Resultater og konklusioner

Undersøgelsen bekræfter, at der i den undersøgte periode er sket en udviklingsændring. Mange småbyer har haft en ikke

ubetydelig befolkningsfremgang, dog mest udtalt i de større småbyer. Undersøgelsen viser samtidig, at erhvervsudviklingens betydning for denne fremgang har været ret beskeden. Derimod har muligheden for at erhverve egen bolig været en væsentlig årsag. De højere priser på parcelhuse og grunde i de store byer har givet en øget efterspørgsel i de mindre.

Undersøgelsen viser, at den almenmenneskelige kontakt i småbyerne er meget høj, sammenlignet med en storbys forstadsbebyggelse, og at denne kontakt ikke svækkes, når småbyerne vokser. Dette skyldes dels, at der i småbyerne findes et normsystem, der påbyder beboerne en høj grad af kontakt, og dels at småbyernes boligmiljø er forholdsvis overskueligt og fremstår som afgrænsede områder.

Jes Møller:

Decentralisering i et samfundsøkonomisk lys. DTH 1977

*Formål og
problemstilling*

Bogen er et resultat af et eksamensprojekt som afslutning på en civilingeniøruddannelse.

I bogen behandles forskellige lokalsamfundsspørgsmål, herunder decentralisering og byvækst udfra en samfundsøkonomisk synsvinkel. Selve undersøgelsen er økonomisk orienteret, fordi forfatteren mener, at økonomi hidtil har været den offentlige planlægnings våben mod decentralisering. Det er forfatterens mening, at fordomme af forskellig art om decentraliseringens økonomiske ulemper er blevet almindelige, men sjældent efterprøves. Sjældent har man i en bred sammenhæng sammenlignet eventuelle meromkostninger ved decentralisering med "den samlede økonomi" for alle parter.

*Metode og
indhold*

Lokalsamfundsproblemerne ses som mangeartede og sammenhængende. Der peges derfor på, at man må træffe valg m.h.t. angrebsvinkel og grundliggende antagelser, og at man derudfra må opstille en analysemodel. Decentralisering anses som principielt ønskelig af flere årsager, derfor er der behov for at vurdere forskellige former for konsekvenser. På den baggrund opstilles en model for konsekvensanalyser, som indeholder økonomiske og visse velfærdsmæssige aspekter. Den skitse-rede model er planlægnings orienteret og tre-delt, 1) forudsætninger, 2) handlinger og 3) konsekvenser. En af ideerne i skit-

sen er, at uønskede konsekvenser enten må føre til ændrede handlinger eller til ændrede forudsætninger.

Det undersøges, om der er stordriftsfordele indenfor de fire sektorer, skole, trafik, tekniske anlæg og service. Hvis dette er tilfældet, beregnes det, hvad en decentralisering vil koste ekstra. Som eksempelområde ses på fem kommuner i det sydvestlige Sønderjylland.

Resultater og konklusioner

Rapporten konkluderer alt i alt, at der ikke nødvendigvis er stordriftsfordele indenfor de undersøgte sektorer. Derfor kan en decentralisering ikke afvises alene med praktiske-økonomiske argumenter. Det antages derfor, at det ikke er økonomien i sig selv, men derimod styringssystemet, der bl.a. er opbygget på et økonomisk grundlag, der er den største hindring for decentralisering.

Johannes Møllgaard:

Landdistrikterne og planlægning. SBI nr. 24, 1974

Formål og problemstilling

Formålet med skriftet er, udefra en planlægnings synsvinkel, at yde et bidrag til debatten om landsbyer og landdistrikter. I behandlingen af landdistrikterne, landsbyerne og det åbne land er det en socioøkonomisk- og planlægningsorienteret synsvinkel, der anlægges. Det er landdistrikternes problemer og fremtidsmuligheder, som belyses. Forfatteren ser tre væsentlige interesseudsættninger 1) det åbne lands problemer 2) centraliseringsproblemet og 3) decentraliseringsproblemet. I relation til dette problemkompleks behandles byplanlægningen.

Metode og indhold

Forfatteren ser problemerne for landdistrikterne i sammenhæng med koncentrationstendenserne i samfundsudviklingen som helhed. For at belyse koncentrationstendenserne og forandringerne i samfundsstrukturen opstilles en "grov" vækstmodel for et dynamisk samfund. Denne vækstmodel anvendes til at belyse og forklare de forandringer, der er sket indenfor landbrugerhvervet og landdistrikterne i de sidste 100 år. På baggrund af disse forandringstendenser forsøges der tegnet et billede af landdistrikternes fremtid, og til sidst peges der på, hvad der kan gøres for at løse nogle af de rejste problemer. Forfatterens grundsyn er, at ændret teknik fører til ændret organisation, for eksempel fører automatisering til krav om stordrift og centralisering.

Resultater og konklusioner

Forfatteren mener, at specialisering i stadigt voksende produktionsenheder geografisk har betydet koncentration af mennesker og kapital i nogle områder, på bekostning af andre. Problemet er derfor tosidet og vil kræve overflytning af mennesker og kapital fra et område til et andet. Muligheden for at opnå dette og imødegå koncentrationens følgevirkninger ligger i den offentlige sektor, i en regionalpolitik og planlægning. Forfatteren mener ikke, at det er tilstrækkeligt at forstærke egnsudviklingsindsatsen, der må en bredere samordnet offentlig indsats til.

Formål og problemstilling

OBSERVA,

undersøgelse blandt borgere i Fyns amt 1978

I forbindelse med regionplanlægningen på Fyn blev OBSERVA bedt om at gennemføre en undersøgelse, der havde til formål at belyse indstillingen hos befolkningen i amtet til en række delproblemer, som indgår i disse planer. Som eksempel: Forhold omkring boligen, forhold omkring arbejdspladsen, fritidsaktiviteter, ferieaktiviteter, en række forhold, som har relation til den fremtidige udbygning af amtet, offentlige transportmidler, indkøbsvaner og den lokale skole.

Metode og indhold

Undersøgelsen er foretaget som interviewundersøgelse på grundlag af standardiserede spørgeskemaer. Den omfatter et repræsentativt udsnit på 1000 personer af amtets befolkning på 16 år og derover.

Resultater og konklusioner

Undersøgelsen viser bl.a. en relativ høj mobilitet, idet 55% af befolkningen i amtet har skiftet bopæl inden for de sidste 10 år.

Den væsentligste årsag til valg af bosted angives af langt de fleste at være selve boligen (større, bedre bolig, fik tilbud om bolig her). Dernæst kommer ønsket om at bo nærmere arbejdssted og ønsket om at bo nærmere grønne/naturskønne områder.

Ifølge undersøgelsen går folks bopælspræferencer væk fra storbyen mod landsbysamfundet. Således angiver K af de adspurgte

det område, de bor i, som landsbysamfund. Men samtidig ville 2/3 helst bo i et landsbysamfund, hvis de i dag skulle vælge. De væsentligste årsager til, at folk vælger landsbysamfundet, angives (i nævnte rækkefølge) som afstanden og kontakten til naboerne, landsbymiljøet, naturmiljøet og de grønne områder samt mindre forurening/støj.

Planstyrelsen:

Rapport om det fremtidige bymønster

København 1979

Formål og problemstilling

Rapportens formål er at bidrage til en uddybning af debatten om det fremtidige bymønster, ligesom den skal indgå i det fortsatte planlægningsarbejde i stat, amtskommuner, kommuner og i undervisning m.v.

I debatten om lands- og regionplanlægning er spørgsmålet om det fremtidige bymønster kommet til at stå centralt, dels fordi regionplanerne skal indeholde en fordeling af befolkningen, og dels fordi denne fordeling kan have betydning for løsningerne af andre samfundsproblemer. Eksempelvis skal regionplanerne også indeholde en fordeling af erhverv og service, ligesom byernes indbyrdes samspil skal angives. Hovedvægten i rapporten er lagt på et bymønster bestående af egns-, kommune- og lokalcentre.

Metode og indhold

Rapporten er først og fremmest baseret på allerede foreliggende materiale. Den indeholder en uddybning af forudsætningerne for og konsekvenserne af det af planstyrelsen udsendte debatoplæg fra 1978 om det fremtidige bymønster. Rapporten er, for at kunne give overblik over hovedtendenser og generelle træk, baseret på gennemsnitsberegninger.

Der redegøres for det nuværende bymønsters struktur og de senere års udvikling, og nogle årsager til denne belyses. Der redegøres ligeledes for, hvordan bymønstret vil udvikle sig, hvis den hidtidige tendens fortsætter, og der ses på variationsmuligheder for det fremtidige bymønster. Til sidst ses på konsekvenserne af de forskellige udviklingsforløb.

Resultater og konklusioner

Det understreges, at problematikken om forudsætningerne for og konsekvenserne af forskellige bymønstre er meget omfattende.

Der peges på, at en yderligere forskning og udredningsarbejde indenfor de behandlede områder og sektorer er nødvendig. Rapporten konkluderer, at det ikke er muligt på baggrund af den foreliggende viden at foretrække noget bymønster af økonomiske grunde alene. Mange konsekvenser kan ikke gøres op i penge.

Mål og vurderinger for det fremtidige bymønster, henholdsvis koncentreret eller decentraliseret placering af byvæksten i det eksisterende bymønster bliver derfor afhængig af et politisk valg om det ene eller det andet.

Planstyrelsen:

Samfundsøkonomiske konsekvenser af øget vækst i de mindre bebyggelser. 1979 (utrykt)

Formål og problemstilling

Rapporten er en sammenfatning af en række undersøgelser foretaget som led i forberedelsen af folketingets behandling af forslag til ændring af by- og landzoneloven i folketingssamlingen 1979-80. Lovforslaget var et resultat af en folketingsbeslutning af 31. maj 1978 om styrkelse af kommunernes selvbestemmelsesret over landsbyernes udvikling.

For kommunerne Ringe, Rødding og Haderslev opstilles to alternative modeller for byggeriet inden for de kommende 13 år. I den ene placeres hovedparten (ca. 80 pct.) af nybyggeriet i kommunernes største byer, i den anden spredes en væsentlig del til kommunernes landsbyer (ca. 50 pct.).

For de to modeller er beregnet omkostningerne ved forsyning med tekniske anlæg (vand, spildevand, veje, el og telefon), ved betjening med kollektiv trafik, indsamling af fast affald, energiforsyning og folkeskoler, og det samme gælder persontrafikarbejdet for bolig-arbejdsstedsrejser og bolig-service-rejser.

Resultater og konklusioner

En sammenstilling af beregningerne viser ikke noget entydigt mønster.

For en række af de undersøgte forholds vedkommende er der med de anvendte forudsætninger ingen væsentlige forskelle i omkostningerne ved de to modeller.

For andre forholds vedkommende indebærer befolkningstilbagegang i de mindre byer og landdistrikterne, at der for en ræk-

ke eksisterende anlæg i de mindre byer vil opstå ledig kapacitet, som udnyttes i den decentraliserede model. Den decentrale model vil derfor i en række tilfælde medføre de laveste samfundsøkonomiske omkostninger set over 13 års-perioden, selv om enhedsomkostningerne pr. bolig ved nyetablering og drift generelt vil være størst i de små byer.

Det samlede resultat afhænger således på kort sigt af, om den decentrale model på en række områder kan betjenes uden udbygning af den eksisterende kapacitet.

Jon Sundbo:

Lokalsamfundet i defensiven? København 1972

Formål og problemstilling

Publikationen er en besvarelse af en prisopgave i sociologi, som Københavns Universitet udskrev i 1970. Opgaven lød: "En undersøgelse af sociale tilpasningsproblemer i et dansk eller andet nordisk lokalsamfund med befolkningstilbagegang". Selve opgaveteksten er efter en længere teoretisk diskussion ændret, idet opgavebesvareren mente, at der i opgaveteksten lå en påstand om, at lokalsamfundet altid vil tilpasse sig en udvikling. Forfatteren anlægger en anden synsvinkel, idet han mener, at lokalsamfundet, selvom "det store samfund" normalt vil være stærkest, har mulighed for gennem handling at ændre sin egen situation.

Metode og indhold

Publikationen indeholder dels et afsnit om teori og metode - en reformulering af opgaveteksten, og dels et empirisk afsnit - lokalsamfundsundersøgelsen. Lokalsamfundet, Magleby i. Vestsjælland, ses ikke som en isoleret enhed, men der ses bl.a. på, hvordan hele det danske samfund - især gennem lovgivningen - påvirker og til dels styrer lokalsamfundet. Undersøgelsen er lavet på baggrund af forskelligt interviewmateriale og statistikker, og endelig har forfatteren boet i omkring 4 måneder i lokalsamfundet. I undersøgelsen og analysen ses på forskellige områder og emner, der har og har haft betydning for udviklingen i lokalsamfundet. Der ses bl.a. på landbrugets udvikling, kommunesammenlægningen, ændringer i den indre geografi, relationer til omverdenen, byplanlægning o.s.v. Derudover ses der på ændringer i lokalsamfundets indre struktur, ændringer i familie- og klassestruktur, i sociale omgangsformer, den politiske struktur, institutioner, foreninger og kulturliv. Endelig behandles meget indgående en konflikt mellem Magleby og Skælskør

kommunalbestyrelse omkring en evt. nedlæggelse af Magleby skole.

Resultater og konklusioner

Med baggrund i ovennævnte konflikt omkring Magleby skole konkluderes, at befolkningen, dvs. lokalsamfundet, har mulighed for gennem handling at ændre deres situation.

Forfatteren stiller sig kritisk overfor den hidtidige udvikling, hvor befolkningstilbagegang og centralisering har givet en række sociale og kulturelle problemer både i byerne og på landet. Han peger på, at problemerne kunne løses ved en større spredning af befolkningen - ud over hele landet. Lokalsamfundene burde være det naturlige fællesskab, og der peges på, at de gamle sogne ville være den mest naturlige enhed. En ændring af den hidtidige udvikling må ske gennem en ændret politik på området, men lokalsamfundene har selv, ved en aktiv indsats, mulighed for at være med til at styre udviklingen.

Benedicte Weber (red):

Landsbyer - mennesker og planlægning. København 1979

Formål og problemstilling

Formålet med skriftet, der er udgivet af Dansk Byplan laboratorium, har været at give et fagligt bidrag til debatten om landsbyerne. Igennem de senere år har der været foretaget en række undersøgelser og analyser af landsbyernes forhold, som hver især har taget forskellige delasppekter af landsbyproblematikken op. I de forskellige indlæg behandles nogle af de forhold, som betinger landsbyernes overlevelsesmuligheder. Der ses specielt på afvandringen og det stigende krav om et stadigt voksende befolkningsunderlag for at opretholde forskellige servicefunktioner, private såvel som offentlige.

Metode og indhold

Det understreges i indledningen, at det ikke har været muligt at behandle alle de aspekter, der har indflydelse på landsbyernes udvikling og fremtid. De indlæg, som skriftet indeholder, omhandler en række emner, der har været centrale i debatten. For hovedparten af indlæggene gælder, at de giver en opsummering af resultater fra større og mere dybdegående undersøgelser.

Skriftet indeholder et indledende afsnit, hvor landsbyernes udvikling ses i et større historisk og planlægningsmæssigt perspektiv. Udover dette indeholder skriftet indlæg fra forskellige for-

fattere om befolkning, industri, dagligvareforsyning, skoler, institutioner, kollektiv trafik og fysiske forhold.

Resultater og konklusioner

Gennemgående for de forskellige forfattere er, at de ser landsbyernes problemer som et resultat af den samfundsøkonomiske udvikling, her især centraliseringstendensen. Der konstateres en reaktion på denne udvikling i form af en vandring fra by til land. Men denne er ikke tilstrækkelig stor til at klare det voksende krav til befolkningsunderlag for servicefunktionerne. I et efterskrift konkluderes det, at en løsning på landsbyernes problemer ville være en decentralisering af arbejdspladser og servicefunktioner, så landsbyerne i fremtiden kunne fungere som sociale enheder.

Århus Universitet, Geografisk Institut, Landsbymiljø i Århus kommune 1974

Formål og problemstilling

Formålet med undersøgelsen er at foretage en nøjere kortlægning af de godt 100 landsbyer i Århus kommune og på grundlag heraf at udarbejde en rapport til kommunen med identifikation af værdifulde miljøer samt af, hvilke faktorer disse synes at afhænge af. De enkelte landsbyers fremtidige udvikling betragtes ud fra såvel dens arkitektoniske/kulturhistoriske værdi som de sociale og økonomiske forhold.

Metode og indhold

I undersøgelsen defineres det fysiske miljø i en bebyggelse som en helhed, sammensat af en lang række elementer, således at miljøværdien kan udtrykkes i tal. Undersøgelsen deler sig i en vurdering af på den ene side de enkelte ejendomme omfattende en eller flere bygninger, og på den anden side af alle øvrige delelementer.

Den empiriske undersøgelse af det sociale miljø omfatter 55 landsbyer. Det sociale miljø er ikke nærmere defineret, men er målt ved at vælge nogle aspekter af livet i landsbyerne, som måtte formodes at have forbindelse med det sociale miljø. Indfaldsvinklen er således empiristisk orienteret, og den inddrager ikke noget om årsagerne til forklaring af det sociale miljø.

Resultater og konklusioner

Undersøgelsen viser ikke nogen markant sammenhæng mellem kvaliteten af det fysiske og det sociale miljø. Beliggenhed i eller nær byzone synes at have negativ indvirkning på miljøet. Det gælder især det fysiske miljø. Der synes at være ret snævre

grænser for vækst, når der skal tages hensyn til det fysiske miljø, hvorimod det sociale miljø findes mere fleksibelt.

6. Et sammendrag af "Fire landsbyer, en etnologisk rapport om nutidige livsformer"

Allerede på de første møder i Landsbykommissionen drøftedes mulighederne for at få gennemført etnologiske undersøgelser af nogle udvalgte, danske landsbysamfund for at belyse dagligdagen i den nutidige landsby og de radikale ændringer, som landsbylivet har været underkastet siden 2. verdenskrig. Undersøgelserne skulle således beskrive og analysere livsmønstret i landsbyen og søge at indkredse ændringerne heri, navnlig med hensyn til interaktionsmønstre og samarbejdsformer.

Efter opfordring fra Landsbykommissionen har Københavns Universitets institut for europæisk folkelivsforskning ved mag.art. Palle O. Christiansen gennemført en sådan undersøgelse og udarbejdet en rapport om livet i fire udvalgte landsbyer.

Udvælgelsen af de 4 landsbyer

Udvælgelsen af de fire landsbyer

Når det blev besluttet at gennemføre undersøgelser i fire landsbysamfund og ikke flere, så var det først og fremmest af praktiske hensyn. Det var det maksimale antal byer, som man kunne gennemføre undersøgelser i på den begrænsede tid, der var til rådighed.

Ved udvælgelsen bestræbte man sig på at finde landsbyer, som varierede med hensyn til følgende fire forhold:

1. antallet af institutioner (f.eks. landsbyen med mange institutioner, landsbyen uden institutioner og landsbyen, som delvis har mistet sine institutioner)
2. tilstedeværelsen af nyere bebyggelse i landsbyen (opført inden for de sidste 10 år)
3. vilkår for pendling (bolig-arbejdsstedsrejser) og indkøb
4. tilstedeværelsen af lokal industri (etableret inden for de sidste 10 år)

Ud fra disse kriterier kunne man opstille følgende fire idealtyper:

1. Landsbyen, som stadig har hovedparten af sine landbrugsjorder intakt, men som i de seneste år har fået et nyt, større parcelhusområde i udkanten af bycentret,
2. den sluttede, agrare landsby, hvor de formelle, lokale institutioner er forsvundet,
3. den sluttede agrare landsby, som næsten altid har været for lille til at kunne danne grundlag for nyere institutioner og endelig
4. landsbyen, som inden for de sidste 10 år har fået en større industri placeret i byen.

Disse fire former er på ingen måde dækkende for Danmark som helhed. Men ved at undersøge disse landsbyer skulle der være mulighed for at få kendskab til nogle af de mønstre i livsformer, som findes i enkelte landsbyer og som kan formodes at gå igen i hundredvis af andre lokaliteter. En mængde lokale "problemer" er nemlig i dag mere eller mindre generelle for en meget stor del af landsbyerne.

*Toksværd,
Gødstrup og
Dysted*

De tre første af de opstillede landsbytyper blev fundet inden for samme begrænsede område, nemlig i Toksværd sogn. De udvalgte landsbyer, Toksværd, Gødstrup og Dysted i Holmegård kommune, Storstrøms amt, har altså ret ensartede geografiske og historiske forudsætninger. Disse byer blev undersøgt af mag.art. Palle O. Christiansen.

Bedsted

Den fjerde lokalitet, som skulle indeholde en nyere industri, måtte søges i et helt andet område. Valget faldt på Bedsted i sognet af samme navn øst for Løgumkloster i Løgumkloster kommune, Sønderjyllands amt. For denne undersøgelse stod mag.art. Gudrun Gormsen.

Størrelsen af de fire landsbyer fremgår af følgende skema (antal helårs husstande).

	I gammelt bycentrum	I nye kvarterer	I land- områder	I alt i ejerlaget
Bedsted	122	33	35	190
Toksværd	69	63	112	244
Dysted	21		47	68
Gødstrup	10		6	25

Kilde: Statistisk tabelværk 1978

Som det fremgår af skemaet, varierer de udvalgte landsbyer med hensyn til antallet af husstande, uden at landsbyens størrelse er indgået som et særskilt kriterium ved udvælgelsen.

Indbyggerantal

Det samlede indbyggerantal i de fire landsbyer er følgende.

Bedsted	622
Toksværd	699
Dysted	188
Gødstrup	75

Kilde: Statistisk tabelværk 1978

Formål og begreber

Om undersøgelsen

Formålet med undersøgelsen har som nævnt været at få en bedre forståelse af det liv, som leves i landsbyerne i dag. Man har derfor så vidt muligt tilstræbt at tegne et helhedsbillede af hver af de fire landsbyer, idet man dog samtidig har søgt at vise variationerne i de enkelte befolkningsgruppers levevis og de ændringer, de har været underkastet de senere år.

Denne målsætning har været bestemmende for den valgte undersøgelsesform: Det etnologiske feltarbejde. Det har været anset for vigtigt, at undersøgerne lærte de studerede byer så grundigt at kende som muligt. De har derfor boet i lokaliteterne i længere tidsrum og så vidt muligt deltaget i de lokale aktiviteter. Samtidig har de interview'et et stort antal mennesker om deres dagligdag og aktuelle situation. Man har ikke tilstræbt at interviewe *alle* i landsbyerne. - Det ville også have været umuligt af tidsmæssige grunde. I stedet har man søgt at få en række dybtgående interviews med personer, udvalgt således at der er sikret variation med hensyn til erhverv, alder, status etc. Til dette feltmateriale kommer så en række data af statistisk og anden art om de undersøgte lokaliteter.

Studiet af livsformer

Et af de ord, som hyppigst kommer igen i undersøgelsesrapporten, er *livsform*, et temmelig diffust begreb, som er brugt af mange samfunds- og kulturforskere, men ikke altid i helt samme betydning. I rapporten bruges termen bredt om regelmæssighederne, mønsteret i en given gruppes dagligliv. Det er altså et rammebegreb, som går på tværs af de sektorer, som man ellers ofte deler dagliglivet op i: Økonomi, arbejdsform, fritidsvaner, kultur etc. Nu og da bruges begrebet *livsstil* i omtrent samme betydning, men det foreslås her reserveret til at betegne de fænomener (i f.eks. dragt, boligindretning, talemåder

eller hilseformer), hvormed folk markerer eller kommunikerer deres sociale status og kulturelle identitet.

Livsform på forskellige niveauer

Man kan tale om livsform på flere forskellige niveauer. Et af undersøgelsens hovedformål er således at vise, om vi har at gøre med en særlig livsform i landsbyerne, modsat den vi finder i de større bysamfund. En landsbylivsform bruges altså om de træk og regelmæssigheder, som er fælles for dagliglivet i landsbyerne. Man kan også bruge ordet til at karakterisere en enkelt landsby: F.eks. livsformen i Toksværd til forskel fra livet i Næstved. Og endelig kan man beskrive og afgrænse flere forskellige livsformer inden for den enkelte landsby. Her lægger man således hovedvægten på forskellen i den daglige livsførelse mellem de forskellige grupper i landsbyen.

Kultur og kulturel konsensus

Betegnelser som livsform og livsstil har også nær sammenhæng med begrebet *kultur*. Igen har vi at gøre med en term, som er blevet brugt og bruges på mange forskellige måder. I undersøgelsesrapporten bruges ordet kultur om de modeller for opfattelser og "oversættelser" af virkeligheden, som eksisterer i enhver sammenhæng, samt om deres materielle, sociale og åndelige manifestationer. Sagt med jævne ord har kultur altså at gøre med måder at opfatte virkeligheden på, herunder forholdet til ens nære omgivelser. Gennem vor kultur oversætter vi for os selv de indtryk, vi modtager, og vor kultur påvirker også de ting, vi selv foretager os. Kulturen behøver ikke absolut at være overtaget fra den foregående generation. Den kan produceres her og nu, men den kan ikke skabes af ingenting og må derfor ses i en historisk sammenhæng.

Et nøglebegreb i undersøgelsen er *kulturel konsensus*, hvorved forstås en vis overensstemmelse i kulturel henseende, at man har fælles koder og erfaringer. Kulturel konsensus betyder ikke, at folk i enhver henseende er ens; den kan godt være på tværs af forskelle i livsform. For at samhandling kan finde sted mellem mennesker i landsbyen, må der være en vis grad af kulturel konsensus tilstede, og denne konsensus (viser undersøgelsen) er igen ofte afhængig af kontinuitet i samhandlingsinstitutionerne.

Livsformer i landsbyen

Nok er landsbyen af i dag stærkt integreret i det omgivende samfund (via pendling, handel, kredit, vareforsyning m.v.), men beboere i landsbyen indgår i et stort antal personlige primærgruppe-kontakter. Det sociale netværk i byen er løsere

og geografisk mere opsplittet, og selv om landsbyboen også som pendler eller som handlende interagerer i byens liv, er han dog primært bundet til et sæt lokale kontakter i et lokalt miljø, som viser sig at være af en fundamentalt anderledes karakter. I landsbyen eksisterer der som oftest en vis kulturel konsensus, som virker som en slags fællesnævner i et utal af samhandlings-situationer. Dette udelukker dog ikke, at en person udmærket kan fungere i begge disse verdener. Det er blot et andet kulturelt repertoire, personen benytter sig af i bysituationen, end når vedkommende er hjemme i den landsby, hvis kollektive erfaringer og normer han selv i sin lokale adfærd er med til at vedligeholde og udvikle.

Det ser ud til, at der i landsbyer er en udpræget grad af kontinuitet i folks netværksmønstre, hvorimod folk i byen med undtagelse af kontakter til familie hurtigere forandrer personlig referenceramme. I byen skifter mange (yngre) mennesker hellere bolig end arbejdssted, hvorimod man i landsbyen snarere skifter arbejdsplads end bosted. I byen har ægtefæller også ret ens netværk, hvor man i landsbyer som regel ser, at mænd og kvinder tit indgår i ret forskellige lokale sfærer og i mange situationer interagerer med vidt forskellige personer. Når byboen taler om, at han eller hun "skal hjem", mener vedkommende som oftest hjem til sin bolig (og ikke hjem til sit kvarter eller lignende), hvorimod landsbyboen med udtrykket hjem mener hjem til landsbyen.

I det store og hele må man sige, at landsbyen har sin egen specielle livsform eller måde at organisere hverdagen på. Træk i denne livsform kan variere fra landsby til landsby, men det fælles element synes at være en særegen social og kulturel organisation, som netop på grund af landsbyens historiske forudsætninger og kontinuitet også i dag er i stand til at give denne lokalitet sin ganske bestemte egenart.

Hvad angår livsformen i landsbyerne, er det vigtigt at påpege, at denne dog kun er et produkt af en vis form for fælles kulturel overensstemmelse. Tilstedeværelsen af denne konsensus ser imidlertid ud til at være helt nødvendig, for at man i lokaliteter som landsbyer i forskellige sammenhænge kan forvente en vis form for fælles mobilisering. Landsbyen er nemlig sjældent en enhed af homogen karakter. Selv om der ofte generelt set kan spores en tydelig forskel i typen af personlige netværk, interaktionsform, mobiliseringsgrad, kulturel attitude m.v. mellem

landsby og købstad, kan man også inden for landsbyens eget felt se flere forskellige livsformer repræsenteret.

Undersøgelses- rapporten

I rapporten fra undersøgelsen, som er udgivet som en selvstændig publikation under titlen "Fire landsbyer, en etnologisk rapport om nutidige livsformer", (København 1980), er der givet en bred og detaljeret beskrivelse af livet i de fire landsbyer. Formålet med disse beskrivelser er blandt andet at give ikke landsbyboere en fornemmelse af, hvilken karakter landsbyens sociale og kulturelle liv kan have i dag. Disse brede beskrivelser lader sig vanskeligt summere op i en konkluderende tekst.

Beskrivelse af livet i de fire landsbyer

Toksværd, Gødstrup, Dysted

De tre landsbyer i Toksværd sogn

De tre her beskrevne landsbyer ligger i Toksværd sogn 10-15 km øst for Næstved. Alle er gamle landbrugsprægede byer, men i den sidste generation har landsbyerne i større eller mindre grad oplevet en markant ændring i deres erhvervsstruktur. Antallet af industriarbejdere og funktionærer er blevet stærkt forøget, og i de senere år har landsbyerne også fået en hel del tilflyttere fra egentlige byområder. Pendlerne har i dag hovedsagelig deres arbejdspladser i Næstved, kommuncetret Fensmark og i Københavns forstæder. Turen til København tager ca. en time med bil.

Toksværd landsbyen med mange institutioner

Toksværd er sognebyen med kirke, skole (7 klasser, ca. 200 elever), børnehave og forsamlingshus. Her findes en købmandsbutik, en brugs, håndkøbsudsalg, knallertværksted og flere mindre håndværksvirksomheder. Fra 1964 til omkring 1972 er der på vestsiden af den gamle bygade opført en nyt parcelhus kvarter. I Toksværd ejerlag er der i alt 255 husstande (699 indbyggere), hvoraf de 69 findes i det gamle bycentrum og de 63 i det nye kvarter.

Denne by blev udvalgt til undersøgelse, fordi den rummede mange aktive institutioner, og fordi den inden for de senere år var blevet udvidet med et nyt parcelhusområde af ca. samme størrelse som det gamle bycentrum. Det havde her særlig interesse at undersøge hvordan det var lykkedes for denne by at bevare en stor aktivitet i lokale institutioner under og efter de såkaldte store strukturforandringer i de danske landdistrikter.

Netop de tilfælde, hvor dette har været muligt, må have interesse i nærværende sammenhæng. Yderligere var man interesseret i at se nøjere på det nye kvarter. Var det blevet en del af det gamle Toksværd, en slags by med et eget liv, eller måske hvad man ofte kalder et sovebykvarter? Var beboerne blevet integreret i de eksisterende institutioner, havde de skabt deres egne, eller skete der blot ikke noget i denne bydel? Hvordan kunne man eventuelt forklare de forskelle og ligheder, der måtte findes?

Foreninger i Toksværd

Toksværd har siden slutningen af forrige århundrede været en meget foreningsaktiv landsby. I mands minde har der været ikke mindre end 65 lokale sammenslutninger/foreninger i byen, og en ret stor del af dem er stadig aktive. Som særligt aktive institutioner i byens liv i dag kan nævnes idrætsforeningens fodboldafdeling, gymnastikafdeling, badmintonafdeling og diletantafdeling (i alt ca. 750 medlemmer) samt skytteforeningen, husholdningsforeningen og præstegårdens børne- og ældresammenkomster. Aldersmæssigt er der en ret stor spredning i deltagelsen, og i mange familier er flere af husstandsmedlemmerne foreningsaktive tre til fire aftener om ugen.

Foreningslivet er i Toksværd i det store og hele lig med det offentlige samvær, og praktisk talt alle initiativer i byen kanaliseres igennem en eller anden slags formel institution af foreningsmæssig karakter. De resultater, som opnås gennem foreninger (nu særlig ved fodboldspil, tidligere i gymnastik) er alment samtalestof i byen og bliver hurtigt en del af den fælles lokale bevidsthed og identitet. Toksværd har i mange år været kendt for sin evne til aktiv mobilisering i særlige mærkesager og for en speciel lokalfølelse.

Forenings- og organisationslivet har således haft en god baggrund for at overleve de vanskelige år fra slutningen af 1950'erne til begyndelsen af 1970'erne, hvor man i mange andre landsbyer har set, at deltagelsen i det fælles, offentlige samvær er dalet betydeligt, og hvor mange, gamle institutioner simpelthen ofte er holdt op med at eksistere. I Toksværd har sammensætningen af foreningerne og sammenslutningerne nok ændret karakter, men kontinuiteten i de fælles aktiviteter er helt klart tilstede.

Fra bondeby til arbejderby

Toksværd er hovedbyen i et ret stort sogn og har altid - men særlig efter kommunesammenlægningen i 1970 - haft brug for

at manifestere sig over for omegnen, og her har de skiftende foreninger spillet en ikke uvæsentlig rolle. Det er imidlertid tydeligt, at de drivende kræfter i aktiviteterne i dag rekrutteres fra andre sociale og erhvervsmæssige grupper end tidligere. I 1940'erne og 50'erne eksisterede der i Toksværd et udpræget socialt hierarki, som elementært sagt var struktureret efter landbosamfundets gældende normer for stratifikation. Dengang fandtes der reel fattigdom i Toksværd, og de, man kaldte for småfolk, var på mange måder afhængige af de mere besiddende og indflydelsesrige familier i byen, det vil i det store og hele sige af en vis del af gårdmændene. Helt op til midten af 1960'erne hørte gårdfolkene også til de mest indflydelsesrige folk i foreningerne, men blot få år senere havde helt andre kategorier i byen overtaget deres positioner. I dag er det en særlig kategori af bedrestillede arbejdere og lavere funktionærer, der er primus motor i foreningslivet i byen. Det sociale hierarki har nu en anden karakter end før i tiden.

Nedgangen i de større landbrugerers lokale positioner startede imidlertid langt tidligere, men transformationsprocessen tog tid. Forandringen af det, der lokalt kaldes for "den gamle bondetype", begynte allerede med krisen i 1930'erne og intensiveredes i 1940'erne herefter, hvor man trin for trin mistede tjenestefolkene og de faste medhjælpere. Under de dårlige konjunkturer for landbruget i slutningen af 1950'erne og i 60'erne måtte gårdmanden selv udføre det meste af gårdens arbejde. Han fik stadig dårligere tid til at beskæftige sig med almene anliggender i byen, og hans opfattelse af hans egne var også langsomt blevet en anden gennem de erfaringer, han havde høstet via gårddriftens næsten totale overgang til familiebrug.

Sideløbende med denne ændringsproces var der sket en forandring blandt lønarbejderne i landsbyen. Tidligere var det som regel indflydelsesrige gårdfolk (mænd som kvinder), der gennem omdømme og gruppetilhørsforhold opnåede placeringerne i bestyrelser og udvalg i byens foreninger, men da gårdmændene måtte trække sig tilbage fra deres poster, blev pladserne som nævnt fyldt ud med bedrestillede arbejdere og mindre funktionærer. Ser vi nøjere på denne kategori i byen, er det tydeligt, at de alle tilhører en generation af lønmodtagere, som aldrig personligt har været rigtig afhængige af gårdfolkene, og som faktisk altid har haft en forholdsvis god indkomst, som i størrelse ikke har været væsentlig forskellig fra gårdenes nettoindtægter. Det er ikke i udpræget grad de urbane tilflyttere, der

har overtaget initiativerne i byen, men et helt nyt lag af lokale ikke-landbrugere, der imidlertid slet ikke kan sammenlignes med de arbejdere, som fandtes i byen for 20-30 år siden. Mange af dem er børn af forhenværende daglejere, fodermestre, småhåndværkere og landmænd, men deres profil i byen er en helt anden end deres forældres. De har specialiseret arbejde, god fast løn, et højt materielt niveau, ofte eget hus og megen fritid.

Førhen var prestige i byen i høj grad forbundet med ejendomsret til jord. Jord er stadig af en vis betydning, men man kan i dag på andre måder skaffe sig stor prestige i Toksværd, f.eks. ved gode idrætspræstationer (særlig efter at fodbolden har overtaget gymnastikkens gamle position i byen).

Det er heller ikke uvæsentligt, at også forskellene i den materielle standard, hvad angår møblering, tøj, transportmidler etc. er blevet delvis udjævnet, og at de fleste, både arbejdere og gårdejere, har fået samme (negative) forhold til kommunens hovedby. Det har gjort det nemmere at foretage rokeringen af den lokale indflydelse uden større konflikter. De ældre i Toksværd kan dog nogle gange føle, at de ikke længere "har noget at sige i byen", men i realiteten har det nye lag af lønmodtagere i Toksværd i høj grad videreført de gamle institutioner. Formen er måske ændret lidt, men på strukturplanet er der en klar kontinuitet, omend foreningerne lokalpolitisk ikke har samme indflydelse som tidligere. For mange mennesker er det nok i dag socialt mere behageligt at bo i en landsby end for blot en generation siden.

Integration i det nye kvarter

Toksværds mange aktive institutioner har været af væsentlig betydning for integrationen af tilflyttere i det nye parcelhuskvarter. Det nye kvarter blev i begyndelsen af 1960'erne anlagt for at kompensere for fraflytningen fra sognet for at få et bedre skattegrundlag og for at få tilstrækkeligt med børn til den nyligt udvidede og moderniserede skole. Det tog ca. 8 år at få solgt alle 63 grunde, hvoraf de fleste blev købt af funktionærer samt af faglærte og ufaglærte arbejdere. 46% af beboerne i dag er tilflyttet fra egentlige byområder, ca. 10% er fra andre landsogne, og godt 40% boede tidligere i kortere eller længere tidsrum andetsteds i Toksværd sogn (17,5% er født i sognet). Det nye kvarter har i sin planløsning og i arkitektonisk henseende et ret uniformt præg, og det er fysisk ikke rigtig bygget sammen med den gamle bygade. Kvarteret er et ret udpræget pend-

lerområde, og umiddelbart kan man få fornemmelsen af, at det nye kvarter og bygaden lever hver sit liv. Man kender ikke overvældende meget til hinanden - eller rettere: Man hævder ofte, at man ikke kender "de andre". Efter at have gennemanalyseret problemet må man imidlertid konkludere, at langt de fleste beboere i det nye kvarter er så velintegrerede i Toksværds liv, som man med nogen rimelighed kan forvente.

Der findes i det nye kvarter i Toksværd en stærk interaktion mellem beboerne og en stor grad af "vi"-følelse. Man interagerer i mange former for fælles samhandling i byen, og aktiviteten er ofte så markant, at man næsten kan tale om beboerne i kvarteret som et særligt aktivitetspotentiale i byen. Denne aktivitet giver klart en særlig normativ konsensus og en tendens til ageren i specielle cirkler. Disse træk registreres også af andre folk i byen, men her må man tage i betragtning, at også de andre cirkler i Toksværd har deres særegne attitude, ofte lige så præget af erhverv, alder og personlige præferencer.

Idet foreningsaktiviteten i Toksværd er et så væsentligt træk i hele byens fælles liv, har det været muligt mere måleligt at give udtryk for det nye kvarters deltagelse i aktiviteterne i byen. Det viste sig, at halvdelen af alle voksne personer i området er aktive i en eller anden form for foreningsliv, og i 66% af husstandene er mindst én voksen aktiv. Men i 83% af de husstande, som er tilflyttet området fra landsogne, er mindst en af de voksne aktive! Tager vi børnene med, er næsten alle husstande engageret i en form for lokal aktivitet.

Tilflyttere fra landsogne er noget mere aktive i det lokale liv end de fra byområderne, og er man opvokset i en af byerne i Toksværd sogn, er man lidt mere engageret i fælles aktiviteter, end hvis man ikke er det. Ligeledes er de, der p.t. har slægt i sognet, mere aktive end de, der ikke har det, og er blot en af ægtefællerne opvokset lokalt eller har slægt boende i sognet, trækker vedkommendes aktivitet også i højere grad den anden ægtefælle med i den lokale samhandling.

Baggrunden for denne ret kraftige integration af tilflytterne var:

1. at det nye kvarter (tilfældigt) blev bygget på et tidspunkt, hvor flere yngre, lokale folk stod over for at skulle etablere sig og dermed kunne flytte ud på det nye område,
2. at kvarteret blev langsomt udbygget, således at integrationen kunne ske gradvis og delvis via personlige nabokontakter samt

3. at der i byen fandtes et varierende mønster af institutioner, hvorigenennem de nye folk kunne aktiviseres i fællesanliggender, bl.a. gennem påvirkning af de nybyggere, der gennem deres opvækst allerede var aktive i foreningslivet m.v. Skolen hjalp også godt med.

At parcelhusudstykningsen i Toksværd "lykkedes" så forholdsvis godt, som den gjorde, må således tilskrives landsbyens hele karakter før etableringen af det nye kvarter. Var det blevet placeret i en af nabolandsbyerne, kunne man udmærket have oplevet, at nybyggerkvarteret var blevet et (lokalt inaktivt) sovebyområde.

På grund af den almene befolkningsudtynding i de private husstande bevirkede udbygningen af det nye kvarter ikke en væsentlig stigning i ejerlagets folketal (kun 7 (10)% i perioden 1950-78). Planlægningen var ret tilfældig, men ved et sammentræf af forskellige omstændigheder forløb udbygningen i social og kulturel henseende dog ret godt. Dermed være ikke sagt, at det eventuelt vil gå lige så glat næste gang!

Gødstrup - den lille landsby

Gødstrup er med sine 25 helårshusstande (75 indbyggere) den mindste landsby i undersøgelsen og den, som siden 1950 har haft den kraftigste befolkningstilbagegang (32%). Gødstrup er i dag betydeligt mere præget af landbrug end Toksværd, men har dog også siden midten af 1960'erne i den eksisterende bebyggelse fået flere tilflyttere fra byområder. De fleste af disse tilflyttere ville dog ikke have bosat sig et sted som i Toksværds uniforme, nye kvarter. Det er folk, som foretrak Gødstrup for idyllens og landskabets skyld.

Denne landsby blev netop udvalgt på grund af dens ringe størrelse. En by som Gødstrup har aldrig haft og vil aldrig få den service og de institutioner af formel karakter, som findes i en større landsby som Toksværd. Det ville her være relevant at prøve at undersøge, hvorledes den lokale aktivitet eventuelt var (mindre?) i forhold til f.eks. i Toksværd, og hvordan livsformen måske var anderledes.

Købmanden, som i mange år var byens eneste forretning, lukkede i 1968, og i dag findes ej heller nogen håndværkere. Byen har ikke engang en postkasse. I Gødstrup eksisterer ingen formelle foreninger, men nogle af beboerne deltager i en del af foreningerne og sammenslutningerne i Toksværd. Man kunne

forestille sig, at Gødstrup var en meget stille landsby, hvor der ikke rigtig foregik noget, og hvor man stort set passede sig selv. Men dette viste sig langt fra at være tilfældet.

Informelle institutioner

I Gødstrup har man adskillige informelle institutioner, som er i konstant aktivitet, omend de ikke aktiviserer beboerne så ofte som foreningerne i Toksværd. I Gødstrup har man bylag (fra 1953) og herunder organiserede arbejds hold, som på skift vedligeholder byens gadeplads m.v. Man har fælles høstfest, Skt. Hansfest og bestemte institutionaliserede gavebytningsregler samt pumpelag, og omkring 1971 byggede beboerne selv eget vandværk. Over 90% af byen deltager aktivt i fællesarbejdet og festlighederne i forbindelse med disse institutioner. I Gødstrup har beboerne et stort kendskab til hverandres adfærd og hele husførelse, men hvad der kaldes "den ondsindede sladder" eksisterer ikke her i samme grad som i de større landsbyer. Gødstrup er ganske enkelt så lille, at man selv hurtigt kan kontrollere, om et igangsat rygte er rigtigt eller forkert. I Gødstrup hæmmes interaktionen ikke væsentligt af forskel i social status. Tidligere (i 1950'erne) kunne man også arrangere sommerudflugter, hvor både gårdfolk, parcellister, indsiddere og arbejdsfolk sad i samme bus og festede i fællesskab. Dette ville dengang aldrig have kunnet lade sig gøre i Toksværd på grund af den stærkt fastlåste, hierarkiske struktur i den større landsby.

I Gødstrup er det tydeligt, at størrelsen af landsbyen har en betydning for, hvad der socialt set kan lade sig gøre. I små enheder findes der sandsynligvis nogle fælles forudsætninger, som giver visse betingelser for, at sociale grænser nemmere kan overskrides i samhandlingssituationer. Etableringen, vedligeholdelsen og udviklingen af helt informelle institutioner af mangesidig karakter er et karakteristisk træk ved en lille lokalitet som Gødstrup. Man har herved skabt fælles fora, hvor praktisk talt alle husstande ved fremmøde er med til at tage beslutninger af vigtighed for byen. Det gælder f.eks. beslutninger om vedligeholdelse af "gadepladsen", fældning af træer, opsætning af skilte, andragender til offentlige instanser, lokalisering af den næste høstfest o.s.v. I Gødstrup "kan man selv", og nabobyerne misunder ofte denne lille by dens specielle sociale og kulturelle organisationsform. Der kan dog udmærket opstå problemer omkring disse formelt set løst strukturerede aktiviteter, som kulturelt bærer tydeligt præg af den samhandlingsform, som hører landbosamfundet til.

Integration af tilflyttere

Problemerne består i kampen for at bevare byens reelle kvaliteter, undertiden i modsætningsforhold til den overordnede administration og fortløbende planlægning, samt i at integrere tilflyttere i en acceptabel adfærd i byens fællesskab. Den kulturelle konsensus er nok stærk i Gødstrup, men den kan ikke tåle for mange nye initiativer fra urbane tilflyttere, før samhandlingsformen begynder at antage en sådan karakter, at de gamle i byen ikke mener, at fællesskabet fungerer, som det bør gøre.

Man har dog hen ad vejen udviklet forskellige former for teknik til på et tidligt stade at få tilflytterne integreret i byens forskellige cirkler. I ingen af de andre landsbyer eksisterer der umiddelbart en sådan aktiv hjælpsomhed over for nye tilflyttere som i Gødstrup. Men denne kontaktform fra lokalbeboernes side er også senere hen med til at sætte visse grænser for den individuelle handlefrihed blandt tilflytterne. De bliver simpelt hen "opdraget", ofte uden selv at vide det. Hvis man vil være med i fællesskabet, kræver det, at man indordner sig under visse udtalte normer for adfærd. I Gødstrup værner man mere eller mindre bevidst den lokale kulturkontinuitet.

Dysted - landsby med begrænset service og mange tilflyttere

Dysted er efter Toksværd den største by i sognet. Den er den østligst beliggende landsby i Holmegaard kommune og har trafikalt en dårlig service. I Dysted kæmper man for at opretholde og forbedre busforbindelsen til Næstved. Bussen kører kun en tur 3 dage om ugen (her er dog i skrivende stund sket væsentlige forbedringer). Byen har igennem de senere år trin for trin mistet sine småhandlende og håndværkere. Befolkningstallet er siden 1950 faldet med 27%, og der er i mange år kun bygget ganske få huse. I modsætning til Gødstrup er hovedparten af de i alt 68 helårshusstande ikke koncentreret i bycentret, men er fordelt i ejerlagets landområder. I bycentrum findes 21 helårshusstande. I den ældre husrække, Hovkrogen, mod øst er der 14 husstande, og i det øvrige landområde 33 husstande, i alt beboet af 188 personer.

Dysted blev valgt til nøjere undersøgelse, fordi det havde interesse at arbejde i en landsby, som har mistet sine formelle, lokale institutioner (inkl. håndværkere), og hvor befolkningsunderlaget i lighed med andre landsbyer, hvor der ikke har fundet udbygning sted, er vigende. Det var her specielt interessant at studere, hvilke forskelle i lokal organisation, der eventuelt fandtes i en sådan by i forhold til en landsby som Toksværd med mange institutioner. Hvorledes integrerer man i givet fald til-

flyttere i en sådan landsby, som altså hverken har Toksværds veludbyggede eller formelle samhandlingsformer og heller ikke den lille Gødstrups informelle institutioner?

Dysted har i de sidste tiår mistet to smedeværksteder, tømrer, købmand, brødsalg og en nyetableret, mindre autotilbehørsfabrik. I 1962 var skolen blevet nedlagt og børnene overført til den udbyggede skole i Toksværd. Før i tiden har Dysted været lidt af et centrum for den østlige del af sognet, men i dag er der kun brugsen tilbage i byen. Brugsen har ca. 120 købende medlemmer og går bl.a. på grund af den dygtige ledelse ret tilfredsstillende. Halvdelen af beboerne i landområdet omkring Dysted køber mere end tre fjerdedele af deres dagligvarer her.

I Dysted har der indtil for et par år siden i en længere periode ikke været ret mange aktiviteter.

I byen er der i dag mange folk, som ikke kender hverandre (selv i bycentret), og der er en del spændinger i byen mellem forskellige klikker med højst varierende holdninger til, hvordan tingene skal gøres. Det har dog altid i Dysted været svært at få folk til at arbejde sammen. Tidligere havde det måske delvis med byens tætte kontakt med herregården Sparresholm at gøre, men efter at der er sket en stor udskiftning i byens husstande, er problemerne ikke blevet mindre. Mange tilflyttere føler, at "de gamle" prøver at styre det hele, og omvendt mener "de gamle", at tilflytterne ofte i deres krav og forslag er urealistiske, og at de vil ødelægge det lidt, som er tilbage af kvaliteter i byen. I Dysted er der langt større forskelle på de forskellige gruppers holdninger, end i de andre byer, der er undersøgt.

Udskiftning af befolkningen

En del af disse forskelle kan forklares ved, at Dysted er den landsby, der har haft den største udskiftning af beboerne i den eksisterende boligmasse, og som også har haft det største indslag af tilflyttende københavnere familier. Dette beror delvis på et naturligt, men ret pludseligt generationsskifte i byen, og delvis på at Dysted er den landsby, som først og kraftigst blev involveret i 1960'ernes og 70'ernes nye flyttemønster fra by til land.

Ved en nøjere analyse har det vist sig, at i Dysted bycentrum er 38% af familierne tilflyttet fra egentlige urbane områder, i Hovkrogsområdet 43% og i landområdet 36%. Dette er betydeligt højere tal, end i noget område i Gødstrup eller Toksværd

(dog med undtagelse af de nybyggede parcelhuskvarterer, hvor 46% af beboerne kom fra egentlige byer).

I bycentret i Dysted er tilmed over halvdelen af beboerne tilflyttet inden for de sidste 5 år (i Toksværd bycentrum skal man f.eks. 15-20 år tilbage, for at der boede andre mennesker i halvdelen af husene). I Hovkrogen skal man ca. 7 år tilbage, hvorimod det i landområdet dog er over 15 år siden, at halvdelen af husene var beboet af andre familier end de nuværende.

For ejerlaget som helhed betyder det, at halvdelen af familierne er tilflyttet i løbet af de sidste 10 år, og af disse kommer de fleste fra byområder (over en tredjedel fra hovedstadsområdet og næsten en fjerdedel fra provinsbyer). Skønt tilflytning fra et urbant område ikke nødvendigvis er ensbetydende med, at de tilflyttede er bymennesker - lige så vel som der kan være københavnere blandt de fra landområder tilflyttede - giver disse tal alligevel en god tilnærmelse til tilflyttermassens sammensætning.

Ingen af de gamle områder i Toksværd og Gødstrup har haft så hurtig en udskiftning af beboerne som bycentret og Hovkrogen i Dysted, og ingen har modtaget en så stor andel af tilflyttere fra byområder, specielt fra Københavnsområdet. Dysted har her haft langt sværere ved at optage tilflytterne i et fælles liv, både fordi udskiftningen (hvilket også vil sige fraflytningen af lokale folk) er sket meget hurtigt, og fordi Dysted samtidig har mistet sine (fåtalige) institutioner, som undersøgelsen viser, er af stor værdi, for at en integration kan finde sted. De mange forskellige holdninger har ikke haft muligheder for hen ad vejen at blive bøjet sammen i en vis konsensus.

I de allerseneste år har der dog i byen vist sig initiativer, som man ikke tidligere har kendt til. Nogle beboere har selv lavet forslag til en lokalplan med lidt "huludfyldning" i bygaden, således at brugsen får et bedre kundeunderlag. Andre arbejder på at få et hus, hvor man kan samles, eller hvor børn om vinteren kan være i fritiden, og der er i de sidste par år blevet arrangeret fælles høstfest, gadefest og brugsudflugt. Der er i de forskellige klikker højest varierende meninger om disse initiativer, men trods spredt modstand finder disse aktiviteter alligevel sted. Mange deltager, og en del blander sig kraftigt i den lokale debat. Byen befinder sig i en situation, hvor alle ud fra forskellige

synspunkter ser ud til at være klar over, at hvis der ikke gøres noget, bliver byen dårligere at leve i.

Sammenlignende oversigt over de tre landsbyer

I dette resumé over de tre landsbyer er der særlig fokuseret på de problemer, som normalt ikke kommer op til overfladen i den almene debat. I rapporten har mange andre aspekter været berørt, og adskillige lokale hændelsesforløb og problemer i landsbyerne er blevet nøjere beskrevet.

De mest interessante resultater af undersøgelserne i de tre landsbyer i Toksværd sogn er imidlertid indkredsningen af visse væsentlige aspekter omkring, hvad vi har kaldt den lokale, kulturelle konsensus og omkring den seneste tilflytning af nye familier i parcelhuskvarterer eller i den gamle boligmasse. Disse to aspekter hænger nøje sammen. Det væsentlige i integrationsprocessen har netop vist sig at være det kulturelle element.

Kulturel konsensus

Sammenligner man forholdene i f.eks. Toksværd og Gødstrup, viser det sig, at hvor betydningsfuld skole, kirke eller forsamlingshus end måtte være, er det ikke i sig selv disse størrelser, som er det væsentlige for, at lokaliteten bevarer sine landsbyprægede livsformer eller fungerer på tilfredsstillende vis. Skole, kirke og forsamlingshus kan være af betydning som ydre rammer for aktiviteter, men om disse aktiviteter overhovedet finder sted, har at gøre med, om der lokalt findes en så høj grad af kulturel overensstemmelse, at samhandling er mulig. Det ser også ud til at være af overordentlig stor betydning for denne fælles aktivitet, at der i byen er en vis grad af kontinuitet tilstedede i denne form for fælles liv. Det er ikke noget væsentligt problem at forandre formerne for samhandlingen, men er de sociale institutioner først forsvundet, kan det være endog meget vanskeligt at skabe eller genskabe et aktivitetsgrundlag.

Om institutionerne er af mere formel karakter som foreningerne i Toksværd, eller er mere informelle som i Gødstrup, er ikke det afgørende. I begge byer fandtes en udpræget form for konsensus, som netop blev vedligeholdt gennem institutionerne i byerne, og som var baggrunden for en bred form for samhandling. Fremtrædelsesformen i dette fællesliv var højest varieret i de to byer, men baggrunden for det havde tydelige, strukturelle ligheder, omend det var organiseret forskelligt. Via selve interaktionen vedligeholdtes og udbygges fælles erfaringer og vurderinger.

I Gødstrup så man, hvorledes størrelsen af landsbyen kunne have betydning for samhandling på tværs af lokale forskelle, men både her og i Tok sværd fandtes der barrierer, som det var nødvendigt at overskride, for at et lokalt liv kunne udfolde sig. I den lille landsby viste det sig at være nemmest at overkomme dette problem.

Når man taler om en lokal konsensus, er det imidlertid vigtigt ikke at forveksle dette forhold med en egalitet i landsbyen. Vi finder hverken en social lighed i Gødstrup eller i sognebyen, og går vi f.eks. en generation tilbage, var en større landsby som Toksværd endog meget stærkt stratificeret. Man må være opmærksom på, at en lokalitet kan fungere udmærket på trods af visse interne konflikter. Konflikter kan endda gennem styrkelse af gruppesammenholdet og intergruppekontakter være med til at fremme aktiviteter i byen. Det, som er af betydning, er eksistensen af så megen konsensus, at samhandling trods alt kan finde sted. I Toksværd og Gødstrup har det været muligt at etablere en så stor kontinuitet i dette "fællesgods", at samhandlingen - omend i andre skikkelser end førhen - har kunnet fortsætte og fornyes, men i Dysted har det - i hvert fald i en periode - ikke kunnet lykkes. Og her eksisterer svære problemer i forsøget på at genskabe en nødvendig fælles platform. Det må tilføjes, at når der her tales om, at der i en lokalitet eksisterer en såkaldt lokal konsensus, er det i overvejende grad en overensstemmelse på de lokale præmisser. Det er hovedsagelig tilflytterne, der mere eller mindre har tilpasset sig de lokale normer.

Nye kvarter

Der ser på denne baggrund ud til at være en nær sammenhæng mellem den kulturelle konsensus og hastigheden og arten af den lokale befolkningsudskiftning. En lokal konsensus kræver en vis lokal kontinuitet i befolkningsunderlaget. Det er ret naturligt de enkelte mennesker, der er bærere af den kulturelle kode. For at landsbyens liv skal fungere på en tilfredsstillende måde, er det derfor nødvendigt, at der findes en vis demografisk stabilitet. Hvor stor denne stabilitet behøver at være, afhænger af den aktuelle situation i den eksisterende, lokale organisation, men de tre her beskrevne landsbyer giver i hvert fald et fingerpeg i retning af, hvor det nogenlunde er lykkedes, og hvor det ikke er det. Her behøver der ikke at eksistere nogen væsensforskel på, om tilflytningen sker i form af nye familier i helt nybyggede parcelhuskvarterer eller i kraft af udskiftning af befolkningen i den eksisterende bebyggelse. Nyt byggeri er ikke

automatisk lig med problemer (men kan naturligvis være det). En for hurtig udskiftning af beboerne i de ældre huse og et for stort indslag af urbane familier ser ud til at være lige så problematisk som udbygningen af et nyt kvarter, hvor udviklingen og tilflytningen ikke bevidst styres i den ønskede retning. Toksværd og Dysted er udmærkede eksempler på disse to forhold.

Det store parcelhusområde i Toksværd hører til de nye kvarterer, som blev udstykket og planlagt uden ret mange overvejelser om, hvorvidt byen nu også kunne tåle en sådan udbygning, og om det nye område også fysisk kom til at høre med til den gamle landsby.

At udbygningen gik forholdsvis godt i Toksværd, skyldes som før nævnt et samspil af heldige omstændigheder: Da grundene skulle sælges, viste det sig, at flere yngre folk i den gamle landsby faktisk stod i den situation, at de skulle sætte bo, og det blev som omtalt et held for de senere, udefra kommende tilflyttere, at der allerede fandtes yngre folk i kvarteret, som var integreret i Toksværds gamle institutioner. Dernæst var forholdet af en sådan karakter, at det på nuværende tidspunkt var vanskeligt at få grundene solgt hurtigt. D.v.s. at det nye kvarter blev udbygget forholdsvis langsomt (gennemsnitlig 7-8 huse pr. år), og det viste sig at være en stor fordel, fordi de nye beboere ikke, som det kunne risikeres, blev en enklave for sig selv, men hen ad vejen kom med i byens liv. Det er dog oplagt, at de tidlige tilflyttere, som købte grund, da det gik langsomt med at afhænde parcellerne, blev hurtigere integreret end de mange familier, der byggede hus i de senere år, hvor en stor del af kvarteret blev udbygget i et betydeligt hurtigere tempo. Endelig fandtes der i Toksværd et meget udbygget foreningsliv, som i høj grad var med til at aktivere de nye tilflyttere i byens fælles liv.

Inddrager vi erfaringerne fra Dysted, har det givetvis også været af betydning, at kun en lille del af tilflytterne i det nye kvarter kom fra Københavns-området, og at ret mange stammede fra landet. Folk fra byområder - og særlig fra hovedstaden - ser i det store og hele ud til at være sværest at integrere i en landsbys specielle form for lokal konsensus. Bymæssige og landlige livsformer og handlingsmønstre ligger ofte ret langt fra hinanden, og selv om mange yngre mennesker i landsbyerne i dag ikke er beskæftiget ved agrare erhverv, har en stor del af dem alligevel en landlig baggrund.

Det er imidlertid ikke en bestemt, gammel kulturtradition, som absolut behøver at føres videre i uforandret tilstand. I både Toksværd og Gødstrup kan man se, hvordan de lokale institutioner har undergået forandringer, og hvordan også de unge og de nye tilflyttere er aktive i langsomt at omdefinere gamle handlingsmønstre. Men derved er de netop også med til at skabe kontinuitet i disse samhandlingsinstitutioner, og det er det, som ser ud til at være af afgørende betydning for landsbyerne. De steder, hvor dette er lykkedes, har der nok været interne konflikter - hvad der også var før i tiden - hvor der er blevet sat spørgsmålstejn ved indholdet af institutionerne, men selve samhandlingsformen drages sjældent i tvivl.

Hvis først landsbyen har mistet sine institutioner og dermed kontinuiteten i den offentlige samværsform, ser det ud til at være meget svært at genskabe fælles fora for samhandling. Her kan f.eks. tilstedeværelse af en lokal skole være af stor betydning, idet denne ved sin blotte eksistens garanterer en kontinuitet af én bestemt fællesfunktion, omend den er af en noget snæver karakter. Det viser sig imidlertid, at hvis skolen eksisterer, kan der forholdsvis nemt skabes andre aktiviteter i tilknytning til den. Ofte ser man for øvrigt, at de funktioner, som forsamlingshuset tidligere varetog, langsomt er blevet overført til skolen, og dermed har forsamlingshuset fået en mere marginal position. Dette er igen ikke af væsentlig betydning, idet det vigtige er, at aktiviteterne stadig eksisterer og ikke præcis, hvor de foregår. De allerfleste fælles former for aktiviteter - det være sig i eller uden for de formelle institutioner - er med til at holde landsbyen vedlige og er i den sidste ende med til at værne landsbyen mod de "sociale problemer", som i dag særligt ses i større og hurtigt opførte beboelsesområder.

Det er oplagt, at der i mange landsbyer i dag findes store lokale problemer - det være sig problemer omkring kollektiv transport, dagligvareforsyning, trafiksikkerhed, fritidsfaciliteter, lokale arbejdspladser, mangel på boliger til unge og ældre og et faldende indbyggerantal på grund af stagnationen i boligmassen samt udtyndingen i de eksisterende husstande. Mange landsbyer besidder imidlertid en kolossal indre dynamik og er på flere områder i stand til at modificere et vist ydre tryk. Hvor landsbyen ses nærmest at "gå i opløsning", viser det sig ofte at være, fordi den ikke længere er i stand til at opretholde sine institutioner. Det er i større grad den kulturelle konsensus, end det er økonomi, som holder landsbyen oven vande, og danner bag-

grunden for et positivt menneskeligt miljø. Mindre investeringer og en vis styring af befolkningsunderlaget og sammensætningen kan imidlertid give visse ydre rammer for en fortsat eksistens af den særegne samhandlingsform, som netop er udtryk for landsbyens kulturelle egenart.

Bedsted i Sønderjylland

Landsbyen Bedsted er med sine 201 husstande og 622 indbyggere i ejerlaget og 165 husstande og 487 indbyggere i bycentrum en forholdsvis stor landsby. Her findes sognekirke, en 7-klaset centralskole og et stort privatejet plejehjem. Byen har to købmænd, slagter, bager- og håndkøbsudsalg samt en elforretning. Dertil kommer flere mindre håndværks- og fremstillingsvirksomheder, hvoraf "Møllen", smeden, automobilværkstedet og plasticfabrikken, hver beskæftiger mellem 8 og 15 ansatte. Midt i selve Bedsted by ligger missionshuset, mens sognets forsamlingshus er placeret mellem Bedsted og nabobyen Øster Terp.

Da Bedsted indtil 1936 har haft status som stationsby, afviger bebyggelsesmønsteret ret meget fra det, vi kender fra "typiske" danske landsbyer. Gårdene og de mindre landbrugsejendomme ligger samlet i små bebyggelsemæssige enheder i landområdet omkring bykernen, mens gamle og nye enfamiliehuse dominerer bybilledet i den oprindelige bykerne. Siden slutningen af 60'erne har byen endvidere haft et lille parcelhuskvarter, hvor der hvert år er blevet bygget 4-5 huse.

11930'erne bestod størstedelen af byens befolkning af småhåndværkere, der drev lidt landbrug ved siden af deres profession, mindre landbrugere og forskellige kategorier af handlende og arbejdere, især landarbejdere, og omkring halvdelen af byens befolkning regnedes til den kategori, man betegnede som "små-kårsfolk".

Mens gårdmændene har udgjort en forholdsvis konstant andel af byens befolkning, er andelen af mindre landbrugere faldet stærkt siden 1960 til i dag. I den periode er mange små husmænd i Danmark søgt over til andre erhverv, eller de driver fortsat det lille landbrug ved siden af, at de har andet arbejde. De fleste af husmandsbrugene i Bedsted er udstykket i slutningen af 1930'erne. De unge eller yngre husmænd, som overtog disse brug, og deres eventuelle efterfølgere nåede i løbet af 1960'erne pensionsalderen. Mange valgte da at sælge jorden fra eller forpagte den ud og blive boende på ejendommen. Enkelte

brug, hvor jorden er solgt fra, beboes i dag af yngre, tilflyttede familier, som ikke har nogen tilknytning til landbrugserhvervet, og kun to af de mindre brug drives nu af unge landmænd som stærkt specialiseret landbrug.

Inden for samme periode er andelen af arbejdere - og det gælder såvel faglærte som ufaglærte - steget betydeligt, nemlig til godt en tredjedel af byens befolkning mod en femtedel i 1930'erne. Andelen af håndværkere og handlende har derimod vist en dalende tendens. Blandt de handlende er den ene korn- og foderstofforretning, høkerbutikken, tatoludsalget, en lille trikotagebutik samt manufakturhandelen blevet lukket efter 1960, og den gamle slagterbutik og bagerforretningen er nu omdannet til henholdsvis slagter- og bagerudsalg. Ligeledes har cykelsmeden, sadelmageren og to snedkere indstillet deres virksomhed. I flere af disse foretagender er virksomheden blevet indskrænket i takt med ejerens alder, og når vedkommende gik på pension eller døde, lukkede foretagendet helt. Antallet af pensionister i byen var størst i 1960'erne og årene omkring 1970. På trods af at plejehjemmet er udvidet betydeligt, udgør pensionisterne i dag kun en femtedel af byens befolkning.

Bedsted er beliggende i den sydvestlige del af Sønderjylland, en egn, der har status som egnsudviklingsområde. Mangelen på større virksomheder medfører et lille udbud af arbejdspladser, og derved sker der ofte befolkningsafvandring til egne, hvor den økonomiske og erhvervsmæssige vækst er mere gunstig. I mange af landsbyerne i det midterste og vestlige Sønderjylland har befolkningstallet da også siden ca. 1960 været i tilbagegang. I Bedsted, der ligger langt fra større bycentre, har man derimod ikke oplevet et sådant befolkningsfald. Folketallet steg forholdsvis stærkt mellem 1960 og 1965, og siden har det været i jævn stigning. Mens 23% af sognets befolkning i 1921 var bosat i Bedsted by, var byens andel i sognets befolkning steget til 44% i 1970. Der er altså sket en affolkning af landdistrikterne omkring byen.

Der er ikke givet egnsudviklingsstøtte til etablering af nogen større virksomheder i Bedsted i denne periode, og de eksisterende virksomheder har heller ikke udvidet antallet af arbejdspladser så meget, at det kan forklare befolkningstilvæksten. Kun de funktionærfamilier, som fik ansættelse på plejehjemmet efter dets start i 1960 og efter udvidelserne i 1963 og 1970, samt nogle af de lærere, der fik ansættelse ved centralskolen, er flyt-

tet til byen på grund af muligheden for at få arbejde der. De øvrige tilflyttere er enten pensionerede gårdmænd, der er flyttet ind til det lille bysamfund i stedet for at blive boende nær deres gamle gård, eller unge eller yngre arbejderfamilier, der bor i byen, men som gerne arbejder andetsteds. Her har de kunne få et billigt hus eller byggegrund. Endelig bliver også en stadig større del af de unge, som er opvokset i Bedsted, boende i byen. Det gælder især dem, der tilknyttet Indre Mission. Endvidere har mange såvel unge som ældre familier valgt at flytte til Bedsted alene for at kunne være med i de aktiviteter, som udfolder sig inden for Indre Missions Samfund.

Helt siden 1930'erne og til i dag er hovedparten af de familier eller personer, der er flyttet til Bedsted, flyttet hertil fra andre landsogne i Sønderjylland, og kun en meget lille del af byens befolkning er opvokset i større bysamfund. Bedsted fungerer altså ikke som udflytnings- eller boligområde for nogen af de sønderjyske købstæder.

Antallet af tilflyttere er størst i det nye parcelhuskvarter. Halvdelen af de folk, som bor her, er flyttet til Bedsted efter 1969. Bortset fra den gamle bygade er der også i den øvrige del af byen sket en vis befolkningsudskiftning. Ved fraflytning og dødsfald er nye tilflyttede familier siden 1960 rykket ind i halvdelen af de gamle huse.

Beskæftigelsen

Bedsted blev udvalgt til denne undersøgelse af fire landsbyer på grund af sin lille plasticfabrik. Man ønskede at studere, hvad der sker i et landsbysamfund, når der etableres industri. Hvorfra rekrutterer virksomheden sine arbejdere? Sker der forandringer i det lokale beskæftigelsesmønster? Flytter nye arbejdere til byen, eller bibeholder de deres hidtidige bosted og pendler ind til virksomheden? Hvorledes påvirker industrien og eventuelle forandringer i forbindelse hermed det sociale liv i landsbysamfundet?

Det blev imidlertid ret hurtigt klart, at plasticfabrikken ikke kan siges at have medført nogen væsentlige forandringer i byens daglige liv. Virksomheden er ganske enkelt for lille. De forandringer, der er sket, hænger snarere sammen med generelle forandringer i de enkelte beboeres livsform. Fabrikken, hvor man fremstiller bordplader af rå spånplader, der indstøbes i en polyestermasse, startede i det nedlagte mejeri i Bedsted i 1971

og beskæftiger kun ufaglært arbejdskraft. I begyndelsen af 1970'erne var der 12 heltidsansatte mænd plus nogle kvinder, der arbejdede på deltid. En enkelt husmand og nogle af de ældre arbejdere i byen søgte også arbejde på virksomheden. Man kørte med skiftehold, og produktionen gik godt de første år. Fra midten af 1970'erne stagnerede efterspørgslen, og også indre ledelsesproblemer vanskeliggjorde driften. Virksomheden er aldrig kommet op på sit tidligere produktionsniveau, og i dag arbejder kun 7 mand på fuld tid og 4 kvinder på deltid på den lille fabrik. Direktøren og den ene af de mandlige arbejdere bor i selve Bedsted by, mens de øvrige mandlige arbejdere rekrutteres fra andre nærliggende landsbyer omkring Bedsted. Alle de fire ansatte kvinder bor dog også i Bedsted, og de har alle opgivet jobs i andre byer, bl.a. Løgumkloster for at opnå ansættelse på fabrikken. De var nødsaget til at bruge offentlige transportmidler til og fra arbejde og da busforbindelserne fra Bedsted ikke passede med deres arbejdstider, valgte de at søge arbejde lokalt.

For det overskud af kvindelig, ufaglært arbejdskraft, som findes i Bedsted, har plejehjemmet haft overordentlig stor betydning. En meget stor del af de hjemmegående husmødre i Bedsted er søgt ud på arbejdsmarkedet, da det blev muligt for dem at få arbejde på plejehjemmet. Samtidig har de i vid udstrækning kunnet få deltidsarbejde på plejehjemmet, således at de på gunstig vis kan forene udearbejdet med arbejde i hjemmet og børnenes skoletider. Kun i otte ud af byens 201 husstande arbejder både mand og kone uden for Bedsted.

Plejehjemmet er med sine 39 ansatte den største arbejdsplads i Bedsted. Derudover er der i alt 54 lokale arbejdspladser fordelt på 13 selvstændige foretagender, og blandt disse hører plasticfabrikken til de mindre. Smedeværkstedet beskæftiger 14 ansatte, automobilhandelen 8-10, korn- og foderstofhandelen 10 samt vognmanden 6 mand. Dertil kommer de tre murermestre, der hver har et par ansatte. Alle disse foretagender er ekspanderet siden 1970, hvorved det samlede udbud af arbejdspladser er øget. Grundlaget for ekspansionen hænger for smedens og murerens vedkommende sammen med udviklingen i landbruget. Vognmanden udvidede sin virksomhed, da han gik fra lokale til interregionale, transporter, og automobilhandelens ekspansion skyldes handel med et nyt bilmærke i Danmark, salg af brugte biler og en god kundeservice.

En del af de arbejdere og håndværkere, som bor i Bedsted, er beskæftiget på de nævnte arbejdspladser i byen, men fra de omliggende landsbyer sker der også indpendling til de pågældende arbejdspladser. I alt pendler 44 personer ind til Bedsted, mens 62 personer pendler fra Bedsted til arbejdspladser uden for byen. Heraf har 26 personer arbejde i de større, sønderjyske byer som Tønder, Åbenrå, Vojens, Haderslev og Padborg, mens 36 personer arbejder i andre landsbyer i egnen omkring Bedsted. De faglærte arbejdere og de få funktionærer, som bor i Bedsted, arbejder i større byer, mens ufaglærte arbejdere i lige så høj grad søger arbejde i landdistrikterne, hvor de primært er beskæftigede som chauffører (bl.a. ved mælkebiltankkørsel), ved vej- og anlægsarbejder, i grusgrave og som murerarbejdsmænd.

Det karakteristiske træk ved beskæftigelsesmønstret er altså, at kvinderne hovedsagelig søger arbejde i selve Bedsted. En lille del af byens faglærte og ufaglærte arbejdere søger arbejde i større byer, mens en større del af de faglærte arbejdere er beskæftiget lokalt, dog uden for Bedsted by. Idet kvinderne ikke i samme grad kan udnytte disse lokale arbejdsmuligheder med fysisk krævende arbejdsopgaver, er de henvist til at arbejde i Bedsted by. Den sidste mulighed udnyttes kun af få kvinder, da transporten mellem bolig og arbejdssted er besværlig og tidskrævende.

Ingen af de mandlige arbejdere, som er beskæftiget på plasticfabrikken, har planer om at flytte til Bedsted. Da de bor i nærliggende byer, er afstanden mellem bolig og arbejdsplads kort. Desuden lyder det: "Hvorfor skulle jeg flytte? Jeg er jo med i dilettant og andre ting, der foregår i vort eget forsamlingshus". Det sted man bor, og hvor man føler sig integreret socialt, er åbenbart vigtigere end spørgsmålet om, hvor man arbejder. Det samme forhold gør sig gældende for dem, der pendler fra Bedsted til andre byer. Mange af disse pendlere ser ikke meget til deres arbejdskolleger efter arbejdstid. De bruger deres fritid til lokale aktiviteter sammen med andre beboere i Bedsted, enten det så foregår i forsamlingshuset, missionshuset, i brandværnet eller sammen med naboerne. Hovedparten af indbyggerne i Bedsted er altså fast forankret i det miljø, hvor de bor. Enkelte har endog ytret, at kunne de få arbejde i Bedsted, ville de ikke betænke sig på at skifte arbejdsplads. Kun få familier er derimod flyttet fra byen, fordi de har fået arbejde andetsteds.

Den opdeltelandsby

Bedsted er en stor landsby, hvis økonomiske struktur har været og er anderledes end den, som er beskrevet i undersøgelsen af

de tre sydsjællandske landsbyer. Også livsformen i denne landsby fremviser et andet mønster. Omend livsformen generelt - og livsformerne for de enkelte familier, som er bosat i byen - har ændret sig i tidens løb, er det endnu tydeligt, at specielle, historiske forudsætninger har været medvirkende til at forme denne særlige, lokale livsform. Bedsted er karakteriseret som "den opdelt landsby". Hermed menes, at byens befolkning er opdelt i flere kategorier eller grupper af folk. Hver gruppe har ud fra sine forudsætninger, erfaringer og vurderinger særlige livsformer. Omkring de lokale mødehuse, som eksisterede eller eksisterer endnu i sognet, forenedes medlemmerne af disse grupper om en række fælles aktiviteter.

Mødehusene var og er de fysiske rammer for udfoldelsen af disse aktiviteter. Hver kreds søger til sit hus. Således kunne man i Bedsted sige, at én gruppe kom i forsamlingshuset eller på sportspladsen, og så var man dansk, en gruppe kom i missionshuset, og en anden gruppe i de tyske foreninger.

Siden slutningen af 1800-tallet har der i Bedsted eksisteret en kreds af missionsfolk. I 1913 fik sognet en privat tysk skole, der blev centrum for det tyske foreningsliv, og i 1930'erne, hvor de nationalpolitiske modsætninger var store, byggedes i sognet et forsamlingshus, der blev rammen om et alsidigt dansk foreningsliv. Ingen af de, der tilhørte de forskellige kredse, deltog i noget, der foregik omkring de andre mødehuse.

I dag er de nationalpolitiske skel uden større betydning. Den tyske skole blev nedlagt i 1971, og siden er yngre, tysksindede personer begyndt at deltage i andre lokale foreningsaktiviteter. Omend man ikke kan sige, at stedet i sig selv i dette eller lignende tilfælde er af afgørende betydning for, hvorvidt et fælles aktivitetsmønster kan opretholdes, ser man, at det kan være medvirkende til en opløsning heraf. Man ser også, at da de lokale sogneforeninger i Bedsted som f.eks. husmandsforeningen og ringriderforeningen blev lagt sammen med lignende foreninger i Løgumkloster, ophørte folk fra Bedsted med at deltage i de fælles sammenkomster, som de nye foreninger arrangerede. Nu kendte man ikke længere alle dem, der var med, og man valgte at blive hjemme.

Endnu samledes en kreds af landsbyens beboere omkring forsamlingshuset og en anden omkring missionshuset. Da den nye centralskole blev bygget i Bedsted i 1963, flyttedes mange af de

aktiviteter, som tidligere foregik i forsamlingshuset, ned til skolen. Det gjaldt gymnastikken samt fodbold og håndbold, kursusvirksomhed, demonstrationer i husholdningsforeningen o.lign. Forsamlingshuset fungerer nu kun som rammen om de lokale foreningsfester, generalforsamlinger og større møder. Størstedelen af Ungdoms- og idrætsforeningens aktiviteter foregår dog stadigvæk i lige så stort omfang som tidligere, men nu blot et andet sted i byen, nemlig på skolen.

Aktivitetsniveauet omkring forsamlingshuset var meget lavt i slutningen af 1960'erne og årene omkring 1970, men nu er der atter et stigende antal arrangementer samt flittigere deltagelse i fester og foredrag. Huset er blevet moderniseret ved en betydelig frivillig arbejdsindsats og økonomisk støtte, og befolknings-sammensætningen i byen har samtidig ændret sig, så der nu igen er et større antal unge og yngre mennesker i byen.

Omkring missionshuset er aktiviteterne siden 1970 blevet intensiveret meget kraftigt. Aldrig nogensinde er missionshuset blevet brugt så flittigt, og inden for de organisationer og kredse, der er tilsluttet Indre Mission i Bedsted, foregår der et eller andet sted gennem hele vinterhalvåret så godt som hver aften fælles aktiviteter. Børn af dem, som tidligere samledes i missionshuset, er blevet boende i Bedsted og har gjort en stor indsats for at styrke fællesskabet og for at inddrage nye ideer og samværsformer i det hidtidige mønster.

Bedsted er i Sønderjylland kendt for at være en by, der er stærkt præget af Indre Mission. De ideologiske grundholdninger i kredsen af missionsfolk har ikke ændret sig trods nye aktiviteter. Snarere bekræfter man netop gennem det hyppige samvær hinandens holdninger og den fælles ideologiske basis. Man har endog i de senere år etableret organisationer, der varetager børnenes socialisering ind i dette religiøse miljø. For kredsen af missionsfolk er det en vigtig sag at påvirke livsformen i hele landsbyen i den retning, man finder rigtig. Man fastholder sine krav i lokale forhandlingssituationer, og man udøver inddirekte en vis form for socialkontrol. I Bedsted er der således flere ikke-missionsfolk, som ikke udfører større arbejder på helligdage, og der danses f.eks. ikke til skolefester. Udadtil er det således kredsen af missionsfolk, der i flere henseender tegner landsbyens kulturelle profil.

Opdelingen af dansksindede versus tysksindede og missionsfolk versus ikke-missionsfolk har altså præget og præger endnu det

sociale liv i Bedsted. Ved siden af denne opdeling i grupper findes der imidlertid en anden opdeling i byen, der følger helt andre kriterier, nemlig bosted. Bedsted er opdelt i flere territoriale enheder, og for de gruppedannelser, som finder sted heromkring, er de ideologiske skel uden betydning. I den lille sjællandske landsby Gødstrup er det blevet beskrevet, hvorledes beboerne kan forenes om mange fælles arrangementer, der ikke organiseres i noget foreningsregie. Bedsted er en stor landsby, men herindenfor findes, hvad man kan kalde en række forskellige "små landsbyer". Det er konstateret, hvorledes de folk, som bor inden for mindre, geografisk afgrænsede områder i byen, nabolagene, samles om en række forskellige fællesarrangementer, der strækker sig fra avisbytte, gensidig udveksling af tjenester, aftenkaffesammenkomster til deltagelse i hinandens store famliefester og den fælles "nabokrans" ved begravelser. Endog større dele af byen eller hele byen samles for at markere særlige lokale begivenheder. Ved rejsegilder møder mange af byens beboere op med en vimpel til det nye hus, og ved guldbryllupper tænder alle husstande stearinlys i vinduerne og arrangerer et fælles fakkeloptog til ære for guldbrudeparret.

Missionssamfundet, forsamlingshuset samt Ungdoms- og Idrætsforeningen rekrutterer og integrerer kun visse dele af byens befolkning til fælles aktiviteter. Nabolagsinstitutionen går på tværs af disse kredse, men man ser i dag, at i de områder af byen, hvor befolkningsudskiftningen er foregået, eller hvor der ikke er en naturlig afgrænsning for nabolagene, er institutionen ved at gå i opløsning. Hvor nabolagsinstitutionen fungerer godt, eller hvor mange naboer er integreret heri, glider tilflyttere let ind i det etablerede aktivitetsmønster. Men hvor mange ny naboer bor side om side, er den gamle institution forsvundet. Mange af de nye, tilflyttede familier er samtidig unge eller yngre familier, hvor den ene eller begge ægtefæller har udearbejde. De har en anden livsform end de ældre familier eller gårdmandsfamilierne. Der er ikke længere tid til at yde hinanden tjenester eller deltage i sammenkomster i samme grad som tidligere. Gode naborelationer kan således ikke længere vedligeholdes med institutionaliserede adfærdsformer.

De familier, der er tilsluttet Indre Mission, og som er flyttet til Bedsted i de seneste år, er meget hurtigt blevet integreret i denne kreds. Det samme gør sig ikke gældende for kredsen omkring forsamlingshuset. En ret stor del af de tilflyttede familier,

som ikke er med i Indre Mission, er heller ikke aktive i kredsen omkring forsamlingshuset.

I 1978 afviklede man for første gang en byfest i Bedsted. Sognets foreninger gik sammen om at afholde en lang række arrangementer, der alle skulle foregå inden for en uge. Der var fælles håndbold- og fodboldturneringer, hvor alle byens gader stillede hold, fester, møder, underholdning o.s.v. Heri deltog også de beboere og tilflyttere, som ellers ikke er foreningsaktive eller integreret i nabolag. Forudsætningen for byfestens afholdelse var det eksisterende, lokale foreningsliv, men ved at forene traditionelle aktiviteter med nye ideer og aktiviteter lykkedes det at etablere en ny samværsform, hvor en meget stor del af lands byens og sognets beboere kunne samles i fællesskab, hvilket netop var hensigten med det store arrangement.

I modsætning til de aktivitetsmønstre, der er beskrevet fra undersøgelser i moderne storbymiljøer, hvor kernefamilien interagerer inden for en relativt snæver slægts-, omgangs- og vennekreds, der er fordelt på et stort geografisk felt, eksisterer der altså inden for det lille geografiske felt, som landsbyen Bedsted er et eksempel på, en livsform, der er væsentlig anderledes. Forudsætningen for opretholdelsen af denne livsform er imidlertid, at der findes lokale institutioner, hvor beboerne har mulighed for at mødes i fælles interaktion.

Udformningen af aktivitetsmønstrene kan som vist ændre sig over tid. Mens visse former for samvær er forsvundet eller er ved at forsvinde i Bedsted, er nye samværsformer gennem nye initiativer, ideer og omformningsprocesser kommet **til**.

En arbejdsmodel

Hvorledes kan de erfaringer og resultater, som er indvundet gennem undersøgelsen af de fire landsbyer, anvendes i det praktiske planlægningsarbejde?

Det søger Palle Christiansen at vise i et afsluttende afsnit, hvori han opstiller en "praksisorienteret" model, der sammenfatter de faktorer, som er væsentlige for at forstå en given landsbys aktuelle situation.

I modellen indgår - kort resumeret - følgende hovedelementer:

1) Landsbyens ressourcer og relation til egnen/regionen, d.v.s. lokale ressourcer, arbejdsmuligheder lokalt såvel som regionalt, transport og vareforsyning inkl. lokal service, som ikke *behøver* at være lokaliseret i samme landsby.

2) Den befolkningsmæssige profil, d.v.s. erhverv, køn- og aldersfordeling, familiernes udviklingscyklus, husstandsstruktur, fraflytterlokalitet, tilflytnings tidspunkt m.v.

3) Kulturel konsensus, d.v.s. graden af overensstemmelse i kulturel henseende, fælles koder og erfaringer, initiativmæssig praksis, mængden og karakteren af formelle institutioner, kontinuitet i samhandlingsformer.

For at vise modellens brugbarhed tager Palle Christiansen sit udgangspunkt i et tænkt - men ofte frekommende - eksempel: Problemet om hvor en given kommune skal placere en påtænkt udbygning.

Forinden beslutning herom tages må modellens tre "kasser" fyldes med eksakt viden om de landsbyer, der kan komme på tale:

Man undersøger deres ressourcegrundlag, erhverv, transportforhold og vareforsyning m.v. Hvor landbrugspræget er byerne, hvordan er boniteten, hvor arbejder folk, hvordan er den fysiske struktur, hvor køber man ind etc.

Man må lave en nøjagtig opgørelse af hver bys befolkningsmæssige situation, som særlig tager sigte på den aktuelle aldersfordeling, på udskiftningen af familier i byerne og på tilflytternes fraflytningssted samt tidspunktet for deres ankomst.

Endelig søger man til sidst oplysninger om landsbyernes kulturelle kontinuitet. Hvilke former for samhandling findes der? hvem deltager? hvilke foreninger og sammenslutninger fungerer? er der informelle institutioner og i givet fald hvilke? etc. Her vil det være oplagt på et tidligt tidspunkt at bede beboerne selv være med i en sådan kortlægning af det lokale liv.

På baggrund af denne viden tages stilling til, hvor tilvæksten skal placeres, og udbygningen planlægges, således "at den kommer på et tidspunkt, hvor den demografiske cyklus i landsbyen er gunstig (d.v.s. at der lokalt er unge, der - hvis det var muligt - kunne tænkes at sætte by i byen), at den kan gavne dagligvareforretningerne, at den tager hensyn til den bedste landbrugsjord, og at den kommer langsomt!"

Udvalgte kilder:

Andersen, Inger og Bjerring Bodil:

"Landsbyudvikling og Erhvervsudvikling - en kommenteret bibliografi", Aalborg Universitetscenter, 1980.

Brogaard, Peter:

"Danmarks Arkitektur", bind 4, Landbrugets huse, København 1980.

Christiansen, Palle Ove:

"Fire Landsbyer, en etnologisk rapport om nutidige livsformer", København 1980.

Danmarks Statistik:

Rapport om "Småbyers erhvervsstruktur 1973 og 1978" stencileret.

Dansk Byplanlaboratorium:

"Landsbyer, mennesker og planlægning", Skrift nr. 19, 1979.

Geografisk institut, Århus Universitet:

"Landsbymiljø i Århus kommune".

Rapport udarbejdet for Århus kommune, 1974.

Gormsen, Gudrum:

"Studiet af landsbyen", i Fortid og Nutid, hf. 1, 1980.

Hastrup, F:

"Danske landsbytyper", Århus 1964.

Hovedstadsrådet:

"Landsbyer i Hovedstadsregionen 1979". Analyse og vejledning i lokalplanlægning. Planlægningsrapport nr. 19.

Møllgaard, Johs.:

"Landdistrikterne og planlægning". S.B.I, nr. 24, København 1974.

Planstyrelsen:

"Rapport om det fremtidige bymønster", 1979.

Socialforskningsinstituttet:

Mogensen, G. Viby/ Mørkeberg, J/ Sundbo:

"Småbyer i landdistrikter", publ. nr. 86, 1979.

Steensberg, Axel:

"Den danske landsby gennem 6000 år", København 1973.

Sydjysk Universitetscenter:

"Lokalsamfund: Udvikling eller afvikling", Esbjerg 1974.

Bilag 1

Skrivelse af 3. marts 1978 fra Miljøministeren til de fremtidige medlemmer af landsbykommissionen.

I de seneste år har der været en stigende interesse for de små bysamfunds - landsbyernes - muligheder for at indgå i et fremtidigt bosætningsmønster. Den erhvervsmæssige udvikling igennem de seneste årtier, herunder især mekaniseringen inden for landbruget og koncentrationstendenserne i såvel privat som offentlig virksomhed, har medført, at landsbyernes traditionelle erhvervsgrundlag er svækket. Dette har på visse områder medført en forringelse af servicebetjeningen for den del af befolkningen, der bor i de mindste bysamfund. Ikke mindst de ældre og børnene, der ikke har egen bil til rådighed, har mærket denne udvikling.

Samtidig kan det konstateres, at der siden begyndelsen af 1970'erne er sket en relativ betydelig bosætning i bysamfund med 200-1000 indbyggere.

I debatten om landsbyerne fremhæves ofte, at landsbymiljøet frembyder særlige trivselsmuligheder, der må bevares og udvikles. Samtidig kritiseres de offentlige myndigheder for gennem administrationen af lovgivningen at medvirke til, at udviklingen i landsbyerne stagnerer.

Hidtil har landsby-debatten været præget af uklarhed omkring de reelle problemer i forbindelse med bosætningen i landsbyerne, f.eks. hvilke samfundsøkonomiske og sociale konsekvenser en større bosætning i landsbyerne giver. Endvidere er der det problem, at udbygning af en landsby hurtigt kan medføre, at de kvaliteter mistes, som miljøet i en mindre enhed kan indeholde.

For nærmere at få belyst landsbyernes forhold har regeringen besluttet at nedsætte en kommission, der skal gennemgå problemstillingen omkring landsbyerne.

Kommissionen skal analysere den hidtidige befolkningsmæssige og erhvervsmæssige udvikling for landsbyerne. I den forbindelse må kommissionen undersøge, hvordan private og offentlige dispositioner har påvirket udviklingen. Kommissionen skal herunder gennemgå udformningen og administrationen af den lovgivning, der har betydning for landsbyernes udvikling.

Kommissionen skal redegøre for den sandsynlige udvikling for landsbyerne frem til år 2000 under hensyn til den forventede befolknings- og erhvervsudvikling.

Kommissionen skal i fortsættelse heraf overveje, på hvilke måder den forventede udvikling for landsbyerne vil kunne påvirkes. Herunder må kommissionen belyse de samfundsøkonomiske og andre konsekvenser af forskellige alternativer for landsbyernes udvikling.

Kommissionens redegørelse skal dels kunne være et grundlag for den videre debat om landsbyerne, dels til sin tid kunne indgå som et grundlag i kommunernes, amtskommunernes og statens fysiske og økonomiske planlægning. Det igangværende fysiske planlægningsarbejde i kommuner og amtskommuner forudsættes således fortsat efter reglerne i lovgivningen og de mellem myndighederne indgåede aftaler.

Ministeriet har udpeget amtskommunaldirektør Henning Madsen til formand for kommissionen.

Kommissionen vil i øvrigt få følgende sammensætning:

- 1 medlem udpeget af finansministeriet
- 1 medlem udpeget af handelsministeriet
- 1 medlem udpeget af indenrigsministeriet
- 1 medlem udpeget af ministeriet for kulturelle anliggender
- 1 medlem udpeget af kirkeministeriet
- 1 medlem udpeget af landbrugsministeriet
- 1 medlem udpeget af ministeriet for offentlige arbejder
- 1 medlem udpeget af socialministeriet
- 1 medlem udpeget af undervisningsministeriet
- 1 medlem udpeget af Amtsrådsforeningen i Danmark
- 1 medlem udpeget af Kommunernes Landsforening
- 1 medlem udpeget af Hovedstadsrådet
- 1 medlem udpeget af Arbejderbevægelsens Erhvervsråd
- 1 medlem udpeget af Butikshandelens Fællesråd
- 1 medlem udpeget af De samvirkende danske Landboforeninger

- 1 medlem udpeget af Danske Husmandsforeninger
- 1 medlem udpeget af Håndværksrådet
- 1 medlem udpeget af Fællesforeningen for Danmarks Brugsforeninger
- 1 medlem udpeget af Forbrugerrådet
- 1 medlem udpeget af Danmarks Naturfredningsforening
- 1 medlem udpeget af Landssammenslutningen af Landsbysamfund
- 1 medlem udpeget af miljøministeriet, planstyrelsen
- 1 medlem udpeget af miljøministeriet, fredningsstyrelsen.

Desuden har miljøministeren anmodet enkelte personer om at indtræde i kommissionen.

Planstyrelsen varetager kommissionens sekretariatsforretninger.

I den anledning skal man efter indstilling fra ovennævnte, anmode Dem om at indtræde som medlem af landsbykommissionen.

Niels Matthiassen
(sign.)

Ole Plougmann
(sign.)

Bilag 2

Fortegnelse over tidligere
og nuværende medlemmer af kommissionen
Amtskommunaldirektør Henning Madsen, Nordjyllands amts-
råd, udpeget af miljøministeren *somformand*.

Fuldmægtig Peter Lorentz Nielsen, udpeget af finansministeriet.

Ingeniør Niels Moe, udpeget af energiministeriet fra 14. april
1980.

Fuldmægtig Jens Christian Poulsen, for perioden indtil septem-
ber 1980, herefter

Fuldmægtig Lene Thylstrup, udpeget af indenrigsministeriet.

Fuldmægtig Lillian Trettvik, udpeget af industriministeriet, tid-
ligere handelsministeriet.

Ekspeditionssekretær Hugo Jensen, for perioden indtil oktober
1980, udpeget af ministeriet for kulturelle anliggender.

Ekspeditionssekretær Erik Andersen, udpeget af kirkeministeri-
et.

Kontorchef Knud Mogens Didriksen, udpeget af landbrugsmini-
steriet.

Planlægningschef Hans Würtzen, udpeget af ministeriet for of-
fentlige arbejder.

Fuldmægtig Stig Kuhlmann for perioden indtil 29. august
1978, herefter

Sekretær Johnny Bjarking udpeget af socialministeriet.

Arkitekt Adam Otto Danneskiold-Samsøe, udpeget af undervis-
ningsministeriet.

Amtsborgmester Erling Tiedemann for perioden indtil 13. december 1978, herefter

Viceamtsborgmester Lars Agerskov, udpeget af Amtsrådsforeningen i Danmark.

Borgmester Kristian Thule Hansen, udpeget af Kommunernes Landsforening.

Rådsformand Bent Sørensen, udpeget af Hovedstadsrådet.

Fuldmægtig, cand.polit. Svend Erik Nielsen, udpeget af Arbejderbevægelsens Erhvervsråd.

Chefkonsulent Poul Berri Nielsen, udpeget af Butikhandelens Fællesråd.

Gårdejer Gunnar Pedersen for perioden indtil 31. december 1979, herefter

Gårdejer Axel Ladegaard Jensen, udpeget af De samvirkende danske Landboforeninger.

Afdelingschef P. Bilsted Pedersen, udpeget af Danske Husmandsforeninger.

Direktør Laue Traberg Smidt, udpeget af Håndværksrådet.

Analysechef Mogens Godt, udpeget af Fællesforeningen for Danmarks Brugsforeninger.

Sekretær Hans Daugaard, udpeget af Forbrugerrådet.

Professor, dr.techn. P. H. Bendtsen, udpeget af Danmarks Naturfredningsforening.

Seminarieadjunkt, cand.scient.pol. Ole Glahn, udpeget af Landsforeningen af Landsbysamfund.

Direktør Vagn Rud Nielsen, udpeget af miljøministeriet, planstyrelsen.

Direktør Viggo Nielsen, udpeget af miljøministeriet, fredningsstyrelsen.

Professor Bjarne Stoklund, udpeget af miljøministeren.

Forfatteren Knud Holst, udpeget af miljøministeren.

Fhv. folketingsmedlem Gunhild Due, udpeget af miljøministeren.

Konsulent Trine Nielsen, udpeget af miljøministeren.

I forbindelse med regeringsdannelsen i efteråret 1979 blev det daværende handelsministeriums opgaver overført til henholdsvis energi- og industriministeriet. Herved fik industriministeriet umiddelbart en repræsentant i kommissionen.

Den 14. april 1980 udpegedes en repræsentant for energiministeriet.

Bilag 3

Fortegnelse over arbejdsmateriale,
udsendt til landsbykommissionens medlemmer
Nyt fra Planstyrelsen nr. 5, maj 1978, om lands- og regionplan-
lovene

Nyt fra Planstyrelsen nr. 6, juli 1978, om zoneloven

Notat af 9. august 1978 fra Planstyrelsen vedrørende admini-
strationen af zoneloven (ikke offentliggjort)

Lovgivningsmæssig og juridisk redegørelse af 11. august 1978
om regulering af bebyggelse i det åbne land (ikke offentliggjort)

Miljøministeriets skrivelse af 29. juni 1978 til Planstyrelsen
vedrørende folketingsbeslutningen af 31. maj 1978 om styrkelse
af kommunernes selvbestemmelsesret over landsbyernes udvik-
ling

Regionplanorientering nr. 7: Regionale boligfremskrivninger
1978-1990. Planstyrelsen 1978

Debatoplæg om det fremtidige bymønster. Planstyrelsen juli
1978

Kommenteret litteraturfortegnelse for regionplanlægningen, Mil-
jøministeriet 1975

Litteraturfortegnelse fra Planstyrelsen af 9. august 1978 (ikke
offentliggjort)

Litteraturfortegnelse fra Ministeriet for offentlige arbejder af 28.
juni 1978

Tabel som baggrundsmateriale til bymønster-debatoplægget,
Planstyrelsen, 17. august 1978

Notat af 4. august 1978 fra Planstyrelsen vedrørende befolkningens fordeling (ikke offentliggjort)

Notat af 16. august 1978 fra Planstyrelsen vedrørende industri (ikke offentliggjort)

Notat af 16. august 1978 fra Planstyrelsen vedrørende privat og offentlig service (ikke offentliggjort)

Notat af 1978 fra De samvirkende Købmandsforeninger vedrørende Købmandsbutikker (ikke offentliggjort)

Notat af 16. august 1978 fra FDB vedrørende brugsforeninger (ikke offentliggjort)

Notat af 16. august 1978 fra Planstyrelsen vedrørende landbrug (ikke offentliggjort)

Notat af 16. august 1978 angående udviklingen inden for folkeskolen (ikke offentliggjort)

Kopi af august 1978 af manuskriptet til Socialforskningsinstituttets kommende publikation "Småbyer i landdistrikter"

Direktør Viggo Nielsens kronik af 3. marts 1974 "Landsbyen bliver en landby"

Forslag fra Ole Glahn (formand for Landsforeningen af Landsbysamfund) til Landsbykommissionen af 22. august 1978 (ikke offentliggjort)

Vejledning i regionplanlægning nr. 3, angående udarbejdelsen af regionplanforslag, Miljøministeriet, august 1978

Særtryk af Dansk Handelsblad af 8. september 1978

Oplæg af 20. september 1978 fra Planstyrelsen angående indkredsning af landsbytyper (ikke offentliggjort)

Oplæg af september 1978 fra Ole Glahn vedrørende indkredsning af landsby typer (ikke offentliggjort)

Notat af september 1978 vedrørende den etnologiske undersøgelse. Institut for europæisk folkelivsforskning (ikke offentliggjort)

Udviklingslinier og problemområder, skitse af september 1978 til landsbytypologi af Peter Lorentz Nielsen, Budgetdepartementet (ikke offentliggjort)

Miljøministerens landsplanredegørelse af 15. december 1978

Henvendelse af oktober 1978 fra Landsforeningen af Landsbysamfund om bymønsterrapporten (ikke offentliggjort)

Notat fra Planstyrelsen af 22. februar 1979 angående henvendelsen fra Landsforeningen af Landsbysamfund (ikke offentliggjort)

Notat af 1978 fra Kirkeministeriet angående antallet af præstestillinger pr. 1. januar 1979 (ikke offentliggjort)

Notat af 9. februar 1979 fra Ministeriet for offentlige arbejder angående postbetjeningen af landdistrikterne og stationsbetjeningen af de mindre bysamfund (ikke offentliggjort)

Notat af 30. marts 1979 fra Statsskattedirektoratet angående de skattemæssige konsekvenser ved udstykning til bebyggelse i landzone (ikke offentliggjort)

Notat af 28. marts 1979 fra Direktoratet for Egnsudvikling (ikke offentliggjort)

Notat af 29. marts 1979 fra Undervisningsministeriet om lovgivning inden for Undervisningsministeriets område, der har betydning for landsbyernes udvikling (ikke offentliggjort)

Notat af 28. februar 1979 fra Bibliotekstilsynet (ikke offentliggjort)

Rapport af april 1979 fra Peter Matthiesen A/S om foranalyse vedr. undersøgelser af erhvervslokalisering (ikke offentliggjort)

Notat af 17. april 1979 fra Ministeriet for offentlige arbejder vedrørende vejlovgivningens betydning for de små landsbyer (ikke offentliggjort)

Udkast af april 1979 fra miljøstyrelsen til vejledning om miljøbeskyttelseslovens anvendelse ved behandlingen af visse forureningstilfælde i landsbyerne (ikke offentliggjort)

Handelsministeriets energipolitiske redegørelse, marts 1979

Energiforskning, en oversigt af december 1978 over Handelsministeriets energiforskningsprogram

Oversigt af maj 1979 fra Kirkeministeriet over nedlagte præstestillinger 1972-78 (ikke offentliggjort)

Bemærkninger fra Arbejderbevægelsens Erhvervsråd til skitsen til disposition for Landsbykommissionens første delbetænkninger, 21. maj 1979 (ikke offentliggjort)

Kommentar af 30. maj 1979 til arbejdsplanen fra Håndværksrådet (ikke offentliggjort)

Planstyrelsens pjece af juni 1979: Planlovene og landbruget

Oplæg af 15. august 1979 fra Institut for Europæisk Folkelivsforskning til Landsbykommissionens besigtigelsestur den 28/8 1979 vedrørende Toksværd, Gødstrup og Dysted (ikke offentliggjort)

Oplysninger vedrørende Vålse, notat af 20/8 1979 fra Planstyrelsen (ikke offentliggjort)

Oplysninger vedrørende Slemminge, notat af 20/8 1979 fra Planstyrelsen (ikke offentliggjort)

Oplysninger vedrørende Brandstrup, notat af 20/8 1979 fra Planstyrelsen (ikke offentliggjort)

Storstrøms amtskommunes publikation af 1979 "En fritidsundersøgelse på Nordfalster"

Notat af august 1979 fra FDB vedrørende handlingsprogram for Brugsens selvbetjeningsbutikker og markedsforhold m.v. i Fodbyområdet (ikke offentliggjort)

Småbyers erhvervsstruktur, rapport af 1979 fra Danmarks Statistik

Notat af 22. august 1979 fra Planstyrelsen vedrørende Danmarks Statistiks undersøgelse af småbyers erhvervsstruktur (ikke offentliggjort)

"Skolen og landsbyerne". Redegørelse fra Undervisningsministeriet, august 1979

Uddrag af SFI-nyt nr. 2/1979 vedrørende Socialforskningsinstituttets undersøgelse "Småbyer i landdistrikter"

Rapport om det fremtidige bymønster, Planstyrelsen, Miljøministeriet, 1979

"Nogle tanker om landsbyproblematikken". Oplæg af 18. oktober 1979 fra kommissionens formand til generel drøftelse (ikke offentliggjort)

Oplæg fra "De danske Husmandsforeninger" og "De samvirkende Landboforeninger" af 5. november 1979 vedrørende forholdet mellem landsbyer og landbrug (ikke offentliggjort)

"Landbutikker i Norge", rejserapport, Norge, fra arbejdsgruppen vedrørende detailhandel, 23. oktober 1979, Planstyrelsen

"By- og landzoneloven - en redegørelse for lovens stilling i planlægningssystemet og dens samfundsøkonomiske virkninger, belyst ved nogle eksempler". Redegørelse af august 1979, Planstyrelsen

"Landsbyer i hovedstadsregionen 1979". Analyse og vejledning i lokalplanlægning. Planlægningsrapport nr. 19, Hovedstadsrådet

Miljøministerens redegørelse af 15. december 1979 om landsplanlægning 1979

Forslag af januar 1980 til lov om ændring af lov om by- og landzoner

"Forsamlingshuse på landet". En redegørelse, afgivet af Kulturministeriets forsamlingshusudvalg. Kulturministeriet 1979

"Landsbyer, mennesker og planlægning", Dansk Byplanlaboratorium, Skrift nr. 19, 1979

Optryk af Folketingets forespørgselsdebat om landsbyer, 29. januar 1980, samt Miljøministeriets redegørelse om landsplanlægning 1979. Planstyrelsen

"Miljøbeskyttelsesloven i landsbyerne", vejledning nr. 1, 1980, Miljøstyrelsen, januar 1980

"Samfundsøkonomiske konsekvenser af øget vækst i de mindre bebyggelser", baggrundsrapport fra Planstyrelsen, december 1979

Notat af 21. februar 1980 fra Planstyrelsen vedrørende beregningerne i By- og landzoneredegørelsen (bilag 73) og "Samfundsøkonomiske konsekvenser af øget vækst i de mindre bebyggelser" (bilag 87), (ikke offentliggjort)

Resumé af den etnologiske rapport, indeholdende:

"Indholdsfortegnelse"

"Konklusion" (side 395-413, del V, 1. bog),

"Konklusion" (side 555-562, del III, 2. bog) og

"Slutning" (side 563-590)

Forslag af 24. februar 1980 fra Ole Glahn, Landsforeningen af Landsbysamfund, vedrørende eventuel nedsættelse af supplerende arbejdsgrupper (ikke offentliggjort)

"Håndværksrådets ønsker til Landsbykommissionens resterende arbejde" Håndværksrådet 27. februar 1980 (ikke offentliggjort)

"Erhvervsudviklingen i landsbyer", forundersøgelse af Aalborg Universitetscenter, februar 1980

"Landsbyudvikling, erhvervsudvikling", en kommenteret bibliografi, Aalborg Universitetscenter, februar 1980

"Naturfredningsmæssige hensyn ved landsbyernes udvikling", redegørelse af 25. februar 1980 fra professor, dr.techn. P. H. Bendtsen, Danmarks Naturfredningsforening (ikke offentliggjort)

"Brugstilpasning - det nytter". Rapport af marts 1980 fra Danmarks Uddelerforening

Tredie delbetænkning fra Energiministeriets varmeplanudvalg: "Vedvarende energi, elvarme m.v. i varmeforsyningsplanlægningen". Energiministeriet, april 1980

Bilag til tredje delbetænkning fra Energiministeriets varmeplanudvalg, april 1980

"Sagnet i Storkommunen". Rapport fra foreningen "Landsbyerne i Danmark" ved Carsten Abild, foråret 1980

"Kommunalt nærdemokrati", debatbog fra 1977 fra Indenrigsministeriets arbejdsgruppe

Bekendtgørelse nr. 300 af 23. juni 1980 om lov om by- og landzoner

"Andelsbevægelsen i Danmark", Folk og forskning nr. 2, 1980, udgivet af Universitetsforeningen for det sydlige og vestlige Jylland

Miljøministeriets cirkulære af 14. juli 1980 om ændringer i lov om by- og landzoner

Debatbog fra konferencen på "Djursvold" den 13.-15. juni 1980 "Om landsbyens kulturelle liv", København 1980

Arbejdsrapport af august 1980 "Kollektiv trafik i landdistrikterne", Cowiconsult A/S

Arbejdsrapport fra Institut for Center-Planlægning: "Analyse af landsbybutikker", oktober 1980

Arbejdsrapport fra Institut for Center-Planlægning: "Landsbybeboernes indkøbsadfærd og holdninger", oktober 1980

"Fire landsbyer - en etnologisk rapport om nutidige livsformer" ved mag.art. Palle Ove Christiansen, oktober 1980